

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

ВБД: 327.2(575.3+510)

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТКБ: 66.72 (2т+2к)

З-78

ЗОКИРОВ ИБРОҲИМ ИСМОИЛОВИЧ

**ИСТИҚРОР ВА РУШДИ ҲАМКОРИҲОИ ТОҶИКИСТОН ВА
ХИТОЙ ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ (солҳои 1991-2021)**

**Ихтисоси 07.00.15 – Таърихи муносибатҳои байналмилалӣ ва
сиёсати хориҷӣ (илмҳои таърих)**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ
номзади илмҳои таърих

Душанбе - 2025

Диссертатсия дар кафедраи минтакашиносии хориҷии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон омода гардидааст.

Рохбари илмӣ: **Бобозода Фаридун Толибҷон** - номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи муносибатҳои байналмилалӣ ва дипломатияи АИД назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Муқарризи расмӣ: **Сайидзода Зафар Шералӣ** – доктори илмҳои таърих, мудири шуъбаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақили Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

Қудратов Комрон Абдунабиевич – номзади илмҳои таърих, дотсент, мудири шуъбаи татбиқи натиҷаҳои илмӣ Институти илмӣ-таҳқиқотии Донишгоҳи сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон.

Муассисаи пешбар: **Донишгоҳи (Славянии) Русия ва Тоҷикистон.**

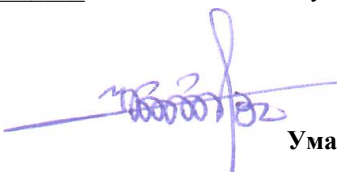
Ҳимояи рисолаи номзадӣ «29» октябри соли 2025 соати 13:30 дар ҷаласаи шурои диссертатсионии 6D.KOA-024-и назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17) баргузор мегардад.

Суроға: Умаров А.Қ. abdullo1189@mail.ru (тел.: +992 904-42-30-00)

Бо матни рисола ва автореферати он дар китобхонаи илмӣ ва сомонаи расмӣ www.tnu.tj Донишгоҳи миллии Тоҷикистон шинос шудан мумкин аст.

Автореферат «__» _____ соли 2025 тавзеъ шудааст.

Котиби илмӣ
шурои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои таърих

Умаров А.Қ.

МУҚАДДИМА

Мубрамин мавзун таҳқиқот. Муносибатҳои байналхалқии муосир бо дарназардошти хислати тағйирёбандааш, ки он ба равандҳои пешгӯинашавандаи ҷаҳонишавӣ алоқаманд аст, аз кишварҳои олам дақиқият ва мақсаднок пеш бурдани сиёсати хориҷиро тақозо менамояд. Маҳз сиёсати санҷидашуда ва ба инобат гирифтани зарфиятҳои татбиқи ҳадафҳои волоии миллий ва муайян намудани самти дурусти сиёсати хориҷӣ ба кишварҳо имкони рушди устуворро фароҳам меорад.

Вобаста ба масоили мазкур муайян намудани самти афзалиятноки сиёсати хориҷӣ ва дарёфти шарикони бозътимод, ҷиҳати даст ёфтан ба манфиатҳои мутақобила масъалаи муҳими сиёсати хориҷии Тоҷикистон низ ба ҳисоб меравад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибистиқлол дар муносибатҳои байналмилалӣ беш аз 30 сол мешавад, ки чун субъекти мустақил ва комилҳуқуқ баромад мекунад. Дар ин марҳала тағйироти кулӣ дар арсаи миллий ва байналмилалӣ ба миён омаданд, ки ҳамкориҳои байнидавлатӣ ҷузъи таркибии чунин дигаргуниҳо мебошад.

Дар ин замина, таҳкими ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷониба бо кишварҳои бузурги минтақавӣ ва ҷаҳонӣ муҳимтарин шартҳои пешбурди дипломатия дар замони муосир ва самти афзалиятноки сиёсати хориҷии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Дар ин миён ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд – Тоҷикистон) ва Ҷумҳурии Халқии Хитой (минбаъд – Хитой) унсурҳои муҳимтарини ҳамкориҳои байнидавлатии ҷумҳуриҳои мазкурро ташкил медиҳад, ки ба рушди устувори соҳаҳои ҷамъиятии онҳо равона гардидаанд. Яъне, таҳкими муносибатҳои неки ҳамсоиятӣ, дӯстӣ ва ҳамкориҳои мутақобилан судманд бо Ҷумҳурии Халқии Хитой аз муҳимтарин вазифаҳои сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти Осиё ба шумор меравад.

Аз давраҳои қадим ҳудуди Тоҷикистон ва Хитой қисми ҷудонашавандаи Роҳи бузурги абрешим буданд, ки минтақаҳои

асосии фарҳангӣ-хоҷагии АвруОсиё-Хитой, Осиёи Марказӣ, Ҳиндустон, Шарки Миёна ва Наздик, Баҳри Миёназамин ва Аврупо муттаҳид менамуд. Аз ин лиҳоз, ин ҳудудҳо объекти таваҷҷуҳи тақрибан ҳамаи империяҳои бузурги ҷаҳон, аз қабилҳои Ҳахоманишҳо, Империяи Искандари Мақдунӣ, Хилофати Араб, Империяи муғул, Темур, Империяи Русия ва Иттиҳоди Шуравӣ қарор гирифтанд.

Оғози солҳои 90-уми асри XX марҳалаи дигаргуниҳои қатъӣ дар таърихи халқи тоҷик гардид. Ҷумҳурии Тоҷикистон 9 сентябри соли 1991 истиқлоли давлатиро ба даст овард. Аз ин лаҳза дар таърихи ҷумҳурӣ давраи нав оғоз меёбад. Тоҷикистон пешбурди сиёсати мустақили хориҷиро оғоз менамояд.

Дар Мурочиатномаи худ ба мардуми шарифи Тоҷикистон аз 12 декабри соли 1992 Сарвари давлати тоҷикон Эмомалӣ Раҳмон зимни баррасии сиёсати дохилӣ ва хориҷии худ қайд намуд: «Ворид гардидани ҷумҳурӣ ба ҷомеи ҷаҳонӣ ва ба роҳи мондани муносибатҳои дипломатӣ бо тамоми кишварҳо, ки хоҳиши ҳамкории дар асоси баробарҳуқуқӣ ва манофеи мутақобила бо Тоҷикистон доранд» ба сифати яке аз вазифаҳои афзалиятнок муайян гардидааст [100, с.18-19].

Бо дарназардошти манфиатҳои миллӣ Тоҷикистон рушди сиёсати хориҷиро бо кишварҳои ҳамсоя пеш гирифт. Ҳамкориҳои халқҳои тоҷикӣ хитойӣ дорои решаҳои марбут ба гузаштаи дур мебошанд. Тақрибан ду ҳазор сол пеш намояндаи сулолаи Ғарбии Хан Чжан Сян ҳамчун сафир ба минтақаи ҳамсояи ғарбӣ равон гардид, ки оғози алоқаҳои дӯстии мардуми хитойӣ бо мардумони Осиёи Марказӣ, аз ҷумла тоҷикон ба ҳисоб мерафт. Зиёда аз ҳазор сол қабл «Роҳи бузурги абрешим» аллакай ба сифати пули дӯстӣ миёни мардумони тоҷикӣ хитойӣ қарор гирифт.

Баъди эълони истиқлолияти Тоҷикистон, Хитой бо тамоми интиҳоби мардуми Тоҷикистонро эҳтиром намуда, яке аз аввалин кишварҳои гардид, ки муносибатҳои дипломатиро барқарор намуд. Созишнома дар бораи барқарор намудани муносибатҳои дипломатӣ миёни Тоҷикистон ва Хитой, ки 4 январи соли 1992 дар шаҳри

Душанбе ба имзо расида буд, ба ҳамкориҳои ду кишвари ҳамсоя таҳриқ бахшид [84, с.147].

Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз 23 июни соли 1993 дар Муроҷиатномаи худ ба Маҷлиси Олии Тоҷикистон ҳамкориҳоро бо Хитой баррасӣ намуда, қайд менамоянд: «Дар муддати кӯтоҳи баъди истиқрори муносибатҳои дипломатӣ ба мо муяссар гардид, ки натиҷаҳои хубро дар муносибатҳо бо Хитой соҳиб гардем» [62, с.48]. Ин муносибатҳои бозғимод миёни кишварҳо боиси он гардид, ки Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аввалин сафари давлатии худро ба Хитой (моҳи март соли 1993) анҷом дод [71, с.573]. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки ҳодисаи мазкур аз назари мазмун ва муҳтаво аҳаммияти муҳими таърихӣ дорад.

Дар ин замина мунтазам ҳамкориҳои тичоратӣ-иқтисодии кишварҳо рушд намуда, дар зарфи кӯтоҳи вақт ба дастовардҳои назаррас ноил гардидем. Барои мисол агар соли 1993 ҳаҷми тичорат миёни Тоҷикистон ва Хитой 8,9 млн доллари ИМА-ро дар бар гирифта бошад, пас ин нишондод соли 2015 зиёда аз 793,0 млн. доллар ё худ 12 ҷузъи рушд ёфта, ба 885 млн. доллари ИМА баробар гардид.

Соли 2017 дар табодули тичорати кишварҳо поёнравӣ ба назар расида, дар ин сол нишондодҳо миёни Тоҷикистон ва Хитой 591,6 млн. доллар, аммо аллакай соли 2018 бо талоши ҳукуматҳои ду кишвари ҳамсоя табодули мол миёни онҳо ба 651,2 млн. доллари ИМА баробар гардид [7].

Аз ин рӯ, мубрами мавзуи таҳқиқшаванда дар ҳолатҳои зерин инъикос мегардад:

аввал, мавзуи мазкур ҳам аз лиҳози равандҳои муосири ҷаҳонӣ, инчунин тағйиротҳои, ки бо дарназардошти пош ҳӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ ва ташкили давлатҳои нав дар солҳои 90- уми асри XX дар Осиёи Марказӣ ба вучуд омаданд, мубрам ба ҳисоб меравад;

дуҷум, Хитой талош меварзад то мавқеи иқтисодӣ ва сиёсии худро дар Тоҷикистон мустаҳкам намояд. Аз ин рӯ, Тоҷикистон ва Хитой манофеи умумии байналмилалӣ дошта, онҳо таъмини рушди устувор, таҳкими сулҳу субот, мубориза бо экстремизм ва терроризм дар сатҳи байналмилалӣ ва ғайраҳо ба ҳисоб мевард;

сеюм, таҳқиқи илмӣ масъалаи мазкур аз назари дарёфти махсусияти соҳаҳои гуногуни ҳамкорӣ, бо назардошти вазоифи дохилӣ ва хориҷӣ, ки дар назди Тоҷикистон истодааст;

чорум, ҳамкориҳои бисёрҷониба бо Хитой барои Тоҷикистон ҳамчун кишвари соҳибхушӣ, аз назари рушди сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, гуманитарӣ ва фарҳангӣ аҳамияти муҳим дорад. Ин омилҳои муҳими суботи дохилӣ ва хориҷии Тоҷикистон, таъмини амнияти миллии он, мановфеи милли ва ҳаракат ба суи пешрафт мебошад;

панҷум, ҳамкориҳои сиёсӣ-дипломатӣ, тижоратӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ-таълимии Тоҷикистон ва Хитой решаҳои амиқи таърихӣ дошта, дар шароити муосир ҳамчунин ба омӯзиши маҷмӯӣ, ҳам аз назари илмӣ ва ҳам амалӣ ниёз доранд;

шашум, дӯстии миёни халқҳои тоҷику хитойӣ – исботи ҳамешагии муносибатҳои дӯстонаи миёни ду кишвар мебошанд. Қайд намудан ба маврид аст, ки бо оғози давраи нав ҳамкориҳо ва дӯстӣ миёни халқҳои мо беист таҳким меёбанд. Инро мо дар ҳама ҳолат, сатҳ ва соҳаҳои алоқаҳои дучониба мушоҳида менамоем. Зиёда аз ин, ҳолати дӯстии амиқи дар сатҳи дучониба ба таври боэътимод дӯстии миёни Хитой ва Тоҷикистонро аз таъсири ҳар гуна омилҳои хориҷӣ, ноустувории ҳолати муносибатҳои ҳозира эмин нигоҳ медорад. Ҳамсоягии нек, дӯсти хуб ва шарикӣ боэътимод будан - ин тафаккур дар рӯҳияи мардумони мо ҷой гирифтааст;

ҳафтум, дар баробари рушди ҳамкориҳо дар сатҳи дучониба тавсеаи ҳамкориҳои бисёрҷониба бо Хитой возеҳ мегардад, ки ниҳоди муассир дар ин самт Созмони Ҳамкории Шанхай (минбаъд – СХШ) ба шумор меравад. Заминаҳои ҳамкориҳои мутақобила, эътимоди ҷонибҳо ва дурнамои таҳаввули ҳамкориҳо зарурати омӯзиши ҷиддиро тақозо менамоянд, ки мубрами таҳқиқотро инъикос менамояд;

ҳаштум, имрӯз дар воситаҳои ахбори омма (асосан хориҷӣ) дар бораи афзоиши таъсири Хитой ба Тоҷикистон, сиёсати қарзии он ва дурнамои «манфӣ» ва «вобастагӣ»-и кишвари мо иттилооти зиёди гуногунҷанба нашр мегардад. Аҳамияти таҳқиқот аз инъикоси возеҳи масоили ҳамкорӣ, ҳислати мутақобилаи он, дастоварди

ҷонибҳо ва дурнамои таҳаввули равобити Тоҷикистон ва Хитой бармеояд.

Омӯзиши мавзӯ имкон медиҳад, ки дар муносибатҳои ду кишвар иқтидори бузург ва имкониятҳои истифоданашуда мавҷуд аст ва бо истифодаи онҳо метавон муносибатҳои онҳоро дар тамоми соҳаҳои ҳамкориҳои мутақобилан судманд ба сатҳи нав баровард.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Новобаста аз мавҷудияти доираи васеи адабиёти илмӣ, қайд намудан ба маврид аст, ки масъалаи мақкур дар шакли пешниҳодшуда ва ҷаҳорҷӯбаи таърихӣ дар таърихнигории ватанӣ зиёд омӯхта нашудааст.

Сарфи назар аз он ки дар таърихнигории ватанӣ ва хориҷӣ оид ба таърихи ҳамкориҳои ду кишвар ҳаҷми муайяни корҳои илмӣ ҷамъоварӣ гардидааст, аммо то ҳол ҳамкориҳои ҷонибҳо дар чунин шакли васеъ омӯхта нашудааст. Дар алоқа бо ин, зарурати дар шакли низомнок ва фарогири илмӣ таҳлили ҳамкориҳои кишварҳо аз назари таърихи муосир ба амал омад, ки ҳам барои илми таърихи муосир ва ҳам умқи муколамаи ҳамкорӣ миёни ду кишвар мусоидат менамояд.

Маҷмуи фарогири адабиёти мавҷударо вобаста ба таҳқиқот метавон ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намуд:

Ба **гурӯҳи аввал** мо таҳқиқоти мутахассисини тоҷикро ворид намудем:

Аҳамияти баланди илмиро корҳои муҳаққиқи варзида, сиёсатшинос ва дипломат Р.Қ.Олимов [66; 67; 68; 69; 70; 105; 106; 107; 108; 109; 110; 111; 112] соҳиб мебошад. Дар таҳқиқоти Р.Қ.Олимов, аҳамияти зарурӣ ба таҳлили ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷониба миёни Тоҷикистон ва Хитой равона гардидааст.

Ҳамзамон, таҳқиқоти собиқ вазири корҳои хориҷии Тоҷикистон Т. Назаровро [80; 81; 82; 83; 117; 118; 119; 120; 121; 122] қайд намудан ба маврид аст, ки дар баробари дигар масъалаҳо, борҳо ба масъалаи ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Хитой таваҷҷуҳ намудаанд.

Дар қаринаи рушди робитаҳои сиёсати хориҷии Тоҷикистон, бахусус бо Хитой муҳаққиқон Т. Назаров ва А. Сатторзода [79] таваҷҷуҳи хосса равон намудаанд, ки дар таҳқиқоти онҳо коркарди

арзишманди концептуалӣ дар самти истиқрор ва рушди дипломатияи тоҷик баъд аз касби истиқлол ба назар мерасад.

Дар таҳқиқоти профессор Г. Майтдинова [113; 114; 115] тағйиротҳои асосӣ дар ҳамкориҳои иштирокчиёни муносибатҳои байналмилалӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ ва нақши қувваҳои хориҷӣ дар равандҳои минтақавӣ баррасӣ гардидааст.

Инчунин, дар кори илмӣ таълифоти олимони тоҷик [73; 74; 75] оид ба таърихи халқи тоҷик аз давраҳои қадимтарин то замони мо, инчунин маълумоти ҷолиб оид ба ҳамкориҳои Осиёи Миёна ва Хитой ҷой дода шудааст. Дар қисми шашум, таърихи сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар солҳои истиқлол баррасӣ гардидааст.

Дар таҳқиқоти муҳаққиқи тоҷик З. Сайидзода [91; 92; 93; 94; 95; 96] таҳлили низомноки рушди муносибатҳои байнидавлатии Тоҷикистон дар давраи истиқрори сиёсати хориҷии он баъд аз касби истиқлол анҷом дода шудааст. Муаллиф талош варзидааст то сиёсати бисёрсамтаи хориҷии «дарҳои кушода»-и Тоҷикистонро ба воситаи баррасии геополитика, бахусус афзалиятҳои фарҳангии кишвар дар замони муосир таҳлилу баррасӣ менамояд.

Дар диссертатсияи инчунин, осори профессорон Н.М. Мирзоев [77; 78] ва Р.Ш. Нуриддинов [85; 86; 87] истифода гардидааст, ки ба таври дақиқ равандҳои ҷаҳони муосир ва таъсири онҳоро дар ташаккули тамоюлҳои сиёсати хориҷӣ дар Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон таҳлил менамоянд.

Рисолаи номзоди Ш. Шарипов [104] ҷанбаҳои муҳимми ҳамкориҳои сиёсӣ, тичоратӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистон ва Хитойро дар солҳои 90-уми асри XX ва ибтидои асри XXI фаро мегирад. Рисола аввалин таҳқиқоти фарогирест, ки дар он муаллиф дар асоси маводи ҳуҷҷатӣ решаҳои таърихии дӯстӣ миёни халқҳои тоҷику хитойӣ, равандҳои пайдоиш ва таҳким, инчунин, самтҳои асосии ҳамкориҳои онҳоро мекушояд.

Зиёда аз он, дар таҳқиқот диссертатсияи Ҳ. Мирзоев [102; 103] истифода гардид, ки ҷиҳати баррасии масъалаҳои илмӣ-фарҳангии ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Хитой мусоидат намудааст. Муҳаққиқ ҳамкориҳои мутақобилаи кишварҳоро дар самтҳои маориф, илм ва

фарҳанг дар доираи дучониба ва дар шакли бисёрчониба мавриди омӯзиш қарор дода, ҷиҳати рушди ҳамкориҳои кишварҳо тавсияҳои амалӣ ироа намудааст.

Ба гурӯҳи дуюм мо қорҳои дастаҷамъонаи муҳаққиқони тоҷикӣ ва хитойӣ Р. Олимов, М. Халифаев, У. Ситзюй ва Яо Шаочуянро [65] дохил намудем, ки аввалин бор ба матни ҳуҷҷатҳои байнидавлатӣ ва байниҳукуматӣ, ки миёни Тоҷикистон ва Хитой аз соли 1992 - оғози ба роҳ мондани ҳамкорииҳои дипломатӣ миёни ду кишвар ба имзо расидаанд, дахл намудаанд. Дар ин гурӯҳ метавон қорҳои олимони тоҷикӣ хитойӣ зери таҳрири умумии собиқ вазири қорҳои хориҷии Тоҷикистон Т. Назаров [98], ки дар он таҳлили самтҳои асосии ҳамкории миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Хитой анҷом ёфтааст, дохил намуд. Муаллифон таваҷҷуҳи бештарро ба масъалаи ҳамкории Тоҷикистон ва Хитой дар соҳаҳои ба монанди сиёсат, иқтисод ва фарҳанг маориф равона намудаанд.

Дар диссертатсия аз таҳқиқоти илмӣ Ван Лин Лин [101] истифода шудааст. Муҳаққиқи хитойӣ вазъи ҳамкорииҳои гуманитарӣ, афзалият ва самтҳои асосии ҳамкории ду кишварро таҳлил намуда, моҳияти рушди соҳаро маънидод намудааст.

Истифодаи осори ин гурӯҳ ва муқоисаи мавқеи назари олимони тоҷикӣ хитойӣ заминаи асосии таҳқиқи масоили ҳамкорииҳои мутақобила гардиданд.

Ба гурӯҳи сеюм, таҳқиқоти олимони Шуравӣ ва Осиёи Марказӣ А. Ҷекшенкулов [72], С. Кушқумбаев [76], В. Постников [89], С. Примбетов, К. Прохоров [90], К. Портяков [88], А. Торкунов [99], А. Семенов [97], Д.С. Попов [125], Ю. Морозов [116] дохил гардиданд, ки ба таърихи ҳамкори кишварҳои Осиёи Марказӣ, ИҶШС ва Хитой, инчунин ҷойгоҳи кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон дар замони муосир баҳшида шудаанд.

Дар қори В. Портяков махсусиятҳои асосии ҳаёти сиёсии Хитой дар марҳалаи анҷоми идоракунии Тзян Тземин ва марҳалаи оғози фаъолияти роҳбарии Ху Тзинтао, инчунин як қатор мушкилот ва муваффақиятҳои иқтисодии Хитой таҳлил гардидааст.

Дар корҳои А. Чекшенкулов ва С. Кушкумбаев нақш ва ҷойгоҳи кишварҳои Осиёи Марказӣ дар тақсироти қувваҳои байналмилалӣ геополитикӣ ва самтҳои асосӣ дар соҳаи сиёсати хориҷии кишварҳои Осиёи Марказӣ дар қаринаи муносибатҳои онҳо бо Русия ва Хитой таҳлил гардидааст.

Дар таҳқиқоти К. Прохоров масъалаи сарҳади Шуравӣ ва Хитой ба таври муназзам равшан гардидааст. К. Прохоров ҳамкорӣ ва муносибатҳои Иттиҳоди Шуравӣ ва Хитойро оид ба танзими сарҳади шуравӣ-хитойӣ ба таври мушаххас баррасӣ намудааст.

Дар таҳқиқоти мазкур ҷанбаҳои алоҳидаи равобити таърихӣ, масъалаҳои мушаххаси ҳамкорӣ байни ҷонибҳо ва нуқтаҳои назари мухталиф инъикос гардида, дар осори таҳлилшуда таҳқиқи раванди сисолаи рушди мустақили ҳамкориҳо, пайдашудани ва марҳалаҳои ташаккули онҳо ба назар намерасад. Аз ин рӯ, омӯзиш ва инъикоси паҳлӯҳои алоҳидаи ҳамкориҳои ҷонибҳо дар ҷаҳорҷӯбаи мушаххаси хронологии мазкур ҳадафи асосии таҳқиқоти диссертатсиониро ташкил медиҳанд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳои (лоиҳаҳои) илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ мутобик ба мавзуи тасдиқшудаи кафедраи минтақашиносии хориҷии факултети муносибатҳои байналхалқии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар мавзуи «Осиёи Марказӣ дар низомии нави муносибатҳои байналмилалӣ» барои давраи солҳои 2016-2020 иҷро шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот. Ҳадафи қори диссертатсионӣ дар таҳлили раванди истиқдор ва рушди ҳамкориҳои сиёсӣ-дипломатӣ, тижоратӣ-иқтисодӣ ва фарҳангу маориф миёни Тоҷикистон ва Хитой дар солҳои 1991-2021 зоҳир мегардад.

Барои расидан ба ин аҳдоф вазифаҳои таҳқиқотии зерин муайян гардидаанд:

- таҳлили заминаҳои таърихӣ ташаккули ҳамкориҳои халқҳои тоҷикӣ хитойӣ;

- баррасии барқароршавии робитаҳои сиёсӣ ва дипломатӣ миёни Тоҷикистон ва Хитой дар солҳои пасошӯравӣ;
- баррасии вазъи иқтисодии ҳарду давлат дар охири асри XX - оғози асри XXI;
- арзёбии динамикаи рушди ҳамкориҳои тичоратӣ-иқтисодӣ байни Тоҷикистон ва Хитой, инчунин муайян намудани самтҳои асосии он;
- тавсифи сохтор ва хусусиятҳои ҳамкориҳои давлатҳо дар соҳаи маориф ва фарҳанг;
- таҳлили механизмҳо ва вижагии ҳамкориҳои мутақобилаи Тоҷикистон ва Хитой дар доираи сохторҳои байналмилалӣ, аз қабили СХШ ва СММ.

Объекти таҳқиқоти диссертатсионӣ. Шароит ва хусусиятҳои истиқрор ва рушди муносибатҳои байнидавлатии Тоҷикистон ва Хитой дар солҳои 1991-2021 ба ҳисоб меравад.

Предмети таҳқиқоти диссертатсионӣ. Марҳалаҳои асосии таърихи ташаккул ва рушди муносибатҳои сиёсӣ-дипломатӣ, тичоратӣ-иқтисодӣ ва фарҳангиву маориф миёни Тоҷикистон ва Хитой дар давраи баррасишаванда ба ҳисоб меравад.

Марҳалаи таҳқиқот. Мавзӯи таҳқиқот дар марҳалаи аз соли 2016 то соли 2021 иҷро гардидааст.

Чаҳорчӯбаи хронологии таҳқиқот. Марҳалаҳои асосии таърихи ташаккул ва рушди муносибатҳои сиёсӣ-дипломатӣ, тичоратӣ-иқтисодӣ ва фарҳангиву маориф миёни Тоҷикистон ва Хитойро дар солҳои 1991-2021 дар бар мегирад.

Асоси назариявӣ ва методологии таҳқиқоти диссертатсиониро равиши низомноки мушаххаси таърихӣ, ҳамгироишудаи маҷмӯи усулҳои илмӣ: таърих, таърихнигорӣ, манбаъшиносӣ, назарияи муносибатҳои байналмилалӣ мебошад, ки имкони ташаккули нагоҳи концептуалиро ба рушди ҳамкориҳои тоҷикӣ-хитойӣ дар ибтидои асри XXI ва таҳлили муназзам оид ба равандҳои муҳим ва падидаҳо дар таърихи ҳамкориҳои ду кишвар ба ҳисоб мераванд.

Пойгоҳи иттилоотӣ ва озмоишии таҳқиқотро маводди меъёрӣ-омории ба таъърисидаи Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон,

Вазорати фарҳанги Тоҷикистон, Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон, Вазорати энергетика ва саноати Тоҷикистон, Вазорати муҳофизати Тоҷикистон, Вазорати маориф ва илми Тоҷикистон, Ҷамъияти дӯстӣ ва ҳамкориҳои фарҳангии Тоҷикистон бо кишварҳои хориҷӣ, инчунин маълумоти матбуоти даврӣ, рисолаҳо ва дигар адабиёти илмӣ, маводҳои порталҳои иттилоотӣ ва сомонҳои расмӣ ба мавзӯи таҳқиқот нигаронидашуда ташкил менамоянд.

Пойгоҳи сарчашмавии мавзӯро метавон ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намуд:

Гурӯҳи аввал ва муҳими сарчашмаҳоро осор, баромад ва изҳоротҳои расмӣ Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон [62; 59; 74; 57; 58; 61; 56] ва Раиси Хитой Си Чинпин [63; 64] ташкил менамоянд, ки дар онҳо тавсифи умумӣ, дидгоҳ, дурнамо ва самтҳои ҳамкории миёни ду кишвар оварда шудааст.

Гурӯҳи дуюмро ҳуҷҷатҳои расмӣ ташкил медиҳанд, ки ба онҳо санадҳои ҳуқуқӣ, созишномаҳо, матни қарордодҳо, изҳоротҳо ва ғайраҳо дохил мешаванд, ки ба ду давлати соҳибхитӣ тааллуқ доранд. Миёни онҳо мавқеи махсусро «Изҳороти муштарақ миёни Тоҷикистон ва Хитой оид ба принципҳои асосии ҳамкориҳо миёни Тоҷикистон ва Хитой» (Пекин, 09.03.1993) [47], «Изҳороти муштарақ миёни Тоҷикистон ва Хитой оид ба рушди муносибатҳои ҳамсоягии нек, дӯстӣ ва ҳамкории ба асри XXI равона гардида» (Душанбе, 04.07.2000) [48], «Изҳороти муштарақи Тоҷикистон ва Хитой оид ба истиқрори шарикӣ стратегӣ» (Пекин, 20.05.2013) ишғол менамоянд [48].

Ба гурӯҳи сеюм маводҳои бойгонӣ дохил мегардад. Дар қор маводҳо аз бойгонҳои Вазорати қорҳои хориҷии Тоҷикистон [4; 12; 22; 31; 40; 47; 48], Вазорати фарҳанги Тоҷикистон [2; 5; 16; 17; 29; 34; 44; 53], Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон [1; 3; 8; 9; 10; 13; 14; 15; 18; 19; 20; 23; 24; 25; 27; 32; 37; 38; 41; 45; 46; 49], Вазорати энергетика ва саноати Тоҷикистон, Вазорати маориф ва илми Тоҷикистон [6; 7; 21; 28; 35; 51; 52; 55], Ҷамъияти дӯстӣ ва ҳамкориҳои фарҳангии Тоҷикистон бо кишварҳои хориҷӣ ва Қумитаи қор бо ҷавонон ва варзиши Тоҷикистон истифода гардидаанд [30].

Гурӯҳи чоруми сарчашмаҳоро матбуоти даврӣ, маводҳои оҷонсиҳои иттилоотӣ, мавод аз сарчашмаҳои электронӣ ва сомонаҳои хабарии марбут ба мавзӯи таҳқиқот ташкил менамояд.

Маводи оҷонсиҳои иттилоотӣ дорои маълумоти даврӣ ва рӯзмараи хабарӣ оид ба ҷанбаҳои мухталифи ҳамкорӣ, масъалаҳои мавҷуда ва дурнамои ба он алоқаманд мебошанд. Таҳлили онҳо имкон медиҳад, ки тасаввуротро вобаста ба самтҳои ҳамкориҳои кишварҳо ниҳоят васеъ намуда, шароити воқеаҳои таҳқиқшавандаро амиқтар дарк намоем.

Боиси таъкид аст, ки маводи гурӯҳҳои сарчашмавӣ дар маҷмӯъ, тасаввуроти комилро дар бораи ҳолат ва дурнамои ҳамкориҳои Тоҷикистон бо Хитой фароҳам меорад. Новобаста аз он, ки маводи ин гурӯҳҳо қисман ҳислати омӯрӣ ва хронологӣ доранд, вале маҳз омӯзиши онҳо дар яқоягӣ бо адабиёти истифодашуда, таҳлили умумӣ ва муқоисаи моҳияти таҳқиоти моро фароҳам овард.

Навгонии илмӣ тадқиқот ба дарки ҳамаҷонибаи равандҳои ташаккул ва рушди ҳамкориҳои Тоҷикистону Хитой дар давраи аз соли 1991 то 2021 бо таваҷҷӯҳ ба ҳамкориҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ башардӯстона асоснок мегардад.

Навгонҳои илмӣ дар чунин шакл муайян мегардад:

- заминаҳои таърихӣ ташаккули ҳамкориҳои халқҳои тоҷикӣ хитойӣ таҳлил гардид;

- барқароршавии робитаҳои сиёсӣ ва дипломатӣ миёни Тоҷикистон ва Хитой дар марҳалаи пасошӯравӣ баррасӣ гардид;

- рӯзе ба вазъи иқтисодии Тоҷикистон ва Хитой дар охири асри XX -а оғози асри XXI таҳлил анҷом дода шуд;

- таҳаввули рушди ҳамкориҳои тичоратӣ-иқтисодӣ миёни ду давлат арзёбӣ гардида, инчунин самтҳои асосии он муайян карда шуд;

- сохтор ва хусусиятҳои робитаҳои дуҷонибаи давлатҳо дар соҳаи маориф ва фарҳанг тавсиф гардид;

- механизмҳо ва виваҷии ҳамкориҳои мутақобилаи Тоҷикистон ва Хитой дар доираи сохторҳои байналмилалӣ, аз қабили СҶШ ва СММ таҳқиқ гардид.

Муқаррароти асосие, ки ба ҳимояи пешниҳод мегарданд:

1. Тоҷикон ва хитойӣҳо аз давраҳои қадим дар ҳамсоягӣ бо якдигар зиндагӣ менамоянд. Дар давраи сулолаи Ғарбии Хан сафири хитойӣ Чжан Сян дар соли 138 то замони мо ду маротиба ба ҳудудҳои ғарбӣ ташриф оварда, роҳи машҳури абрешимро кушода, ба алоқаҳои дӯстонаи миёни халқҳои хитойӣ ва тоҷикон оғоз бахшид. Ин алоқаҳо, мубодилаҳои тичоратӣ ва ҳамкориҳо марҳала ба марҳала, ба хусус дар аҳди Сомониён ташаккул ёфта, новобаста аз мушкилоти таърихӣ дар давраҳои дигар, ҳатто дар замони мавҷудияти давлати Шуравӣ идома доштанд.

2. Дар марҳалаи муосир раванди рушди ҳамкориҳои дучонибаи мутақобилан судманд миёни кишварҳо аз ҷаҳолияти Вазорати қорҳои хориҷӣ ва сафоратхонаҳои ду кишвар вобастагӣ доранд. Қайд кардан ба маврид аст, ки 4 январи соли 1992 миёни Тоҷикистон ва Хитой муносибатҳои дипломатӣ барқарор карда шуд ва дар солҳои баъдӣ сафоратхонаҳо дар ҳудуди ҳарду кишвар ҷаҳолиятро оғоз намуданд.

3. Бо барқарорсозии муносибатҳои дипломатии Тоҷикистон ва Хитой ҳамкориҳои густурда дар соҳаҳои гуногунии ҷамъиятии ҳарду кишвар, аз қабилӣ иқтисод, маориф, фарҳанг ва ғайра ба роҳ монда шудаанд. Новобаста аз он, ки дар марҳалаҳои аввали рушди давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон бисёр мушкилиҳо ҷой доштанд, ҳамкориҳои байнидавлатии Тоҷикистон ва Хитой дар соҳаҳои мухталифи халқҳо густариш ёфтанд.

4. Дар давраи омӯзиш раванди мунтазами рушди ҳамкориҳои дарозмуддат дар соҳаҳои иқтисод ва савдои байни кишварҳо мушоҳида карда шуданд. Дар баробари тавсеаи ҳамкориҳои иқтисодӣ, тавсеаи сармоягузорӣ ва таҳияи тарҳҳои муштарак ин омил дар афзоиши гардиши молҳои мутақобила зухур мекунад. Агар дар соли 1993 ҳаҷми муомилоти мол миёни Тоҷикистон ва Хитой 8,9 миллион доллари амрикоиро ташкил дода бошад, пас дар соли 2021 бар асари таъсири пандемияи कोरोनाвирус бо талошҳои ҳукуматҳои ду кишвар табодули коло байни ба 550 миллион доллар расиданд.

5. Бояд гуфт, ки муносибатҳо дар соҳаи маориф ва фарҳанг байни давлатҳо аз рӯзҳои аввали истиклолият ба роҳ монда шуда буданд. Дар доираи ҳамкорӣ дар соҳаи маданият, рузҳо ва ҳафтаҳои

маданият, ташкили намоишҳои кинематографистон, суратгирӣ ва санъати тасвирӣ, сафарҳои мутақобилаи ходимони маданияту санъат анъана шудааст. Яке аз механизмҳои дар ин соҳа амиқ гардондани муносибатҳо ин Ҷамъияти тоҷикистони дустӣ ва алоқаҳои маданӣ бо мамлакатҳои хориҷӣ мебошад.

Асоси ҳамкориҳои Тоҷикистону Чин дар соҳаи маориф дар моҳи март соли 1993 дар нахустин мулоқоти сарвари Тоҷикистон дар Хитой гузошта шуда буд. Ҳамкорӣ дар соҳаи маориф бо назардошти ҷалби теъдоди зиёди донишҷӯён ба донишгоҳҳои ҳарду кишвар дар сатҳи баланд қарор дорад. Ҷанбаи асосии робитаҳои мутақобилан судманди Тоҷикистон ва Хитой дар соҳаи маориф ҳамкориҳои байни донишгоҳҳо мебошад. Қабл аз пандемия беш аз 3 ҳазор донишҷӯи тоҷик дар беш аз 112 муассисаи олии таълимии Чин таҳсил мекарданд.

6. Тоҷикистон ва Хитой дар ҷаҳорҷӯбаи созмонҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ, ба монанди СҲШ ва СММ ҳамкориҳои ғайбӣ доранд. Тоҷикистон ва Хитой дар доираи ҳамкориҳо дар майдонҳои СММ ва СҲШ вобаста ба мушкилоти асосии замони муосир мавқеи монанд ва наздикро коркард намудаанд. Ҳарду давлат ташаббусҳои якдигарро дар ҷаҳорҷӯбаи СММ ва СҲШ дастгирӣ намуда дар ин самт ҳамкорӣ менамоянд.

Аҳамияти назариявӣ ва илмӣ амалии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки мавод ва ҳулосаҳои рисола метавонанд ҳамчун асос барои таҳқиқоти минбаъдаи масъалаи муносибатҳо миёни Тоҷикистон ва Хитой, ҳангоми коркарди яқояи лоиҳаҳои давлатӣ дар соҳаҳои мухталифи ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ, инчунин ҳангоми коркарди барномаҳои таълимӣ ва курсҳои барои муассисаҳои олии таълимӣ, наشري дастур ва роҳнамоҳои таълимӣ хизмат намоянд.

Инчунин, аҳамияти амалии таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд дар навиштани таҳқиқоте, ки ба ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии мардумони ду кишвари ҳамсоя, ҳангоми хондани курсҳои лексия оид ба таърихи ватанӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ, инчунин тартиби нақшаҳои рушди

муносибатҳои дипломатӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии Тоҷикистон ва Хитой дар марҳалаи муосир мусоидат намоянд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ дар дақиқияти маълумотҳо, кофӣ будани ҳаҷми он ва нашрияҳои таҳқиқшуда зоҳир мегардад. Хулоса ва тавсияҳо дар асоси таҳлили илмӣ натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ-амалӣ пешниҳод карда шудаанд.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия дар мавзӯи “Истикрор ва рушди ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Хитой дар даври Истиқлолият (солҳои 1991-2021)” барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзоди илмҳои таърих ба шиносномаи 07.00.15-таърихи муносибатҳои байналмиллалӣ ва сиёсати хориҷӣ мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии довтолаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии довтолаб дар таҳия ва асосноксозии номи мавзӯ, таҳия ва татбиқи нақшаи кор, ҷамъоварӣ ва таҳияи маводҳои илмӣ, омӯзиши адабиёти мавҷуда, коркарди мафҳуми концепсияи нав, таҷлили шароит ва хусусиятҳои ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Хитой ифода меёбад.

Тасвир ва амалсозии натиҷаҳои диссертатсия. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар ҷаласаи васеи кафедраи минтақиносии хориҷӣ, муносибатҳои байналмиллалӣ ва Шӯрои олимони факултети муносибатҳои байналхалқии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон муҳокима гардида ба ҳимоя тавсия шудааст. Аз рӯи натиҷаи таҳқиқот маълумоти илмӣ дар конференсияҳои илмӣ-назариявии донишгоҳӣ ва ҷумҳуриявӣ пешниҳод шуда, дар маҷаллаҳои илмӣ ва матбуоти даврии ҷумҳуриявӣ ба нашр расидаанд.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот ва муқаррароти диссертатсия дар 5 мақолаҳои илмӣ маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Тоҷикистон ва 2 мақолаҳои илмӣ дар маҷмуи мақолаҳои конференсияҳои илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ интишор гардидаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми рисола. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар ҳаҷми 181 саҳифаи ҷопӣ иҷро шуда, аз мундариҷа, номгӯи ихтисораҳо,

муқаддима, се боб, шаш зербоб, хулоса, рӯйхати сарчашма ва адабиёти истифодашуда иборат аст.

ҚИСМАТИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима мубрами мавзуи таҳқиқотӣ асоснок гардида, сатҳи таҳқиқотии он, мавзуъ, объект, мақсаду вазифаҳои таҳқиқот, асосҳои методологӣ, назариявӣ, навгонии илмӣ, нуқтаҳои илмӣ ба ҳимоя пешниҳодшуда, аҳамияти назариявӣ ва амалии диссертатсия муайян карда шудааст. Инчунин тасвиби натиҷаҳои таҳқиқот, саҳми шахсии довталаб, сохтор ва ҳаҷми диссертатсия пешбинӣ шудааст, ки аз махсусиятҳои ташаккули ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Хитой дар давраи навини таърихӣ шаҳодат медиҳанд.

Боби якуми таҳқиқот - **«Ҳамкориҳои сиёсӣ-дипломатӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой»** номгузори шуда, аз ду зербоб иборат аст. Дар ин боб хусусиятҳои хоси марҳалаҳои таърихии ташаккули ҳамкориҳои халқҳои тоҷику хитойӣ баррасӣ гардида, истиқрор ва инкишофи ҳамкориҳои сиёсӣ дар даврони истиқлол мавриди омӯзиш қарор гирифтанд.

Дар зербоби якуми боби мазкур **«Заминаҳои таърихии ташаккули ҳамкориҳои халқҳои тоҷику хитойӣ»** муаллиф таърихи ҳамкориҳои ду халқ, марҳилаҳои рушди онҳо, таъсири мутақобилаи фарҳангӣ ва хусусиятҳои хоси онро таҳлил намудааст.

Мусаллам аст, ки таърихи ҳамкориҳои халқҳои тоҷику хитойӣ аҳ даврони қадим манша мегирад. Аҷдодони тоҷик ҳанӯз то ташаккули Роҳи абрешим тичорати байнидавлатӣ ва минтақавиро бо Хитойи қадим оғоз ва тавсеа доданд.

Ба ақидаи муаллиф, сафири хитойӣ Чжан Сян дар соли 138 то замони мо ду маротиба ба ҳудудҳои ғарбӣ ташриф оварда, роҳи машхури абрешимро кушода, ба алоқаҳои дӯстонаи миёни халқҳои хитойӣ ва тоҷикон оғоз бахшид.

Дар асрҳои IX-X дар замони давлати Сомониён алоқаҳои тичоратӣ бо Хитой рушд менамояд. Пойтахти Сомониён шаҳри Бухоро ва шаҳри Самарқанд марказҳои бузурги ҳунармандӣ ва тичорат, илм, адабиёт ва санъат буданд. Муносибатҳои давлати

Сомониён ва Хитой, пеш аз ҳама, бо Роҳи бузурги абрешим, ки тавассути Самарқанд мегузашт, сурат мегирифт.

Новобаста аз истилои муғул таъсири фарҳанги тоҷик коҳиш наёфта, баъди забти Хитой низ забон ва маданияти хитойӣ тадриҷан истилогарони муғулро ба суйи худ ҷалб менамуд.

Дар асрҳои XV–XVII бартарии мукотиба бо забони ҷағатойӣ дар миёни аҳолии Кошғару Ёрканд ба назар мерасад, вале дар баробари ин навиштаҷотҳои зиёде бо хатти форсӣ низ вучуд доштанд.

Дар давоми асрҳои XVIII–XX намоёндагони халқҳои эронизабон як табақаи доимӣ ва муҳимми аҳолии шаҳрӣ буданд. Дар шаҳрҳои ҷануби минтақа шаҳракҳои тичоратии бадахшониҳо, шуғнониҳо, паштунҳо ва дигарон барпо гашта будаанд, ки ба забонҳои эронии шарқӣ суҳбат мекунанд. Инчунин, дар байни муҳоҷирони Бухоро низ забони форсӣ ҳукмфармо буд.

Ба ақидаи муаллиф, дар давраи шӯравӣ муносибатҳои мустақил миёни Тоҷикистон ва Хитой ба назар намерасид. Новобаста аз ин дар ҷаҳорҷӯбаи Вазорати тичорати хориҷии собиқ ИҚШС, савдои хориҷии Союзвнешторг миёни кишварҳо муомилоти молу маҳсулот ба назар мерасид. Аз Тоҷикистон ба Хитой трансформаторҳои барқӣ, яхдонҳои “Помир”, дастгоҳҳои бофандагӣ, ресандагӣ, матоҳои пахтагӣ, матоҳои абрешимӣ, алюминӣ, ҳамчунин пахта ва монанди онҳо содир карда мешуд.

Дар навбати худ ба воситаи Вазорати тичорати хориҷии собиқ ИҚШС, савдои хориҷии Союзвнешторг ва монанди онҳо Хитой молу матоҳои пахтагӣ, матоҳои нафиси абрешимӣ, чиниворӣ, термосҳо ва ғайра ба Тоҷикистон ворид карда мешуд.

Бо мурури замон қавму ақрабон мо бо сабабҳои гуногун дар қисми вилояти мухтори Синзъян Уйғури Хитой ҷой гирифта, 17 сентябри соли 1954 ноҳияи Тошкӯрғонро бунёд намуданд [87, с. 544].

Хитойиҳо дар тӯли асрҳо дарк намуданд, ки тоҷикон халқи хеле қадимӣ ба шумор рафта, бо асиلى ва наҷоди ориён дохил шудани худ фарқ мекунад. Ҳамкорӣ бо миллати тоҷик барои онҳо чӣ дар Хитой ва чӣ берун аз марзи он маънои бурдбориро дошт. Хитойиҳо дар шахсияти тоҷикони дар Тошкӯрғон сукунатдошта ба халқи асили

точик самимият доранд. Чунин меҳру рафоқат буд, ки Ҳукумати Хитой яке аз аввалинҳо шуда, соҳибистиклолии Тоҷикистонро эътироф намуда, дар пойтахти кишвар сафоратхона ва намояндагии тичоратии худро таъсис дод [87, с. 544].

Муаллиф қайд менамояд, ки халқҳои мо таърихан алоқаҳои зич ва пурсамар дошта, пайваста барои беҳтар намудани онҳо дар соҳаҳои сиёсӣ, тичоратӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ талош меварзиданд.

Дар робита ба ин, метавон гуфт, ки танҳо бо касби истиқлоли давлатии Тоҷикистон дар соли 1991 ба ҳамкориҳои бисёрсатҳии сиёсӣ-дипломатӣ, тичоратӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ миёни давлат ва халқҳои мо дубора мустаҳкам гардид.

Ҳамин тариқ, таҳлили муносибатҳои халқҳои тоҷику хитойӣ дар давраи таҳқиқшаванда нишон медиҳанд, ки таърихи тоҷикон ва хитойӣҳо гуногуншакл мебошанд, аммо онҳо дар гули ин солҳо дар ҳамсоият, канори ҳам зиндагӣ намуда, дар ин муддат ба ҳам ба дастовардҳои зиёд ва ҳам мушқилот рӯ ба рӯ гаштанд. Василай асосии онҳо Роҳи бузурги абрешим гардид, ки он дар истиқрор ва рушди муносибатҳои халқҳои тоҷику хитойӣ нақши бузург бозид. Тичорат тавассути Роҳи бузурги абрешим тоҷикон ва хитойӣҳоро аз давраҳои дур мепайвандад. Абрешими хитойӣ ва матои тунук дар кишварҳои Ғарб маъруфияти зиёдро маҳз бо шарофати аспҳо ва уштурони дукӯҳонаи бохтарӣ пайдо намудаанд. Дар давраи шуравӣ низ муносибатҳои мустақил миёни Тоҷикистон ва Хитой ба назар намерасид. Новобаста аз ин дар ҷаҳорҷӯбаи Вазорати тичорати хориҷии собиқ ИҶШС миёни кишварҳо муомилоти молу маҳсулот ба назар мерасид.

Дар маҷмӯъ, кишварҳои мо таърихан равобитаи зич ва пурсамар дошта, пайваста барои беҳтар намудани онҳо дар соҳаҳои сиёсӣ, тичоратӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ талош меварзиданд.

Зербоби дуюми боби якум - **«Барқароршавии робитаҳои сиёсӣ ва дипломатӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой дар замони истиқлол»** ном гирифта, муаллиф дар он раванди ташаккули ҳамкориҳои сиёсии ҷонибҳоро дар радифи касби истиқлолият баррасӣ намудааст.

Истиқлол ба халқи тоҷик дар баробари амалӣ гаштани ормонҳои ҳазорсола оид ба ташаккули давлатдории миллӣ имконияти роҳандозии равобити мутақобиларо бо кишварҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ фароҳам овард. Баъд аз эъон кардани истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Хитой яке аз аввалин кишварҳое буд, ки 4 январи соли 1992 бо Тоҷикистон муносибатҳои дипломатӣ барқарор намуд.

Барои рушди босуръати ҳамкориҳои мутақобила оғози ҷанги шаҳравандӣ, бӯҳрони иқтисодӣ ва мавҷудияти масъалаҳои баҳсноки сарҳадӣ байни кишварҳо монета эҷод менамуд.

Таъини Сафири Фавкулода ва Мухтори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Хитой бо қароргоҳи доимӣ 9 январи соли 1997 дар Пекинро метавон яке аз омилҳои рушди ҳамкориҳои дучониба номид. Аввалин Сафири Фавкулода ва Мухтори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Хитой Каримов Ҷамшед Халилович (январи соли 1997- майи соли 2002) ба ҳисоб меравад.

Дар марҳалаи аввали истиқлолият заминаи аҳдномавӣ-ҳуқуқии муносибатҳои сиёсӣ – дипломатӣ гузошта шуданд, ки асоси рушди ҳамкориҳои мутақобила гардиданд.

Эътимоди мутақобила ва ҳусни тафохум заминаи баррасии масъалаҳои ҳалношудаи сарҳади давлатӣ ва ташкили комиссияҳои гуногун дар форматҳои мухталиф гардид, ки бо талоши якҷоя Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Хитой онро соли 2002 ҳал намуданд. Боиси таъкид аст, ки ҳалли масоили сарҳадӣ заминаи ташаккули сатҳи бисёрҷонибаи ҳамкорӣ гардид, ки дар симои Панҷгонаи Шанхай ва СХШ ифода меёфт.

Ташаккули иқтисодии бузурги афзоиш ва пешомадҳои хуби муносибатҳои Тоҷикистону Хитой маҳз дар солҳои аввали истиқлолият гузошта шуданд, ки дар он, аз ҷумла муносибатҳои дӯстона миёни Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Роҳбарони Хитой, ба хусус бо Си Чинпин ба таҳкими ҳамкориҳо миёни ду кишвари ҳамсоя мусоидат намуданд.

Сафари Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Хитой дар моҳи майи соли 2002 дурнамои васеи ҳамкориҳои мутақобила миёни кишварҳоро кушод. 10-соли истиқрори муносибатҳои дипломатӣ

миёни Тоҷикистон ва Хитой ба он оварда расонид, ки аз моҳи декабри соли 2002 дар Помири Шарқӣ ҳифзи қитъаи 509 киллометраи сарҳади Мурғоб ба тобеияти сарҳадчиёни тоҷик ворид гардид [12].

Солҳои 2003–2004 яке аз афзалиятҳои сиёсати хориҷӣ пешниҳоди ҳамкориҳои мутақобилан судманд бо Хитой буд. Дар ин муддат якчанд вохӯриҳо ва музокирот дар сатҳи Президентҳо ва Ҳукуматҳои Тоҷикистон ва Хитой баргузор гардид.

Ба навиштаи сиёсатшиноси тоҷик Р. Олимов: «Ҳолати калидӣ дар рушди заминаҳои меъёрӣ-ҳукукии равобити байнидавлатии ҳар як кишвар таҷдид ва мутақобилсозии онҳо ба ҳаёти воқеии иқтисодӣ, сиёсӣ ва ғайраҳо мебошад. Бо ибораи дигар, моддаҳои аҳднома натавонанд таҷрибаи мавҷударо ҷамъбаст менамояд, балки ба рушди ояндаи амсилаи муносибатҳо равона гардад».

Ба ақидаи муаллиф, рушди тадриҷии ҳамкориҳои мутақобила, шабоҳати мавқеъ оид ба масоили байналхалқӣ асоси таҳаввули муносибат ба сатҳи шарикии стратегӣ гардиданд (Изҳороти муштараки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Хитой оид ба истиқрори шарикии стратегӣ (Пекин, 20.05.2013), ки аз дараҷаи баланди якдигарфаҳмӣ, мувофиқати комили мавқеъ ва набудани ихтилоф байни якдигар шаҳодат дода, ҷавобгӯии манфиатҳои мутақобила мебошад.

Тоҷикистон ва Хитой қабули Аҳднома дар бораи ҳамсоияти нек, дӯстӣ ва ҳамкориҳо миёни Тоҷикистон ва Хитой аз 15 январи соли 2007 ва Изҳороти муштараки Тоҷикистон ва Хитойро оид ба истиқрори муносибатҳои шарикии стратегӣ аз 20 майи соли 2013, инчунин меъёрҳои умумиэтирофшудаи ҳукуки байналхалқиро бо мақсади тавсеа ва таҳкими ҳамкориҳои тичоратӣ ва иқтисодӣ, татбиқи маҷмӯии меъёрҳои дарозмуддат Протоколи ҳамкорӣ миёни Тоҷикистон ва Хитойро барои давраи солҳои 2015-2020-ро қабул намуданд.

Дар асоси протоколи мазкур Тоҷикистон ва Хитой ба мувофиқа омаданд, ки ҳамкориҳо дар соҳаҳои: сиёсӣ, иқтисодӣ ва тичоратӣ, навоарӣ, саноат, хоҷагии қишлоқ, ҳарбӣ ва амният, нақлиёт ва гумрук, соҳаи гуманитарӣ барои солҳои 2015-2020 рушд медиҳанд.

Дар заминаи ҳамкориҳои гуманитарӣ бояд тазаккур дод, ки Хитой кумакҳои мунтазами худро ба Тоҷикистон равона месозад.

Дар соли 2020 тибқи иттилои мақомоти оморӣ ҷумҳурӣ, Тоҷикистон аз ҷониби Хитой дар ҳаҷми тақрибан \$56 млн, ёрии башардӯстона қабул намудааст.

Дар маҷмӯъ, таҳлили муносибатҳои Ҷумҳурии тоҷикистон ва Хитой дар давраи таҳқиқшаванда нишон медиҳад, ки баъди он ки 9 сентябри соли 1991 Тоҷикистон аз истиқлолияти худ эълон дошт, Хитой яке аз аввалин кишварҳое буд, ки 4 январи соли 1992 бо Тоҷикистон муносибатҳои дипломатӣ барқарор намуд. Дар солҳои аввали соҳибистиқлолӣ барои ҳамкориҳои комил миёни Тоҷикистон ва Хитой масъалаҳои ҳалнашудаи сарҳади давлатӣ вучуд дошт, ки бо талоши яқоя онро соли 2002 ҳал намуданд. Ҳамзамон, муносибатҳои миёни Тоҷикистон ва Хитой намунаи олии муносибат ва ҳамкориҳои бомуваффақи қудрати ҷаҳонӣ бо ҳамсояҳои худ мебошанд. Онҳоро дараҷаи хеле баланди боварӣ ба ҳамдигар, ба ҳам мувофиқ будани муносибатҳои концептуалӣ оид ба доираи васеи масъалаҳои байналмилалӣ, эҳтироми гуногунии фарҳангҳо ва майли инкишофи яқоя мустаҳкам мекунад. Бо итминон метавон гуфт, ки муносибатҳои Тоҷикистону Хитой имрӯз давраи гулгулшукуфии худро аз сар мегузаронанд. Бешубҳа, онҳо иқтидори бузурги афзоиш ва пешомадҳои хеле хуб доранд. Инчунин, муносибатҳои дӯстона миёни Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Раиси ҳукумати Хитой Си Чинпин ба таҳкими ҳамкориҳои миёни ду кишвари ҳамсоя мусоидат менамоянд.

Ҳамин тавр, шарикии стратегӣ ҳамчун сатҳи муносибат байни кишварҳо, дараҷаи баланди якдигарфаҳмӣ, мувофиқати комили мавқеъ ва набудани ихтилоф байни якдигар, ҳамкориҳои Тоҷикистон бо Хитой дар замони муосир дар сатҳи олӣ қарор доранд. Ҳамасола саҳифаи тозае дар муносибатҳои дипломатии ин ду кишвар боз мешаванд, ки ҷавобгӯии манфиатҳои мутақобила мебошад.

Боби дуюми диссертатсия – **«Ҳамкории тичоратӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой»** аз ду зербоб иборат мебошад. Дар ин боб марҳилаҳои рушди иқтисодии кишварҳо,

маҳсусияти рушд, ислоҳоти иқтисодӣ ва самтҳои асосии ҳамкории тижоратӣ-иқтисодӣ миёни Тоҷикистону Хитой мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Зербоби якуми боб «**Вазъи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой дар охири асри XX ва оғози асри XXI**» ном гирифта, вазъи иқтисодии кишварро баъд аз касби истиқлолият, мушкилоти солҳои ҷанги шаҳрвандӣ, ислоҳоти иқтисодӣ ва рушди онро инъикос менамояд. Дар баробари ин тавсифи иқтисоди Хитой ва дастовардҳои кишвар дар охири асри XX ва оғози асри XXI баррасӣ мегарданд.

Фурупошии ИҚШС ва кандашавии алоқаҳои хоҷагидорӣ байни собиқ ҷумҳуриҳои иттифоқӣ ба шиддати масъалаҳои иҷтимоӣ дар Тоҷикистон мусоидат намуд. Ҷанги шаҳрвандӣ на танҳо ҳаёти даҳҳо ҳазор одамонро рабӯд, балки зарбаи ҷиддӣ ба иқтисод, иқтисодии кадрӣ, инфрасохтор зад. Он ба рафти ислоҳоти иқтисоди таъсири манфӣ расонид. Ҳамзамон, зарари умумии иқтисодӣ назаррас мебошад – зиёда аз 10 млрд. доллари ИМА, ба хусус вақте ки онро бо ҳаҷми ММД-и ҳозира ё даромадҳои давлатии буҷети кишвар муқоиса намоем.

Дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ (солҳои 1992-1997) коҳиши иқтисоди ҷумҳурӣ ба тақрибан 70% -и маҷмуи маҳсулоти дохилӣ аз соли сатҳи 1990 расид.

Барои қатъиян беҳтар намудани нишондодҳои самаранокии иқтисодӣ талошҳои зиёд дар муқаммал намудани ташкили истеҳсол ва суръати назарраси пешрафти илмӣ-техникиро тақозо менамуд. Барои ҳалли ин вазифаҳо баланд бардоштани таҳассуси касбии кормандон, соҳибкорон ва ҳамаи роҳбарон зарур буд

Баъди имзои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар кишвар коҳиши нишондодҳои иқтисоди миллӣ боздошта шуд. Минбаъд ба Ҳукумат муяссар гардид, ки сол то сол вазъиятро ба эътидол оварда аз соли 2000 рушди тадриҷии иқтисоди миллиро оғоз намуд.

Афзоиши иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2000 110,8%, дар соли 2003 – 111,0%, дар соли 2004 – 110,6%-ро ташкил

дод. Бо афзоиши нишондодҳои иқтисодӣ нишондоди ҳаёти аҳоли низ боло рафта сатҳи қашшоқӣ поён рафт. Ба ҳисоби миёна дар муддати солҳои 2000 то 2015 афзоиши маҷмуи маҳсулоти дохилӣ 7,7%. ро ташкил дод [75, с. 18].

Новобаста аз таъсири манфии пандемияи COVID-19 дар натиҷаи андешидани тадбирҳои зиддибӯхронӣ дар соли 2021 устувории нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ таъмин гардида, рушди воқеии маҷмуи маҳсулоти дохилӣ 9,2 фоизро ташкил дод, ки ишондиҳандаи баландтарин дар 17 соли охир ба ҳисоб меравад.

Рушди иқтисоди Хитойи муосир бо эълони ислоҳоти Дэн Сяопин дар соли 1978 оғоз мешавад. Бо шарофати ҳавасмандкунии содирот, талаботи дохилӣ ва бо таъя ба «сиёсати фаоли молиявӣ» (дар маблағгузори калонмиқёси коғазҳои қимматнок ба мақсади сармоягузорӣ ва пешгирии афзоиши норасоии бучет ифода меёфт), ба Хитой муяссар гардид ки ба болоравии динамикии иқтисод – зиёда аз 7% ҳамасола дастёб шавад. Тибқи маълумоти Раёсати давлатии омили Хитой, дар солҳои 1998-2001 ММД кишвар ба 33,9% дар баробари афзоиши ҳамзамони даромадҳои бучетӣ ба 89,2%, содирот ба 45,6%, воридот ба 71,1% афзоиш ёфт [88, с. 21].

Воқеан Хитой тавонист муъҷизаи иқтисодиро амалӣ намояд, ислоҳоти иқтисодии Ҳукумати кишвар натиҷаҳои мусбат доданд.

Ба ақидаи муаллиф, маҳз дар асоси татбиқи ислоҳоти муваффақ ва рафъи тадриҷии мушкилот Ҷумҳурии Тоҷикитсон аз ҳолати бӯхронӣ берун шуда, бо роҳи рушди устувор ба пеш меравад.

Ҳамин тавр, таҳлили вазъи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Хитой нишон доданд, ки дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ иқтисоди Тоҷикистон дар ҳолати рикқатовар буд, зарари фурӯпошии Иттиҳоди Шуравӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ ниҳоят бузург аст. Бар ин асос, коҳиши иқтисоди Тоҷикистон аз соли 1991 то соли 1997 идома ёфта, танҳо аз соли 1997 болоравии иқтисоди кишвар ба назар мерасад. Зеро соли 1997 Созишномаи умумии истикрори сулҳ ва ризоити миллий дар Тоҷикистон ба имзо расид. Дар натиҷаи ислоҳоти иқтисодӣ дар Тоҷикистон таҳкими назарраси низоми молиявӣ ба даст омад. Суръати рушди иқтисодӣ ҳамасола ба назар мерасад. Ба ҳисоби миёна дар

муддати солҳои 2000 – 2015 болоравии маҷмуи маҳсулоти дохилӣ 7,7% -ро таъкил дод. Дар назди Тоҷикистон ғайрияти дурударози баргараф кардани тамоми мушкилоти мавҷуда истодаанд. Барои ин дар навбати аввал мебоҷад мутахассисони хубро омода намуд. Ҳоло аксар кишварҳои пешрафтаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ дарк менамоянд, ки бе ҳалли омодагии сифатии мутахассисон рушди мукаммали иқтисод бо механизмҳои босуботи молиявӣ мушкил мебошад [73, с. 650].

Дар солҳои ислоҳот дар Хитой тавонистанд, ки вазифаҳои муҳими яқумдараҷа – қонун намудани талаботҳои асосии ҳаётан муҳими халқи хитойӣ, таъмини он бо ҳуҷра ва сару либос, афзоиши чоркаратаи иқтисодии худро амалӣ намоянд. Дар солҳои 80-ум ва 90-уми асри XX Хитой бо роҳи пайгириҳои рушд равона буда, тадриҷан иқтисодро ба ҳолати афзоиши устувор бо ҳифзи тавозун байни субот, ислоҳот ва рушд ворид намуд. Ин ҳолат бо принсипи «бе субот ислоҳот нест, бе ислоҳот рушд нест» ҳамоҳанг буд. Баъди ислоҳоти иқтисодӣ ба Хитой муяссар гардид, ки ба натиҷаҳои ғавқуллода ноил гардад, суръати миёнаи солони афзоиши ММД ба таври воқеӣ 8%-ро таъкил дод, ки ин ба Хитой имқонияти табдил ба яке аз кишварҳои пешрафтаи ҳаётро фароҳам овард. Дар натиҷа. соли 2009 иқтисоди Хитой дар ҳаёт ба ҳои дуҷум баромада аз Ҷопон пеш гузашт.

Дар маҷмуъ, рушди устувори ҳонибҳо заминаи умқи ҳамқориҳои иқтисодӣ ва афзоиши тиҷорати мутақобила гардида, ба манфиати ҳонибҳо ҳавобгӯ мебошад.

Зербоби дуҷуми ин боб – «Сатҳи рушди ҳамқории тиҷоратӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой: самтҳои асосии он» ном дошта, муаллиф рушди тадриҷии ҳамқориҳои иқтисодӣ ва самтҳои афзлиятноки онро нишон медиҳад.

Ба ақидаи муаллиф, муносибатҳои тиҷоратӣ-иқтисодӣ байни Тоҷикистону Хитой дар ибтидои солҳои 90-ум дар сатҳи паст буда, бо истиқрори сулҳ ва ваҳдати миллӣ, танзими баҳсҳои сарҳадӣ ҳамқории тиҷоратӣ-иқтисодӣ байни кишварҳо бо суръати баланд инқишоф ёфтанд. Дар ин радиф яке аз омилҳои умқ ва тавсеаи ҳамқориҳои

Тоҷикистону Хитой ин ифтидои гузаргоҳи Кулма/Қаросу дар сарҳади давлатҳо соли 2004 мебошад.

Бо талоши роҳбарияти Тоҷикистон ва Хитой гардиши тичоратӣ байни кишварҳои ҳамҷавор ҳамасола афзоиш меёбад. Агар соли 1992 ҳаҷми савдо байни давлатҳо 2,75 млн. долларро ташкил медод, пас дар соли 2021 новобаста аз таъсири пандемияи коронавирус таъодули мол миёни ду кишвар ба 550 млн. доллар баробар гардид [126].

Дар ибтидои асри XXI, дар ҷаҳонроҷуаи қарзҳои имтиёзнок барои кишварҳои узви СҲШ аввалин лоиҳаҳои коммуникатсионӣ ва интиқоли ХИБ бунёд гаштанд, ки на танҳо омили аз бунбасти коммуникатсионӣ баромадани кишвар, балки заминаи рушди устувор гардиданд.

Ҳалқаи асосии ҳамкориҳои тичоратӣ-иқтисодии ҷонибҳо савдои дучониба ба шумор меравад. Таъодули мол миёни Тоҷикистон ва Хитой аз ибтидои солҳои навадум рушд ёфта, соли 1992 ба 2,75 млн. соли 1993 ҳаҷми савдо байни Тоҷикистон ва Хитой 8,9 млн долларро ташкил медод. Вале ин марҳалаи ибтидоӣ дар муносибатҳои тичоратӣ-иқтисодӣ байни кишварҳои ҳамҷавор ба ҳисоб мерафт. Дар солҳои минбаъда болоравии босуръати нишондодҳои ҳаҷми савдо байни Тоҷикистон ва Хитой ба назар мерасанд [126].

Соли 2003 ҳаҷми савдо байни кишварҳо 38,8 млн. долларро ташкил дода, аллакай соли 2004 то 69, 9, млн доллар афзоиш ёфт. Нишондоди мазкур дар соли 2005 ба 157,9 млн доллар, соли 2006 то 323,8 млн. доллар, дар соли 2007 то 524 млн доллари ИМА баробар гардид. Аз соли 2007 то соли 2011 гардиши тичоратӣ байни кишварҳои мо зиёда аз 8,4 баробар афзоиш ёфт. Ба ҳиссаи Хитой дар соли 2011 зиёда аз 20% содироти Тоҷикистон рост омад, ҳол он ки дар соли 2007 ин нишондод ҳамагӣ ба 5,7% баробар буд [121, с. 43].

Дар марҳалаи таҳқиқотӣ Тоҷикистон ва Хитой ҳамкориҳои мутақобилан судмандро ба роҳ монда, заминаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ миёни ду кишвар ба 150 ҳуҷҷати аз ҷониби ду кишвар дар тамоми соҳаҳои ҳамкориҳо баимзорасида баробар гардид.

Тибқи маълумоти Вазорати иқтисод ва савдои Тоҷикистон гардиши тичоратии ҷонибҳо дар соли 2015 793,0 млн. долларро

ташкил дода, соли 2016 тақрибан ба 12 фоиз афзоиш ёфта ба \$885 млн доллари ИМА баробар гардид. Вале соли 2017 дар гардиши тичорати Тоҷикистон-Хитой коҳиш ба назар мерасад [19].

Ҳамин тавр, таҳлили ҳамкориҳои тичоратӣ-иқтисодии ҷонибҳо дар марҳалаи таҳқиқотӣ нишон дод, ки ҳамкориҳои ҷонибҳо бо сатҳи баланди робитаҳо ва пойгоҳи назарраси аҳдномавӣ-ҳуқуқӣ тавсиф мегарданд. Асоси ҳуқуқии муносибатҳои дучонибаро зиёда аз 200 аҳднома ва созишномаҳо дар соҳаҳои муҳталиф дар бар мегирад [123, с. 174]. Дар шумори санадҳои асосӣ Эълومияи муштарақ дар бораи принципҳои асосии ҳамкорӣ байни Тоҷикистон ва Хитой (шаҳри Пекин, 9 март соли 1993), Аҳднома дар бораи ҳусни ҳамсоягӣ, дӯстӣ ва ҳамкорӣ, ки 15 январи соли 2007 дар шаҳри Пекин ва Эълумияи муштарақи сарварони давлатҳои Тоҷикистон ва Хитой дар бораи истиқрори муносибатҳои шарикӣ стратегӣ (шаҳри Пекин 20 майи соли 2013) дохил мешаванд. Муносибатҳои тичоратӣ-иқтисодӣ байни Тоҷикистон ва Хитой дар ибтидои солҳои 90-ум дар сатҳи паст буданд, зеро Тоҷикистон на танҳо ба истиқлоли давлатӣ расид, балки қадамҳои аввалинро дар сахнаи байналмилалӣ ҳамчун субъекти мустақили байналмилалӣ ниҳод. Баъди рафъи чунин масъалаҳо ба мисли ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон дар солҳои 90-ум, танзими баҳсҳои сарҳадӣ байни Тоҷикистон ва Хитой, ҳамкориҳои тичоратӣ-иқтисодӣ байни кишварҳо бо суръати баланд инкишоф ёфт. Бо талоши роҳбарияти Тоҷикистон ва Хитой гардиши тичоратӣ байни кишварҳои ҳамҷавор ҳамасола афзоиш меёбад.

Айни замон дар ҳудуди Тоҷикистон зиёда аз 400 корхонаҳои хитойӣ амал менамоянд. Аз ҷониби ширкатҳои хитойӣ дар ҳудуди Тоҷикистон теъдоди зиёди лоиҳаҳои калонмиқёси инфрасохторӣ амалӣ гардиданд, ки бо сохтмони роҳҳои автомобилӣ, нақбҳо, хаттҳои интиқоли барқ, зеристгоҳҳо ва ғайра алоқаманд мебошад [124].

Дар маҷмӯъ, сатҳи рушди ҳамкориҳои миёни Тоҷикистон ва Хитой дар ин соҳа мусбат буда, болоравии сатҳи ва сифати мубодилаи молу маҳсулотро инъикос менамояд.

Боби сеюми рисола **“Ҳамкориҳои мутақобилаи Тоҷикистон ва Хитой дар соҳаҳои маориф, фарҳанг ва дар доираи созмонҳои**

байналмилалӣ ва минтақавӣ» ном гирифтааст. Дар он ҳамкориҳои гуманитарии ҷонибҳо дар стаҳи дучониба ва бисёрҷониба таҳлил гаштаанд.

Зербоби якуми ин боб – **«Ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Халқии Хитой дар соҳаи маориф ва фарҳанг»** буда, рушди ҳамкориҳои ду кишварро дар соҳаи фарҳанг ва маориф нишон медиҳад. Омили фарҳангӣ дар равобитаи Тоҷикистону Хитой аз даврони қадим мушоҳида мешавад. Ин ҳолат ба рушди ҳамкориҳои фарҳангӣ дар шароити муосир мусоидат намуда, омили тақвияти пойгоҳи аҳдномавӣ ҳуқуқӣ дар самти мазкур гардиданд.

Тоҷикистон ва Хитой ҳамкориҳои фарҳангиро дар асоси манфиати мутақобила инкишоф дода истодаанд. Дар ин самт, теъдоди зиёди созишномаҳои байнидавлатӣ ва байниҳукуматӣ баста шудаанд. Гузаронидани Рӯзҳо ва Ҳафтаҳои фарҳангӣ, ташкили намоишҳои синамогарон, аксу наворҳо ва санъати расомӣ, сафарҳои мутақобилаи ғаёлолони фарҳанг ва санъат ба ҳукми анъана даромадааст.

Бо мақсади тақвияти ҳамкориҳои фарҳангӣ миёни Тоҷикистону Хитой табодули иттилоот доир ба ҳаёти фарҳангии ҳарду кишвар, ҷопи китобҳои донишмандони давлатҳо бо забонҳои яқдигар, табодули китобҳои дарсӣ, гузаронидани таҳқиқоти илмӣ муштарак паҳши барномаҳои забонӣ, фароғатӣ ва хабарӣ дар телевизионҳои миллӣ ва татбиқи барнома ва лоиҳаҳои муштарак дар шабакаҳои интернетӣ зарур аст.

Ҷанбаи калидии робитаҳои судманд миёни Тоҷикистон ва Хитой дар соҳаи маориф ҳамкориҳои байнидонишгоҳӣ ба шумор мераванд. Барои тақвияти ин ҳамкориҳо дар назди донишгоҳҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Марказҳои фарҳангӣ-таълимии Конфутсия таъсис дода шудаанд.;

Ширкатҳои Хитой ба мисли ТВЕА, ЯН СЕН, China Railway WUJU, Синоҳайдро, Синтсзян Бейсин дар бозорҳои Тоҷикистон ба таври самаранок ғаёолият доранд ва дар давоми солҳои охир дар бунёди мактабҳои таҳсилоти умумӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирок менамоянд [21].

Муаллиф пешниҳод менамояд, ки бо дарназардошти иқтидори бузурги иқтисодии Хитой мақомотҳои дахлдори ҷумҳурӣ барои аз худкунии ҷунин лоиҳаҳо дар бахшҳои гуногуни соҳаи маориф барномаҳои созандаро коркард ва пешниҳод намоянд, то ки бо ин роҳ рушди низоми маорифи кишвар таъмин карда шавад.

Таҳлили ҳамаҷонибаи ҳамкорихои Тоҷикистон ва Хитой дар соҳаи фарҳанг ва маориф нишон дод, ки Тоҷикистон ва Хитой ҳамкорихои фарҳангиро дар асоси манфиати мутақобила инкишоф дода истодаанд. Дар ин самт, теъдоди зиёди созишномаҳои байнидавлатӣ ва байниҳукуматӣ баста шудаанд. Аз ин рӯ, бастанӣ созишномаҳо дар бахшҳои алоҳидаи соҳаи фарҳанг, аз ҷумла, омода кардани мутахассисони соҳаи синамо, театр, сиркбозон, меъморон аз аҳаммият ҳолӣ нест.

Бояд гуфт, ки дар рушди ҳамкорихои фарҳангӣ миёни Тоҷикистон ва Хитой нақши чорабиниҳои фарҳангӣ, сафарҳои ҳунарий, чорабиниҳои тантанавӣ, баромадҳои ҳунарпешаҳо, гурӯҳҳои рақсӣ ва сарояндаҳо, табодули намоишҳои мусаввара ва нақшу нигораҳо, намоиши ёдгориҳои таърихӣ дар осорхонаҳои миллии якдигар хеле муҳим мебошанд. Зарур аст, ки доир ба ҳар як бахш барномаҳои байнисоҳавии кӯтоҳмӯҳлат ва миёнамӯҳлат барои тақвияти дипломатияи халқӣ коркард карда шавад. Ҳамзамон, бо мақсади тақвияти ҳамкорихои фарҳангӣ миёни Тоҷикистону Хитой табодули иттилоот доир ба ҳаёти фарҳангии ҳарду кишвар, ҷопи китобҳои донишмандони давлатҳо бо забонҳои якдигар, табодули китобҳои дарсӣ, гузаронидани таҳқиқоти илмӣ муштарак пахши барномаҳои забонӣ, фароғатӣ ва хабарӣ дар телевизионҳои миллий ва татбиқи барнома ва лоиҳаҳои муштарак дар шабакаҳои интернетӣ зарур аст.

Муносибатҳои Тоҷикистону Хитой дар соҳаҳои фарҳанг ҳамеша дар сатҳи баланд қарор доштанд. Чӣхати тасдиқи ин суханон метавон ташкили Рӯзҳо ва Ҳафтаҳои фарҳангии Тоҷикистон дар Хитой ва Рӯзҳо ва Ҳафтаҳои фарҳангии Хитой дар Тоҷикистонро мисол овард. Дар ин замина пешниҳод карда мешавад, ки зимни ин чорабиниҳои муҳим, рӯзҳои синамо, театр, сирк операву балет, чорабиниҳои рақсӣ, барномаҳои эстрадӣ бо ҷалби доираи васеи аҳоли дар ҳарду давлат

гузаронида шаванд, то ки халқ аз дастовардҳои фарҳангии давлатҳо бештар огоҳӣ пайдо намоянд.

Самти муҳимтарини ҳамкориҳои илмӣ-фарҳангии Тоҷикистон ва Хитойро соҳаи маориф ташкил медиҳад. Маълум аст, ки заминаи асосии рушди бесобиқаи давлатҳои ҷаҳон, аз ҷумла Хитой ғамхории беандоза ба соҳаи маориф буд. Аз ин рӯ, ҳамкориҳои байнисоҳавӣ ва байнифазоратӣ ҷиҳати омӯзиши таҷрибаи соҳаҳои маорифи Хитой бояд тақвият дода шавад. Инчунин, зимни ҷори кардани ислохотҳо дар низоми ва бахшҳои маорифи Тоҷикистон, ҷалби мутахассисон ва коршиносон аз Хитой анҷом дода шавад, то ки таҷрибаҳои пешқадами ин давлат дар низоми маорифи кишвар ворид карда шаванд.

Маълум аст, ки ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Хитой дар соҳаҳои маориф бо дарназардошти ҷалби шумораи зиёди донишҷӯён ба донишгоҳҳои харду давлат дар сатҳи баланд қарор дорад. Таҳсил дар донишгоҳҳои пешрафтаи Хитой ба ҷавонони мо имкон медиҳад, ки аз донишҳои нав ва замонавӣ бархурдор бошанд. Аз ин рӯ, бештар намудани идрорпулиҳои давлатӣ ва квотаҳо барои таҳсили донишҷӯни тоҷик дар Хитой хеле муҳим ба шумор меравад.

Ҷанбаи калидии робитаҳои судманд миёни Тоҷикистон ва Хитой дар соҳаи маориф ҳамкориҳои байнидонишгоҳӣ ба шумор меравад. Барои тақвияти ин ҳамкориҳо дар назди донишгоҳҳои Тоҷикистон Марказҳои фарҳангӣ-таълимии Конфутсия таъсис дода шудаанд. Дар баробари ин, давлатҳоро зарур аст, ки ҷиҳати кушодани марказҳои омӯзишии саноати кӯҳкорӣ, металлургия ва машинасозӣ ҷораҳои зарурӣ раҳандозӣ намоянд. Зарур аст, ки марказҳои омӯзиши забон ва фарҳанги Тоҷикистон дар Хитой кушода шаванд [28].

Тайи солҳои охир, Ҳукумати Хитой ва ширкатҳои хитойӣ ба бунёди мактабҳои таҳсилоти умумӣ дар ҳудуди Тоҷикистон мусоидат менамоянд, ки ин самт низ дар ҳамкориҳои давлатҳо дар соҳаи маориф нақши назаррас дорад. Хитой дар самти татбиқи лоиҳаҳои хайриявӣ ва молиявӣ як қатор ҷорабиниҳоро роҳандозӣ менамояд.

Зербоби дуҷуми боби сеюм таҳти унвони «**Ҳамкориҳои мутақобилаи Тоҷикистон ва Хитой дар доираи СХШ ва СММ**»

тавсеаи равобити бисёрҷонибаи кишварҳоро дар ҷаҳорҷӯбаи созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ инъикос менамояд.

Дар низоми муносибатҳои дипломатии Тоҷикистон ҳамкорӣ бо ҳамсоияи бузургии шарқӣ Хитой дар ҷаҳорҷӯбаи Созмони Милалӣ Муттаҳид ва СҲШ ҷойгоҳи хосаеро ишғол менамояд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Хитой дар қатори дигар давлатҳо ҳамчун муассисони СҲШ ба ҳисоб мераванд. Бояд гуфт, ки заминаи таъсиси СҲШ ҳалли мушкилиҳои сарҳадӣ ва таҳкими эътиҳод дар минтақаҳои наздисарҳадӣ гардида, дар натиҷа, “Панҷгонаи Шанхай” шакл гирифт. Дар охири солҳои 90-ум робитаҳои мутақобила миёни Тоҷикистону Хитой ва дигар давлатҳои аъзо маҳз дар доираи “Панҷгонаи Шанхай” инкишоф ёфта, заминаҳои усутвор чихати табдили он ба СҲШ дар ибтидои асри XXI гузошта шуд.

Имрӯз СҲШ ба яке аз созмонҳои муҳимми минтақавӣ ва ҷаҳонӣ табдил ёфтааст. Фаъолияти муштаракӣ Тоҷикистону Хитой дар доираи СҲШ ба давлатҳо боз ҳам имкониятҳои бештарро чихати тавсеаи робитаҳои судманд, татбиқи лоиҳаҳои минтақавӣ ва байниминтақавӣ ва ҳифзи сулҳу суботи минтақавӣ ва милли ба вучуд меорад. Афзудани шумораи давлатҳои аъзои СҲШ аз он далолат менамояд, ки дар баробари нуфузи созмон, инчунин, нуфузи Тоҷикистон ва Хитой низ ҳамчун давлатҳои муассис боло меравад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Хитой дар доираи СҲШ ҳамкориҳои мутақобиларо дар тамоми соҳаҳои манфиатбор дастгирӣ менамоянд. Имрӯз ҳарду давлат талошҳои хешро дар ҳамбастагӣ бо дигар давлатҳои аъзо чихати таҳкими дӯстӣ, суботи минтақавӣ ва муборизаи муштарак бар зидди тамоми падидаҳои номатлуб равона намудаанд. Аз ин рӯ, дар доираи созмон ҳангоми қабули қарорҳои дахлдор нисбати масъалаҳои мубрами минтақавӣ ва байналмилалӣ бояд ҳамдилии кишварҳо, махсусан ҳамдигарфаҳмӣ миёни Тоҷикистону Хитой таъмин карда шавад;

Ба ақидаи муаллиф Хитой дар фазои СҲШ як қатор лоиҳаҳои бузургии минтақавӣ ва байниминтақавӣ роҳандозӣ шуда Ҷумҳурии Тоҷикистон чихати пайвастан ба ин лоиҳаҳо ҳам дар шакли дучониба ва ҳам дар доираи СҲШ бо Хитой ҳамкориҳои созандаро ба роҳ

мондааст. Дар натиҷа, бо маблағгузориҳои ҷониби Хитой дар Тоҷикистон як қатор иншоотҳо ва инфрасохторҳои хислати иқтисодӣ, энергетикӣ, коммуникатсионӣ, нақлиётӣ ва маишидошта бунёд гардиданд, ки дар рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат менамоянд.

Тоҷикистон ҷаҳор маротиба (солҳои 2008, 2013, 2018 ва 2021) саммити созмони бонуфуз ва партаъсири минтақавӣ – СХШ – ро мизбонӣ намудааст ва кишвари мо аз ин вазифа бо сарбаландӣ баромадааст. Мизбониҳои Тоҷикистон дар СХШ зери шиори “ҳамкорӣ, ҳамрушдӣ ва ҳамшукуфӣ” баргузор гардидаанд [102. с. 18].

Рӯзҳои 8-10 августи соли 2019 дар шаҳри Душанбе бо иштироки Котиботи СХШ Анҷуман ва Намоишгоҳи байналмилалӣ сайёҳии «Тоҷикистон-2019» баргузор гардид, ки дар ифтиҳои он имкониятҳои ширкатҳои сайёҳии Тоҷикистон намоиш дода шуданд.

Дар доираи ин ҳамоиш, дувумин муаррифии лоиҳаи «8 муъҷизаи СХШ», ки дар боғи Куруши Кабир дар якҷоягӣ бо Ширкати рушди фарҳанг ва сайёҳии назди Академияи илмҳои Хитой ташкил карда шуд, инчунин, муаррифии санъати амалӣ, дастовардҳои моддӣ ва бадеӣ, маснуоти косибӣ-расмҳо, маснуоти заргарӣ, либос, ва асбобҳои мусикии миллии баргузор гардид.

Ҷумҳурии Тоҷикистон 2 марти соли 1992 ба узвияти Созмони Милали Муттаҳид пазируфта шуда, ҳамкориҳоро бо ин созмон ва дар доираи он бо дигар давлатҳо роҳандозӣ менамояд. Дар ин миён, алоқамандии фаъолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Хитой дар доираи Созмони Милали Муттаҳид фарқкунанда буда, давлатҳо пайваста аз мавқеъҳои якдигар дар ин минбари баланд пуштибонӣ менамоянд. Махсусан, Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Хитой талошҳои ҳукумати Афғонистон ва ҷомеаи ҷаҳониро дар ҳалли ҳадафҳои барқарорсозии сулҳ дар ин кишвар дастгирӣ менамоянд. Ба ақидаи ду кишвар самти дигари тавсеаи талошҳои муайян бояд мубориза бо хатарҳои қочоқи маводи муҳаддир, ки асосан аз Афғонистон сарчашма мегирад, бошад. Тоҷикистон чунин мешуморад, ки яке аз соҳаҳои фаъолияти ҷомеаи байналмилалӣ метавонад расонидани кумакҳои молиявӣ ва техникӣ ба Афғонистон дар асоси барномаҳои мақсаднок бошад ва инчунин,

бунёди хадамоти фаъоли муосири сарҳадии Афғонистон барои ҳифзи муассири сарҳади Тоҷикистону Афғонистон аҳамияти хеле бузург дорад. Хитой иқдомҳои мазкури Тоҷикистонро дар доираи созмонҳои байналмилалӣ дастгирӣ менамояд [84. с. 147].

Тоҷикистон аз тарафи худ, аз рӯзҳои аввали истиқлолият ва барқарории муносибатҳои дипломатӣ мавқеи Хитойро нисбат ба масъалаи Тайван, аз он ҷумла, дар доираи СММ дастгирӣ менамояд. 13 сентябри соли 2005 сафири Тоҷикистон дар СММ бо баёнияе баромад намуд, ки дар он мавқеи усулии Тоҷикистон ҷиҳати дастгирии мустақилият ва тамомияти арзии Хитой, вазъи байналмилалӣ-ҳуқуқии он, ки дар Оинномаи СММ инъикос ёфтааст, зикр гардидааст.

Хитой яке аз панҷ давлатҳои аъзои доимии Шурои амнияти Созмони Милали Муттаҳид ба шумор рафта, дар қабули қарорҳои муҳимтарини минтақавӣ ва умумиҷаҳонӣ нақши ҳалқунанда (тавассути овоздиҳии Вето) дорад.

Созмони Милали Муттаҳид ҳамчун ниҳоди универсалии ҷаҳонӣ дар тамоми соҳаҳои фаъолияти байналмилалӣ, ҳалли мушкилиҳои умумиҷаҳонӣ ва пешгирии хатару таҳдидҳои умумиинсонӣ иштироки фаъол дорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳамчун аъзои комилҳуқуқи он дар самти тақвияти ҳамкориҳои созанда бо дигар давлатҳо, махсусан бо Хитой манфиатдор мебошад. Инчунин, Тоҷикистон бо ташаббусҳои хеш дар соҳаи дипломатияи обӣ ҷиҳати ҳалли мушкилиҳои умумиҷаҳонӣ дар ин соҳа, ки аз тарафи Созмони Милали Муттаҳид дастгирӣ ва тасдиқ гардиданд, ном баровардааст. Инчунин, пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷиҳати бунёди камарбанди амнияти дар атрофи Афғонистон аҳамияти хосса дорад.

Бинобар ин метавон гуфт, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Хитой ҳам дар сатҳи дучониба ва ҳам дар доираи СХШ ва СММ аз муносибатҳои дӯстона, робитаҳои манфиатбор, ҳамкориҳои созанда ва умуман, шарикии стратегӣ пайравӣ менамоянд.

ХУЛОСА

I.Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

Пас аз касби истиқлолият дар соли 1991 Ҷумҳурии Тоҷикистон ба як давраи ниҳоят мушкул дар таърихи хеш ворид гардид ва новобаста аз оғозгардии ҷанги шаҳрвандӣ давлати ҷавонро зарур буд, ки сиёсати хориҷии мустақилро ба роҳ монад. Дар чунин вазъияти душвори сиёсӣ ва иҷтимоӣ Ҳукумати Тоҷикистон, аз он ҷумла Вазорати қорҳои хориҷиро мебоист ғайбати сиёсати хориҷиро аз сифр оғоз намоянд. Маълум аст, ки ҷозмондҳои сиёсати хориҷӣ раванди хеле мушкул ба ҳисоб меравад. [1-М]

Зимни таҳлили илмӣ истиқрор ва рушди муносибатҳои Тоҷикистон ва ҚМХ дар солҳои истиқлолият (солҳои 1991-2021), ироаи чунин ҳулоса ва пешниҳодҳо лозим доништа мешавад:

1. Муносибатҳои мутақобила миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Хитой барои ҳарду кишвар аз самтҳои афзалиятнок ҳисобида мешавад. Дар муносибатҳои худ Тоҷикистон ва Хитой роҳи тӯлонӣ ва душворро сипарӣ намудаанд. Баъди барқароргардии муносибатҳои дипломатӣ миёни давлатҳо 4 январи соли 1992, алоқаҳои судманд миёни ҷонибҳо дар тамоми сатҳҳо ғайб гардид. Дар замони муосир ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Хитой бо бисёрҷанибагии хеш фарқкунанда буда, тамоми соҳаҳои манфиатбор, аз он ҷумла соҳаҳои сиёсӣ, дипломатӣ, тижоратӣ, иқтисодӣ, фарҳангу маориф ва ғайраро дар бар мегиранд. Муносибатҳои дучонибаи ду ҷумҳурӣ ҳам дар шакли дучониба ва ҳам дар шакли бисёрҷониба дар доираҳои ҷозмонҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ амалӣ карда мешаванд. [2-М]

2. Хитой яке аз шарикони анъанавии иқтисодӣ ва тижоратии Тоҷикистон ба шумор меравад. Дар соли 1992 ҳаҷми тижорати мол миёни кишварҳо ба \$2,75 млн. долларро ташкил намуд. Дар соли 2020 бо талоши ҳукуматҳои ду кишвари ҳамсоя гардиши мол миёни давлатҳои 679,7 млн. долл ва нишондиҳандаҳои содирот аз кишвари мо ба Хитой ба 159,6, млн. долл. баробар буд, ки он дар маҷмӯъ 13,1% ҳаҷми умумии савдои хориҷии Тоҷикистонро ташкил менамуд. [3-М]

3. Боиси қайд аст, ки ширкатҳои ҷинӣ дар татбиқи лоиҳаҳои мухталиф дар ҳудуди Тоҷикистон ба таври ғайб иштирок

менамоянд. Ба хусус, як қатор ширкатҳои чинӣ роҳҳои зиёди Ҷумҳурии Тоҷикистонро мавриди таъмир қарор доданд. Онҳо ба таҷдид, таъмири мавмуии роҳҳо, бунёди нақбҳои автомобилӣ, ҳамчунин нақбҳои роҳи оҳан машғуланд. Бояд қайд намуд, ки дар асоси кӯмаки бебозгашт ширкатҳои чинӣ инфрасохтори энергетикиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бунёд намуда истодаанд, ки ба рушди соҳаи энергетикӣ минтақа мусоидат менамоянд. [3-М]

4. Тоҷикистон ва Хитой дар соҳаҳои хоҷагии халқ ва кишоварзӣ низ ҳамкориҳои судмандро ба роҳ мондаанд. Масалан, дар соли 2014 ширкати давлатии Хитой “Xinjiang Production and Construction” тақрибан 500 гектар заминро ба мӯҳлати 50 сол дар вилояти Хатлон ба иҷро гирифт. Инчунин ширкатҳои “Синзян инхай” ва “Хай ли” низ дар вилояти Хатлон ба мӯҳлати 49 сол заминҳоро барои кишту кор ба иҷора гирифтанд.

5. Рушди муносибатҳои фарҳангӣ миёни Тоҷикистон ва Хитой дар давраи таҳқиқотӣ ҷавоғӯи талабот ва имкониятҳои ҳарду халқ мебошанд. Барқароргардии муносибатҳои ҳамсоҷагии нек ва ҳамкориҳои мутақобила миёни кишварҳо, алоқаҳои пайвастаро дар соҳаҳои фарҳанг низ талаб менамоянд. Ҷи тавре маълум аст, табодул ва ҳамкориҳои фарҳангӣ метавонад дӯстӣ, принсипҳои эътимод, манфиатбории мутақобила ва баробари миёни халқҳои мо пайдор гардонад ва боиси рушд ва эҳтироми гуногунрангии фарҳангӣ гардад. Дар давраи сипаришуда барои татбиқи созишномаҳои басташуда қорҳои муайян иҷро шудаанд. [2-М]

6. Заминаи ҳамкориҳои Тоҷикистону Хитой дар соҳаҳои маориф 16 сентябри соли 1996 гузошта шуд. Дар ин рӯзи таърихӣ Созишнома дар бораи ҳамкориҳо дар соҳаҳои маориф миёни Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кумитаи давлатии Хитой доир ба қорҳои маориф имзо гардид. Дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва Институти кӯҳқорӣ ва металлургии Тоҷикистон Маркази таълимӣ-фарҳангии “Конфутсия” фаъолият мекунад, ки дар он забон, фарҳанг, расму анъанаҳои халқи хитойӣ омӯзонида мешаванд. Дар умум, дар ин марказҳо тақрибан 2 ҳазор донишҷӯ таҳсил мекунад. Аз соли 1993 шуруъ карда Ҳукумати Хитой ҳамасола барои муҳасилини ҷониби

точик идрорпулиҳо ва квотаҳои давлатиро пешниҳод менамояд. Шумораи донишҷӯёне, ки дар Хитой таҳсил намуданд сол аз сол меафзояд. Дар замони муосир дар беш аз 112 муассисаҳои гуногуни оли таълимии Хитой зиёда аз 3 ҳазор донишҷӯёни тоҷик таҳсил менамоянд. Аз ҳисоби кумакҳои бебозгашти Хитой дар Ҷумҳурии Тоҷикистон даҳҳо муассисаҳои умумии таҳсил сохта ва сохта шуда истодаанд. Чунончӣ, дар соли 2014 аз тарафи ширкатҳои хитойӣ дар шаҳри Норак ва ноҳияи Данғара мактабҳо сохта шуданд. Дар солҳои 2016-2018 бошад за ҳисоби ширкати “ТВЕА” чор мактаб дар шаҳрҳои Душанбе, Ваҳдат ва дар ноҳияҳои Данғара, Рӯдакӣ бунёд гардиданд. Ҳоло аз ҳисоби грантҳои ҳамин ширкат корҳои тайёри ҷиҳати оғози сохтмони мактаби таҳсилоти умумӣ барои 1200 ҷойи нишат дар шаҳрҳои Ваҳдат ва Файзобод идома доранд. Нақшаи хароҷотҳо доир ба ин лоиҳа дар соли 2020 пурра омода гардида, сохтмони он оғоз гардидааст. Инчунин, ширкати хитойии “Синогайд”-ро дар доираи лоиҳа доир ба таҷдиди НБО Сарбанд се муассисаи таълимиро дар ноҳияҳои Данғара, Леваканд ва шаҳри Бохтар бунёд хоҳад кард. [1-М]

7. Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Хитой ҳамчун муассисони СҲШ ҳамкориҳои мутақобиларо ба роҳ мондаанд, ки дар худ имкониятҳои зиёдро ҷиҳати тавсеаи робитаҳо, татбиқи лоиҳаҳои муштарак, ҳифзи сулҳу суботи минтақавӣ ва миллиро фаро мегирад. Созмон аини замон ба яке аз ниҳодҳои муҳимми минтақавӣ ва ҷаҳонӣ табдил ёфта, кишварҳои бузурги китъаи Авруосиёро муттаҳид менамояд. Бо дарназардошти иқтисодии созмон зарурати фаъолияти муштарак кишварҳо дар муборизаи дастачамъона ба муқобили “се омили бадӣ” ва ҳалли масоили минтақавӣ возеҳ мебошад. [5-М]

Бо дарки мақоми Хитой дар Шурои амнияти СММ ва зимни қабули қарорҳои муҳимтарини умумиҷаҳонӣ тақвияти ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо он аҳамияти хосса дорад.

II. Тавсияҳо онд ба истифодаи амалии натиҷаҳо

- дар самти ҳамкориҳои тичоратӣ-иқтисодӣ назорати сарҳадӣ беҳтар карда шавад ва имкониятҳои тичорати наздисарҳадӣ бештар истифода гардад;

- барои дастрасӣ ба молу маҳсулот, хизматрасониҳои мутақобила ва сармояи ҳарду давлат дар бозорҳои якдигар шароити мусоид бунёд карда шавад ва ҳамкориҳои техникӣ-иқтисодӣ ва сармоягузориҳои давлатҳо, аз ҷумла дар бахшҳои бунёди корхонаҳои муштарак, муассисаҳои истеҳсолӣ ва табодули технология карда шаванд;

- барои рушди тичорати тамаддунӣ дар асоси талаботҳои Созмони умумиҷаҳонии тичорат ва бунёди дастгоҳҳои муассир доир ба пешгирии қочоқи молу маҳсулот шароити созгор созмон дода шавад;

- табодули погоҳҳои иттилоотӣ ва маълумотӣ ва инчунин, модернизатсияи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ барои ғайолияти пурсамарӣ хадамоти гумрукӣ анҷом дода шавад;

- тавсеаи доираи тичорати мутақобила, беҳтаргардонии сохтори молии он аз ҳисоби баланд бардоштани ҳиссаи технологияҳои хушсифат, маҳсулоти мошинсозӣ, таҷҳизотҳои электронӣ ва дигар маҳсулотҳо бо арзиши дарстрас ва рушди муътадилӣ он бояд амалӣ карда шавад;

- беҳтаркунии низоми амалиётҳои хизматрасонии тичоратӣ, аз он ҷумла таҳкими ҳамкориҳо дар соҳаи ҳисоббаробаркуниҳои бонкӣ, кафолати қарзҳо, суғурта зарур буда, кушишҳои ҳарду давлат дар соҳаҳои ҳуқуқӣ ва маъмурии танзими ҳамкориҳои тичоратӣ-иқтисодӣ бо мақсади ба талаботҳои байналмилалӣ мутобиқ кардани речаи тичорати давлатҳо бештар карда шаванд;

- дар соҳаҳои фарҳанг нақшаи ҳамкориҳои фарҳангӣ миёни Вазоратҳои фарҳанги Тоҷикистон ва Хитой мувофиқа карда шаванд;

- истифодаи гуногунрангӣ ва муассири васоити ахбори омма барои шиносоии аҳоли бо дастовардҳои фарҳанги миллии халқҳои ҳарду давлат зарур мебошад;

- таҷрибаи офаридани филмҳои ва барномаҳои телевизионии муштара, намоиши филмҳои синамогаронӣ ҷумҳуриявӣ истифода карда шавад;

- дар соҳаҳои маориф таҳкими ҳамкориҳо миёни донишгоҳҳои ду давлати ҳамсоя муҳим арзёбӣ мегардад;

- афзудани шумораи квотаҳо барои таҳсили ҷавонон дар донишгоҳҳои Тоҷикистон ва Хитой аз аҳамият холи нест;

- ҳамкориҳо дар соҳаҳои омода кардани мутахассисон ва баландбардории сатҳи касбии мутахассисони илмӣ ва муҳандиву техника бо роҳи истифода аз аспирантураи мақсаднок ва коромӯзии мутахассисон дар донишгоҳҳои Тоҷикистон ва Хитой тақвият бахшида шаванд.

Дар маҷмӯъ, Тоҷикистон ва Хитой ҳадафи таърихӣ хешро мисли давраҳои пештара иҷро намуда, дар муносибат бо якдигар сиёсати ҳамсоягии нек, дӯстӣ ва ҳамкориҳои судмандро дастгирӣ менамоянд. Тавсеаи муносибатҳои Тоҷикистону Хитой то сатҳи муносибатҳои шарикӣ стратегӣ барои субот, рушд ва ҳамкориҳои ду давлат аҳамияти муҳим дорад.

Тавре Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд менамояд: “Рушди минбаъдаи муносибатҳои ҳусни ҳамҷаворӣ, дӯстӣ ва ҳамкориҳои судманд бо ҳамсояи бузурги мо – Хитой – яке аз ҳадафҳои муҳимтарини сиёсати хориҷии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Фаъолгардонии робитаҳои дучониба дар тамоми соҳаҳо ба манфиатҳои на танҳо Тоҷикистон ва Хитой ҷавогӯ буда, балки ба манфиати пайдории сулҳ ва суботи тамоми минтақа мебошад”.

Дар навбати худ Роҳбари Хитой Си Чинпин қайд менамояд, ки: “Хитой ва Тоҷикистон бояд ҳадафи таърихӣ таъмини суръати рушди худӣ ва баландбардории мақоми миллиро ҷиҳати таҳкими ҳамкориҳо, ҳифзи манфиатҳои умумӣ ва муборизаи муштарак бо таҳдидҳои умумиинсонӣ амалӣ намоянд”.

ИНТИШОРИ НАТИҶАҲОИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ

Мазмун ва муҳтавои асосии диссертатсия дар маводи интишории зерин дарҷ шудааст:

I. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъъ расидаанд:

- [1-М]. Зокиров, И. Равобити Тоҷикистон бо Ҷумҳурии мардумии Чин [Матн] / И. Зокиров // Паёми ДМТ. – Душанбе: 2019, №1. – С. 124-129.
- [2-М]. Зокиров, И. Равобити Тоҷикистон бо Ҷумҳурии мардумии Чин дар соҳаи фарҳанг ва ҳунар дар давраи истиқлолият [Матн] / И. Зокиров // Паёми ДМТ. – Душанбе: 2019, №5, қисми 1. – С. 47-51.
- [3-М]. Зокиров, И. Равобити Тоҷикистон бо Ҷумҳурии мардумии Чин дар соҳаи иқтисодиёт ва тичорат дар давраи истиқлолият [Матн] / И. Зокиров // Паёми ДМТ. – Душанбе: 2019, №8. – С. 122-126.
- [4-М]. Зокиров, И. Муносибатҳои Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин дар доираи СҲШ ва СММ [Матн] / Ф.Т. Бобозода, И. Зокиров // Идоракунии давлатӣ. – Душанбе: 2020, №4/2 (49). – С. 243-249 (бо заб. русӣ).
- [5-М]. Зокиров, И. Рушди ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Хитой дар қаринаи шарикӣ стратегӣ (солҳои 2013-2020) [Матн] / Ф.Т. Бобозода, И. Зокиров // Паёми ДМТ. – Душанбе: 2023, №4. – С. 80-89.

II. Мақолаҳои илмие, ки дар дигар маҷаллаҳо ба таъъ расидаанд:

- [6-М]. Зокиров, И. Ҳолат ва дурнамои ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Хитой дар соҳаҳои фарҳанг ва маориф [Матн] / И. Зокиров // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ амалӣ дар мавзӯи «Дурнамои муносибатҳои байналхалқӣ дар қаринаи шиддати рақобатҳои муосир» (ш. Душанбе, 5 март соли 2024). - Душанбе: ДМТ, 2024. – 271 с. - С. 260.
- [7-М]. Зокиров, И. Вазъи иқтисодии Тоҷикистон ва Хитой дар охири асри XX ва оғози асри XXI [Матн] / И. Зокиров // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ назариявӣ дар мавзӯи «Ҳадафҳои геополитикии Тоҷикистон: мушкilot ва дурнамои рушд» (ш. Душанбе, 25 апрели соли 2025). - Душанбе: АИДНПҚТ, 2025. – 326 с. - С. 275.

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

УДК: 327.2(575.3+510)

На правах рукописи

ББК: 66.72 (2Т+2К)

З-78

ЗОКИРОВ ИБРОХИМ ИСМОИЛОВИЧ

**СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ СОТРУДНИЧЕСТВА
ТАДЖИКИСТАНА И КИТАЯ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ
(1991-2021 гг.)**

**Специальность 07.00.15 – История международных
отношений и внешней политики (исторические науки)**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертация на соискание ученой
степени кандидата исторических наук

Душанбе - 2025

Научное исследование выполнено на кафедре зарубежного регионоведения Таджикского национального университета.

**Научный
руководитель:**

Бобозода Фаридун Толибджон –
кандидат исторических наук, доцент
кафедры международных отношений и
дипломатии АГУ при Президенте РТ

**Официальные
оппоненты:**

Сайидзода Зафар Шерали – доктор
исторических наук, заведующий отделом
Содружества Независимых Государств
Института изучения стран Азии и Европы
Национальной академии наук Таджикистана

Кудратов Комрон Абдунабиевич –
кандидат исторических наук, доцент,
заведующий отделом внедрения научных
результатов Научно-исследовательского
института Таджикского университета
туризма и предпринимательства

**Ведущая
организация:**

Российско-Таджикский (Славянский)
университет

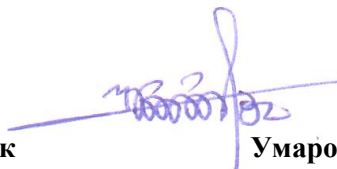
Защита диссертации состоится «29» октября 2025 г. в 13:30 часов на заседании диссертационного совета 6D.БАК-024 при Таджикском национальном университете (734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17).

Адрес: Умаров А.К. abdullo1189@mail.ru (тел.: +992 904-42-30-00)

С текстом диссертации и ее авторефератом можно ознакомиться на официальном сайте www.tnu.tj и в научной библиотеке Таджикского национального университета.

Автореферат разослан «___» _____ 2025 г.

**Ученый секретарь
диссертационного совета,
кандидат исторических наук**

Умаров А.К.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Современные международные отношения, учитывая их изменчивый характер, связанный с непредсказуемыми процессами глобализации, требуют от стран мира проведения четкой и целенаправленной внешней политики. Именно выверенная политика и учет возможностей реализации национальных целей и определение правильного направления внешней политики обеспечат странам возможность устойчивого развития.

В связи с этим определение приоритетных направлений внешней политики и поиск надёжных партнёров для достижения взаимной выгоды также является важной задачей внешней политики Таджикистана.

Республика Таджикистан является независимым государством, который более 30 лет выступает как самостоятельный и полноправный субъект международных отношений. На данном этапе произошли существенные изменения на национальном, международном уровне и межгосударственное сотрудничество является неотъемлемой частью таких изменений.

В этом контексте укрепление двустороннего и многостороннего сотрудничества с ведущими странами региона и мира является важнейшим условием осуществления дипломатии в современную эпоху и приоритетным направлением внешней политики Таджикистана.

Среди таких изменений сотрудничество между Республикой Таджикистан (далее – Таджикистан) и Китайской народной Республики (далее – КНР) представляет собой важнейший элемент межгосударственного сотрудничества для двух республик, направленного на развитие и стабильность. То есть укрепление отношений добрососедства, дружбы и взаимовыгодного сотрудничества с Китайской Народной Республикой является одной из важнейших задач внешней политики Республики Таджикистан в Азии.

С древних времен территории Таджикистана и Китая были составной частью Великого шелкового пути, объединявшего основные культурно-экономические районы Евразии - Китай, Среднюю Азию, Индию, Средний и Ближний Восток, Средиземное море и Европу. Именно поэтому эти территории стали объектом

внимания практически всех великих империй мира, таких как Империя Ахеменидов, Империя Александра Македонского, Арабский Халифат, Монгольская Империя, Империя Тимура, Российская Империя, Советская Союз.

Начало 90-х годов XX века стало этапом решительных перемен в истории таджикского народа. 9 сентября 1991 года Республика Таджикистан обрела свою государственную независимость. Выступив в качестве самостоятельного субъекта международных отношений, Таджикистан начал формировать основы независимой внешней политики, отражающий национальные интересы государств.

В своём первом обращении к народу, состоявшемся 12 декабря 1992 года, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон обозначил ключевые ориентиры внешнеполитического курса страны, подчеркнув стремление к интеграции в мировое сообщество и установлению дипломатических связей с государствами, заинтересованными в равноправных и взаимовыгодных отношениях с Таджикистаном [100, с. 18–19].

Учитывая национальные интересы Таджикистан решил развивать свою внешнюю политику с соседней страной. Истоки таджикско-китайского взаимодействия восходят к глубокой древности. Ещё более двух тысячелетий назад дипломат Чжан Цянь из династии Западная Хань был направлен в западные земли, что принято считать отправной точкой в истории дружественных контактов между Китаем и народами Средней Азии, включая таджиков. Значимую роль в сближении культур сыграл Великий шелковый путь, который свыше тысячи лет назад служил связующим звеном и укреплял дружеские связи между народами Китая и Таджикистана.

После обретения Таджикистаном государственной независимости Китай выразил уважение к суверенному выбору таджикского народа и одним из первых установил с ним дипломатические отношения. Официальное подписание соглашения об их установлении состоялось 4 января 1992 года в Душанбе и положило прочную основу для всестороннего взаимодействия двух соседствующих государств [84, с. 147].

В своём обращении к Верховному Совету Республики Таджикистан от 23 июня 1993 года Лидер нации Эмомали Рахмон отметил важность отношений с Китайской Народной Республикой,

подчеркнув, что уже в первые месяцы после установления дипломатических связей были достигнуты значительные успехи [62, с. 48]. Эти надежные отношения между странами привели к тому, что Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон совершил свой первый государственный визит (март 1993 г.) в КНР [71, с. 573]. Таким образом, можно сказать, что данное событие имеет важное историческое значение с точки зрения содержания и контекста.

На основе установленных дипломатических отношений экономическое взаимодействие между Таджикистаном и Китаем развивалось поступательно и демонстрировало устойчивую положительную динамику. За относительно короткий исторический период были достигнуты заметные результаты в сфере торговли. Так, если в 1993 году товарооборот между двумя странами составлял 8,9 миллиона долларов США, то к 2015 году этот объем увеличился более чем в 89 раз, превысив отметку в 793 миллиона долларов. По отдельным оценкам, показатель достигал и 885 миллионов долларов США, что свидетельствует о росте на 12 процентов по сравнению с предыдущими данными.

В 2017 году замечено снижение товарооборота между государствами, при этом показатели за этот год между двумя странами составили 591,6 млн долларов США, но в 2018 году благодаря целенаправленным усилиям и совместной работе правительств двух соседних стран товарооборот между Таджикистан и Китай составил 651,2 млн долларов США [7].

Таким образом, актуальность исследуемой темы проявляется в следующих случаях:

во-первых, эта тема считается важной как с точки зрения современных мировых процессов, так и тех изменений, которые произошли в связи с распадом Советского Союза и созданием новых независимых стран в Центральной Азии в 90-е годы XX века;

во-вторых, КНР пытается укрепить свои экономические и политические позиции в Таджикистане. Поэтому Таджикистан и КНР имеют общие международные интересы – они считаются обеспечением стабильного развития, укреплением мира и стабильности, борьбой с экстремизмом и терроризмом на международном уровне и т.д;

в-третьих, научное исследование данного вопроса с точки зрения нахождения специальностей различных сфер сотрудничества с учетом внутренних и внешних задач, стоящих перед Республикой Таджикистан;

в-четвертых, многостороннее сотрудничество с КНР важно для Таджикистана в качестве независимого государства с точки зрения политического, экономического, социального, гуманитарного и культурного развития. Это является краеугольным камнем внутренней и внешней стабильности Таджикистана, обеспечения его национальной безопасности, национальных интересов и прогресса;

в-пятых, отношения между Таджикистан и КНР в сферах политики и дипломатии, экономики и торговли, а также культуры и образования основываются на крепком историческом фундаменте. В современной реальности эти направления требуют всестороннего анализа и осмысления – как в научной плоскости, так и с точки зрения прикладного значения.

в-шестых, дружба между китайским и таджикским народами является непреходящим доказательством дружеских отношений между двумя странами. С началом новой эпохи сотрудничество и дружба между нашими народами будут продолжать укрепляться. Практика показывает, что подобный характер сотрудничества проявляется во всех сферах и на различных уровнях таджикско-китайских отношений. При этом устойчивые дружественные связи, сформированные на двусторонней основе, эффективно нейтрализуют влияние внешнеполитических вызовов и сохраняют стабильность партнёрства. Быть добрым соседом, хорошим другом и надежным партнером - это мышление заложено в духе нашего народа;

в-седьмых, наряду с развитием сотрудничества на двустороннем уровне становится очевидным расширение многостороннего сотрудничества с Китаем и наиболее эффективным институтом в этом плане является Шанхайская Организация Сотрудничества (ШОС). Предпосылки взаимного сотрудничества, доверия сторон и перспективы развития сотрудничества требуют серьезного изучения, что отражает важность исследований;

в-восьмых, в современном информационном пространстве, особенно за рубежом, всё чаще появляются материалы,

акцентирующие внимание на расширении китайского влияния в Таджикистане, его кредитной политике, а также на предполагаемых рисках и зависимости нашей страны. Это придаёт особую актуальность проведению исследований, способных объективно отразить характер двустороннего взаимодействия, его взаимовыгодную природу, достигнутые результаты и перспективы дальнейшего развития таджикско-китайских отношений.

Изучение темы позволяет утверждать, что в отношениях между этими странами имеется большой потенциал и неиспользованные возможности, которые могут быть использованы для их вывода на новый уровень во всех сферах взаимовыгодного сотрудничества.

Степень научной изученности темы. Несмотря на наличие широкого круга научно-популярной литературы, стоит отметить, что данный вопрос в представленном виде и исторических рамках мало изучен в отечественной историографии.

Несмотря на то, что в отечественной и зарубежной историографии по истории таджикско-китайского сотрудничества опубликован определенный объем научных работ, однако сотрудничество сторон не исследовано столь широко. В связи с этим появилась необходимость системного и всестороннего научного анализа таджикско-китайского сотрудничества с исторической точки зрения, что способствует как современной исторической науке, так и глубине диалога двух стран.

Обширный набор доступной литературы в зависимости от исследования можно разделить на следующие группы:

В первую группу мы включили исследования таджикских специалистов:

Труды выдающегося ученого, политолога и дипломата Р.К. Олимова [66; 67; 68; 69; 70; 105; 106; 107; 108; 109; 110; 111; 112] имеют большое научное значение. В исследованиях Олимова Р., необходимое значение придается анализу двустороннего и многостороннего сотрудничества между Таджикистаном и КНР.

В то же время стоит отметить исследования бывший министр иностранных дел Таджикистана Т. Назарова [80; 81; 82; 83; 117; 118; 119; 120; 121; 122], которые наряду с другими вопросами, неоднократно затрагивали вопрос таджикско-китайского сотрудничества.

В контексте развития внешнеполитических отношений Республики Таджикистан, особенно с КНР, исследователи Т. Назаров и А. Сатторзода [79] уделили особое внимание, в котором просматриваются ценные концептуальные разработки по направлению становления и развития таджикской дипломатии после обретения независимости.

В исследованиях профессора Г. Майтдиновой [113; 114; 115] рассматриваются основные изменения во взаимодействии акторов международных отношений в центральноазиатском регионе и роль внешних сил в региональных процессах.

В коллективном труде таджикских ученых «История таджикского народа» [73; 74; 75] в шести частях рассматривается история таджикского народа с древнейших времен до нашего времени. Исследование содержит интересную информацию о сотрудничестве между Центральной Азией и КНР. В шестой части рассматривается история внешней политики Республики Таджикистан в годы независимости.

В исследованиях таджикского исследователя З. Сайидзода [91; 92; 93; 94; 95; 96] проведен системный анализ развития межгосударственных отношений Республики Таджикистан в период становления ее внешней политики после обретения независимости. Автор попытался оценить многовекторную внешнюю политику «открытых дверей» Таджикистана, путем исследования геополитики, особенно культурных приоритетов страны в современную эпоху.

В работы представлены труды профессоров Н.М. Мирзоева [77; 78] и Р.Ш. Нуриддинова [85; 86; 87] в которых анализируются процессы современного мира и их влияние на формирование внешнеполитических тенденций в Центрально-Азиатском регионе, в том числе в Республике Таджикистан.

Кандидатская диссертация Ш. Шарипова [104] освещает важные аспекты политического, торгово-экономического и культурного сотрудничества между Таджикистаном и КНР в 90-х годах XX века и начале XXI века. Диссертация является первое комплексное исследование, в котором автор на основе документальных материалов раскрывает исторические корни дружбы таджикского и китайского народов, процессы ее возникновения и укрепления, а также основные направления их сотрудничества.

Более того, в исследовании было использовано диссертации Х.Мирзоева, [102; 103] которая содействовала для рассмотрения научных и культурных вопросов сотрудничества Таджикистана и КНР. Исследователь изучил взаимное сотрудничество в сфере образования, науки и культуры как на двустороннем, так и на многостороннем уровне и дал практические рекомендации по их развитию.

Ко **второй группе** мы относим совместные работы таджикских и китайских исследователей Р. Олимов, М. Халифаев, У. Сицзюя и Яо Шаочуяна [65], которые впервые коснулись текста межгосударственных и межправительственных документов, подписанных между Республикой Таджикистан и КНР с 1992 года, с момента установления дипломатических отношений. В эту группу можно включить работы таджикских и китайских ученых под общей редакцией бывшего министра иностранных дел Республики Таджикистан Т. Назарова [98], в котором проводится анализ основных направлений сотрудничества между Республикой Таджикистан и КНР. Авторы акцентировали внимание на вопросе сотрудничества между Республикой Таджикистан и КНР в таких сферах как политика, экономика, культура и образование.

В диссертации использовано научное исследование Ван Линь Лина [101]. Китайский исследователь проанализировал ситуацию гуманитарного сотрудничества сторон, его приоритеты и основные направления, а также объяснил суть развития сферы с китайской точки зрения.

Использование трудов этой группы и сравнение взглядов таджикских и китайских ученых стали основным фундаментом исследования вопросов взаимного сотрудничества.

К **третьей группе относятся** исследования советских и среднеазиатских ученых А. Джекшенкулова [72], С. Кушкумбаева [76], В. Постникова [89], С. Примбетова [90], К. Прохорова [88], К. Портякова [99], А. Торкунова [97], А. Семенова, Д.С. Попова [125], Ю. Морозова [116], которые посвящены истории стран Центральной Азии, СССР и КНР, а также месту стран Центральной Азии, в том числе Республики Таджикистан, в новейшее время.

В работе В. Портякова проанализированы основные черты политической жизни КНР в конце правления Цзян Цзэминя и начало

периода руководства Ху Цзиньтао, а также ряд экономических проблем и успехов КНР.

В произведениях А. Джекшенкулова и С. Кушкумбаева проанализированы роль и место стран Центральной Азии в распределении международных геополитических сил и основные направления в сфере внешней политики стран Центральной Азии в контексте их отношений с Россией и КНР.

В исследованиях К. Прохорова систематически разъясняется вопрос о советско-китайской границе. К. Прохоров особо остановился на сотрудничестве и отношениях между Советским Союзом и КНР по вопросам регулирования советско-китайской границы.

В данном исследовании отражаются аспекты исторических отношений, конкретные вопросы сотрудничества сторон и разные точки зрения, а в анализируемых работах отсутствует исследование тридцатилетнего процесса самостоятельного развития сотрудничества, последовательность и этапы их формирования. Поэтому изучение и отражение отдельных аспектов сотрудничества сторон в этих конкретных хронологических рамках составляют основную цель диссертационного исследования.

Связь работы с программами научной темы. Диссертационное исследование выполнено в соответствии с утвержденной темой кафедры зарубежного регионоведения факультета международных отношений Таджикского национального университета на тему «Центральная Азия в новой системе международных отношений» за период 2016-2020 гг.

ОБЩАЯ ОПИСАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Цели и задачи диссертации. Целью настоящего исследования является всесторонний анализ процессов формирования и эволюции двусторонних отношений между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой в период с 1991 по 2021 годы.

Для достижения поставленной цели автором определены следующие исследовательские задачи:

- проанализировать исторические предпосылки установления сотрудничества между таджикским и китайским народами;
- рассмотреть восстановление политических и дипломатических связей между Таджикистаном и Китаем в постсоветский период;

- рассматривать экономическое состояние обеих государств в конце XX - начале XXI веков;

- прояснить динамику торгово-экономического взаимодействия между Таджикистан и КНР, также определить его ключевые направления;

- охарактеризовать конфигурацию и особенности сотрудничества в области образования и культуры;

- проанализировать механизмы и специфика взаимодействия Таджикистана и КНР в рамках международных структур, таких как ШОС и ООН.

Объектом исследования являются условия и особенности становления и развития межгосударственных отношений между Таджикистаном и КНР в 1991-2021 гг.

Предметом исследования являются основные этапы истории становления и развития политико-дипломатических, торгово-экономических, культурных и образовательных связей между Таджикистаном и Китаем в рассматриваемый период.

Этапы исследования. Диссертационное исследование выполнено в период с 2016 по 2021 год.

Хронологические рамки исследования. Включает основные этапы истории становления и развития дипломатических, торгово-экономических, культурных и образовательных отношений между Таджикистаном и Китаем в 1991-2021 гг.

Теоретико-методологическая основа диссертационного исследования составляет специфический системно-исторический подход, интегрированный с комплексом научных методов: история, историография, источниковедение, теория международных отношений, что позволяет сформировать концептуальный взгляд на развитие таджикско-китайского сотрудничества. в начале XXI века и системный анализ важных процессов и явлений в истории сотрудничества двух стран.

Информационную и экспериментальную основу исследования составляют нормативно-статистические материалы, издаваемые Министерством иностранных дел Республики Таджикистан, Министерством культуры Таджикистана, Министерством экономического развития и торговли Таджикистана, Министерством энергетики и промышленности Республики

Таджикистан Таджикистана, Министерства обороны Республики Таджикистан, Министерства образования и науки Республики Таджикистан, Общества дружбы и культурного сотрудничества Республики Таджикистан с зарубежными странами, а также сведения из периодических изданий, тезисы и др. научная литература, материалы информационных порталов и официальных сайтов, посвященные теме исследования.

Источниковедческую базу диссертации можно разделить на следующие группы:

Первую и наиболее важную группу источников составляют произведения, выступления и официальные заявления Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона [62; 59; 74; 57; 58; 61; 56] и Председателя КНР Си Цзиньпина [63; 64], в которой представлены общая характеристика, видение, перспективы и направления сотрудничества двух стран.

Вторую группу составляют официальные документы, к которым относятся юридические документы, соглашения, тексты договоров, декларации и т.д., принадлежащие двум странам. Среди них особое место занимает «Совместная Декларация об основных принципах взаимоотношений между Республикой Таджикистан и КНР» (Пекин, 09.03.1993) [47], «Совместная Декларация Республики Таджикистан и КНР о развитии отношений добрососедства, дружбы и сотрудничества, ориентированных на XXI век» (Душанбе, 07.04.2000) [48], «Совместная Декларация Республики Таджикистан и КНР об установлении стратегического партнерства» (Пекин, 20.05.2013)[48].

В третью группу входят архивные материалы. В работе использованы материалы из архивов Министерства иностранных дел Республики Таджикистан [4; 12; 22; 31; 40; 47; 48], Министерства культуры Таджикистана [2; 5; 16; 17; 29; 34; 44; 53], Министерства экономического развития и торговли Таджикистана [1; 3; 8; 9; 10; 13; 14; 15; 18; 19; 20; 23; 24; 25; 27; 32; 37; 38; 41; 45; 46; 49], Министерства энергетики и промышленности Таджикистана, Министерства образования и науки Республики Таджикистан [6; 7; 21; 28; 35; 51; 52; 55], Обществом дружбы и культурного сотрудничества Таджикистана с зарубежными странами (ТОДКС) и Комитетом молодежи и спорта Республики Таджикистан[30].

Четвертую группу источников составляют периодические издания, материалы информационных агентств, материалы

электронных источников и новостных сайтов, имеющие отношение к теме исследования.

Материалы информационных агентств содержат периодическую информацию и ежедневные новости о различных аспектах сотрудничества, текущих проблемах и перспективах, связанных с ним. Их анализ позволяет расширить представления о направлениях сотрудничества между странами и глубже понять условия исследуемых событий.

Стоит подчеркнуть, что материалы источниковедческих групп в целом дают полное представление о состоянии и перспективах отношений Таджикистана с КНР. Несмотря на то, что материалы этих групп носят частично статистический и хронологический характер, именно их изучение совместно с использованной литературой, общий анализ и сопоставление составили суть нашего исследования.

Научная новизна исследования основывается в комплексном осмыслении процессов становления и развития сотрудничества между Таджикистан и КНР в период с 1991 по 2021 годы, с акцентом на политическое, экономическое и культурно-гуманитарное взаимодействие.

Научные новизны определяются следующим образом:

- проанализированы исторические основы становления сотрудничества таджикского и китайского народов;
- рассмотрены процессы восстановления политико-дипломатических связей между Таджикистан и КНР в постсоветский период;
- осуществлен анализ социально-экономического положения Таджикистана и КНР в конце XX - начале XXI веков;
- оценена эволюция торгово - экономического взаимодействия между двумя государствами, указаны его ключевые направления;
- охарактеризованы конфигурацию и особенности двустороннего сотрудничества государств в области образования и культуры;
- исследованы механизмы и специфика взаимодействия Таджикистана и КНР в рамках международных организаций, таких как ШОС и ООН.

Основные положения, выносимые на защиту:

1. Таджики и китайцы живут бок о бок с древних времен. В 138 г. до н.э., во времена династии Западная Хань китаец Чжан Сян дважды посетил западные регионы, открыл знаменитый Шелковый путь и завязал дружеские отношения между китайским и таджиким народом. Эти контакты, торговые обмены и сотрудничество формировались поэтапно, особенно в эпоху Саманидов и продолжались независимо от исторических проблем в другие периоды, даже в период существования Советского государства.

2. На нынешнем этапе развитие взаимовыгодных отношений между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой во многом определяется активностью Министерств иностранных дел и дипломатических представительств обеих стран. Их результативная работа стала основой для формирования устойчивой нормативно-правовой базы двустороннего сотрудничества, истоки которой восходят к 4 января 1992 года – дате подписания соглашения об установлении дипломатических отношений. Впоследствии дипломатические предствительства начали действовать на территории обеих стран, внося свой непосильный вклад в деле развития взаимоотношений.

3. С установлением дипломатического взаимодействия между Душанбе и Пекин налажено широкое сотрудничество в сферах социального многообразия обеих государств, таких как экономика, образование, культура и т.д. Вопреки трудностям, сопутствовавший становление независимого Таджикистана в начальный период, взаимодействие между Таджикистан и КНР последовательно развивалось, охватывая всё больше сфер общественно-политической и социально-экономической жизни двух государств.

4. За этот период прослеживается поступательное укрепление долговременного партнёрства между Душанбе и Пекин в области экономических и торговых отношений. Наряду с развитием экономического сотрудничества, расширением инвестиций и развитием совместных проектов этот фактор находит свое отражение в росте взаимной торговли. Если в 1993 году объем торговли между Таджикистаном и КНР составлял 8,9 млн долл. США, то в 2021 году из-за воздействия пандемии коронавируса усилиями правительств двух стран обмен товаров достиг 550 миллионов долларов США.

5. Следует отметить, что взаимоотношения в области образования и культуры между странами были налажены с первых дней независимости. В рамках сотрудничества в культурной области традиционными стали Дни и недели культуры, организация выставок кинематографистов, фотографии и изобразительного искусства, взаимные визиты деятелей культуры и искусства. Одним из механизмов углубления взаимоотношений в этой области является Таджикское общество дружбы и культурной связи с зарубежными странами.

Сотрудничество в сфере образования находится на высоком уровне с учетом привлечения большого количества студентов в вузы обеих стран. Важнейшей деталью взаимовыгодных отношений между Таджикистаном и КНР в сфере образования является межвузовское сотрудничество. До пандемийный период более 3 тысяч таджикских студентов обучались в 112 различных высших учебных заведениях КНР.

6. Одним из основных направлений сотрудничества Душанбе и КНР осуществляется в рамках региональных и международных организаций, таких как ШОС и ООН. Таджикистан и КНР выработали схожую и близкую позицию в рамках сотрудничества на полях ООН и ШОС по основным проблемам современности. Обе страны поддерживают инициативы друг друга в рамках данных организаций и сотрудничают в этом направлении.

Теоретическая и научно-практическая значимость диссертационного исследования выражается в том, что материал и выводы диссертации могут служить основой для дальнейшего исследования вопроса взаимоотношений между Таджикистаном и КНР, в ходе совместной разработки государственных проектов в различных сферах государственной и общественной жизни, а также при разработке образовательных программ и курсов служат для высших учебных заведений, издание инструкций и учебных пособий.

Также, практическая значимость исследования проявляется в том, что результаты исследования могут быть использованы при написании исследований, связанных с политической, экономической, социальной и культурной жизнью народов двух соседних стран, при чтении курсов лекции по отечественной истории и международных отношений, а также при составлении планов развития

дипломатических отношений, содействия экономическому и культурному сотрудничеству между странами на современном этапе.

Степень достоверность результатов диссертационного исследования отражается в достоверности данных, адекватности его объема и исследуемых публикаций. Выводы и рекомендации представлены на основе научного анализа результатов теоретико-практического исследования.

Область научных исследований. Диссертация на тему «Становление и развитие сотрудничества Таджикистана и Китая в период независимости (1991-2021гг.)» на получение ученой степени кандидата исторических наук за паспортом от 07.00.15.

Личный вклад соискателя научной степени. Все этапы научной работы, в том числе: выбор темы, ее обоснование и значимость, цели и достижения поставленные в качестве задачи, были реализованы при непосредственном участии автора. В процессе работы над диссертацией автор внес свой вклад в анализ становления и развития двустороннего и многостороннего сотрудничества между Таджикистаном и КНР в годы независимости в политической, экономической и культурно-гуманитарной сферах (1991-2021гг.), а также опубликовал научно обоснованные выводы и предложения, разработаны и опубликованы научные статьи.

Апробация результатов диссертации. Диссертационное исследование было обсуждено на совместном заседании кафедр зарубежного регионоведения и международных отношений, а также ученого совета факультета международных отношений Таджикского национального университета и рекомендовано к защите. По результатам исследования были представлены научные доклады на республиканских и университетских научных конференциях, они были опубликованы в научных журналах, сборниках и на страницах республиканской периодической печати.

Публикация по теме диссертации. Основные результаты исследования и положения диссертации были опубликованы в 5 научных статьях в рецензируемых журналах Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан и 2 научных статьях в сборниках статей республиканских научно-теоретических конференций.

Структура и объем диссертации. Диссертационное исследование выполнено в объеме 181 печатных страниц и состоит из

содержания, списка сокращений, введения, трех глав, шести параграфов, заключения, списка источников и использованной литературы.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ДИССЕРТАЦИИ

Во введении обоснована актуальность избранной темы, обозначены степень её научной разработанности, источниковедческая база, а также определены объект, предмет, цель и задачи диссертационного исследования, также раскрываются методологические и теоретические основания работы, формулируются положения, выносимые на защиту, научная новизна, подчёркивается теоретическая и практическая значимость полученных результатов. Отдельное внимание уделено научным публикациям по теме диссертации, личному вкладу автора и структуре исследования, что в совокупности отражает специфику развития таджикско-китайских отношений в современную историческую эпоху.

Первая глава, озаглавленная **«Политико-дипломатическое сотрудничество между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой»**, охватывает два параграфа. В рамках данной главы анализируются ключевые исторические этапы становления взаимоотношения между таджикским и китайским народами, а также исследуется динамика политических связей между двумя государствами после независимости Таджикистана.

В первом параграфе главы **«Исторические предпосылки становления таджикско-китайского сотрудничества»** автор проанализировал историю сотрудничества двух народов, этапы их развития, влияние культурного взаимодействия и его специфические черты.

Действительно, история сотрудничества таджикского и китайского народов уходит своими корнями в глубокую древность. Предки таджиков начали и расширили межгосударственную и региональную торговлю с древним Китаем еще до образования Шелкового пути.

По мнению автора, китайский посол Чжан Сян дважды посетил западные края в 138 г. до н.э., открыл знаменитый Шелковый путь и положил начало дружеским отношениям между китайским и таджикским народами.

В IX-X веках торговые отношения с Китаем развивались во времена Саманидского государства. Столицы саманидов - Бухара и

Самарканд, были крупными центрами ремесла и торговли, науки, литературы и искусства. Отношения между саманидским государством и Китаем в первую очередь основывались на Великом шелковом пути, проходившем через Самарканд.

Несмотря на монгольское завоевание влияние таджикской культуры не уменьшалось и после завоевания Китая китайский язык и культура постепенно привлекали монгольских завоевателей.

В XV-XVII в. среди населения Кашгара и Яркенда преобладала переписка на чагатайском языке, но в то же время было много письменности и на персидском языке.

В течение XVIII–XX веков представители ираноязычных народов составляли постоянную и значительную часть городского населения. В южных городах региона были основаны торговые поселения бадахшанцев, шугнан, пуштунов и других, говоривших на восточноиранских языках. Среди бухарских переселенцев также преобладал персидский язык.

По мнению автора, в советский период самостоятельных отношений между Таджикистаном и КНР не существовало. Независимо от этого, в рамках Министерства внешней торговли бывшего Советского Союза Союзвнешторг между странами наблюдалось обмен товаров и продуктов. Из Таджикистана в КНР экспортировались электрические трансформаторы, холодильники «Памир», ткацкие и прядильные станки, хлопчатобумажные и шелковые ткани, алюминий, а также хлопок и тому подобное.

В свою очередь, через Минвнешторг бывшего СССР, Внешнепрофсоюз и аналогичные организации КНР в Таджикистан ввозились хлопчатобумажная продукция, шелковые ткани, керамический материал, термосы и т.д.

Со временем по разным причинам наши предки поселились в Синьцзян-Уйгурском автономном районе КНР, а 17 сентября 1954 года образовали Ташкурганский район [87, с. 544].

Китайцы на протяжении столетий понимали, что таджики — очень древний народ, отличающийся своей самобытностью и принадлежностью к арийской расе. Сотрудничество с таджикской нацией означало для них успех как в Китае, так и за его пределами. Китайцы в лице таджиков, проживающих в Ташкургане, испытывают искреннюю привязанность к коренному таджикскому народу. Привязанность и дружба были настолько сильными, что китайское

правительство одним из первых признало независимость Таджикистана и открыло в столице страны свое посольство и торговое представительство [87, с. 544].

Автор подчёркивает, что на протяжении всей истории между таджикским и китайским народами сохранялись тесные и продуктивные связи, характеризующиеся стремлением к их постоянному углублению в политическом, экономическом и культурном контексте.

Стоит подчеркнуть, что именно с момента обретения Таджикистаном государственной независимости в 1991 году двусторонние отношения вышли на новый уровень, характеризующийся более тесным взаимодействием в различных сферах, охватывающего политико-дипломатическую, торгово-экономическую и культурно-гуманитарную сферы.

Таким образом, анализ взаимоотношений таджикского и китайского народов в исследуемый период показывает, что истории таджиков и китайцев разнообразны, но все эти годы они жили в тесном соседстве друг с другом, и за это время им пришлось столкнуться как со многими достижениями, так и с трудностями. Их главным инструментом был Великий Шелковый путь, сыгравший большую роль в установлении и развитии отношений между таджикским и китайским народами. Торговля по Великому Шелковому пути связывала таджиков и китайские народы с древнейших времен. Китайский шелк и тонкие ткани приобрели большую популярность в западных странах именно благодаря бактрийским лошадям и двугорбым верблюдам. Даже в советский период самостоятельных отношений между Таджикистаном и Китаем не замечалось. Тем не менее, в рамках Министерства внешней торговли бывшего СССР, Внешнеторгового Союзвнешторга, обеспечивались поставки товаров и продукции между государствами.

В общем если рассматривать исторический контекст отношения между Таджикистаном и КНР усиливались в духе взаимного уважения и конструктивного взаимодействия, охватывая политическую, торгово-экономическую и культурную сферы. Обе страны последовательно стремились к углублению этих связей на различных уровнях сотрудничества.

Второй параграф первой главы озаглавлен **«Формирование политико-дипломатических отношений между Таджикистаном и**

Китайской Народной Республикой в период независимости», в котором автор рассмотрел процесс становления политического сотрудничества сторон в стремлении к независимости.

Независимость наряду с реализацией тысячелетних чаяний о национальной государственности предоставила таджикскому народу возможность налаживания взаимоотношений со странами международного сообщества. После обретения Республикой Таджикистан независимости КНР одной из первых стран установила дипломатические отношения с Таджикистаном 4 января 1992 года.

Начало гражданской войны, экономический кризис и наличие спорных пограничных вопросов между странами стали препятствием для быстрого развития взаимного сотрудничества.

Одним из факторов развития двустороннего сотрудничества можно назвать назначение Чрезвычайного и Полномочного Посла Таджикистана в КНР с постоянным проживанием в г.Пекине 9 января 1997 года. Первым Чрезвычайным и Полномочным Послом Республики Таджикистан в КНР является Каримов Джамшед Халилович (январь 1997 г. - май 2002 г.).

На первом этапе независимости была заложена договорно-правовая база политико-дипломатических отношений, ставшая основой для развития взаимного сотрудничества.

Взаимное доверие и взаимопонимание стали основой для рассмотрения нерешенных вопросов государственной границы и создания различных комиссий в различных форматах, которые были решены совместными усилиями Республики Таджикистан и КНР Республики в 2002 году. Следует отметить, что урегулирование территориальных разногласий между Таджикистан и КНР стало важной основой для выхода двустороннего сотрудничества на многосторонний уровень. Это, в частности, выразилось в активном участии сторон в рамках *«Шанхайской пятёрки»*, а позднее — в Шанхайской организации сотрудничества (ШОС).

В первые годы независимости был заложен значительный потенциал для развития таджикско-китайских отношений. Одним из важнейших факторов сближения послужили личные дружественные связи между Лидером нации Республики Таджикистан Эмомали Рахмоном и руководством КНР, особенно с председателем Си Цзиньпином, что оказало положительное воздействие на укрепление двусторонних отношений.

Официальный визит Президента Таджикистана Эмомали Рахмона в Китай в мае 2002 года, который открыл новые горизонты для углубления сотрудничества, ознаменовал собой значительную веху в двустороннем сотрудничестве.

В ознаменование десятилетия установления дипломатических отношений между странами, с декабря 2002 года ответственность за охрану 509-километрового участка государственной границы в районе Восточного Памира (Мургабский район) была передана таджикским пограничным подразделениям [12].

В 2003–2004 годах развитие взаимовыгодного партнёрства с КНР воспринималось в качестве одного из приоритетных направлений внешнеполитической стратегии Таджикистана. В этот период состоялось несколько встреч и переговоров на уровне президентов и правительств Таджикистана и Китая.

Как отмечает таджикский политолог Р. Олимов: «важным фактором в развитии договорно-правовой основы межгосударственных отношений выступает её постоянное обновление с учётом реальных политических, экономических и иных условий. По его словам, положения соглашений не только фиксируют уже накопленный опыт взаимодействия, но и формируют ориентиры для дальнейшего развития модели двустороннего сотрудничества» [66].

С точки зрения автора, поступательное развитие двустороннего сотрудничества и сближение позиций сторон по ключевым вопросам международной повестки стали основополагающими факторами, предопределившими переход таджикско-китайских отношений на уровень стратегического партнёрства. Об этом свидетельствует Совместное заявление Таджикистан и КНР об установлении стратегического партнёрства, подписанное 20.05.2013 г., в Пекине, в котором отражён высший уровень взаимопонимания, согласованность позиций и отсутствие принципиальных разногласий, а также схожести взаимных интересов двух стран.

Важными вехами на этом пути стали подписание Договора о добрососедстве, дружбе и сотрудничестве между Таджикистаном и КНР (15.01.2007 г.), упомянутое Совместное заявление о стратегическом партнёрстве (20.05.2013 г.), а также принятие сторонами общепризнанных принципов международного права. Существенный вклад в укрепление торгово-экономического

взаимодействия внёс Протокол о комплексной реализации долгосрочных направлений сотрудничества на 2015–2020 годы.

На основании данного Протокола Таджикистан и Китай договорились развивать сотрудничество в следующих областях: политическая, торгово-экономическая, инновационная, промышленная, сельскохозяйственная, военная и охранная, транспортно-таможенная, гуманитарная на 2015-2020 годы.

В контексте гуманитарного сотрудничества следует отметить, что Китай регулярно оказывает помощь Таджикистану.

В 2020 году, по данным статистических органов республики, Таджикистан получил гуманитарную помощь от Китая на сумму около 56 млн долларов США.

В целом анализ взаимоотношений Республики Таджикистан и Китайской Народной Республики в исследуемый период показывает, что после провозглашения независимости Таджикистана 9 сентября 1991 года Китай был одной из первых стран, установивших дипломатические отношения с Таджикистаном 4 января 1992 года. В самом начале приобретения независимости полноценное развитие таджикско-китайского сотрудничества сдерживалось нерешёнными вопросами, связанными с делимитацией и демаркацией госграницы. Однако названная проблема была урегулирована в 2002 году благодаря совместным усилиям двух сторон.

Нынешний уровень отношения между Таджикистан и КНР представляют собой убедительный пример успешного взаимодействия между великой державой и её соседями. Эти взаимодействия основаны на высоком уровне взаимного доверия, единых подходов по широкому кругу международных вопросов, уважении к культурному многообразию и стремлении к гармоничному и устойчивому развитию.

С полным основанием можно утверждать, что таджикско-китайское партнёрство в настоящее время находится на этапе активного расцвета и стратегической консолидации. Несомненно, они имеют большой потенциал для роста и очень хорошие перспективы. Также укреплению сотрудничества двух соседних стран способствуют дружеские отношения между Президентом Таджикистана Эмомали Рахмоном и Премьер-министром Китая Си Цзиньпином.

Таким образом, стратегическое партнерство как уровень отношений между странами, высокая степень взаимопонимания,

полное совпадение позиций и отсутствие разногласий между ними, сотрудничество Таджикистана и Китая в современное время находится на самом высоком уровне. Ежегодно в дипломатических отношениях двух стран открывается новая страница, что отвечает взаимным интересам.

Вторая глава диссертационного исследования, озаглавленная «**Торгово-экономическое сотрудничество между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой (1991–2021 гг.)**», включает два параграфа и посвящена анализу ключевых этапов экономического развития обеих стран, особенностям проводимых реформ, а также основным направлениям их торгово-экономического взаимодействия.

Первый параграф главы - «**Экономическое положение Республики Таджикистан и КНР на рубеже XX–XXI веков**» - рассматривает внутренние экономические тенденции Таджикистана в постсоветский период, включая последствия гражданской войны, переход к рыночной системе и динамику восстановления экономики. Параллельно анализируется развитие китайской экономики в указанный период, её достижения, особенности модернизационной политики и макроэкономические показатели, что позволяет увидеть предпосылки для сближения и взаимовыгодного партнёрства между двумя странами.

Распад Советского Союза и разрыв экономических связей между бывшими союзными республиками способствовали обострению социальных проблем в Таджикистане. Гражданская война не только унесла жизни десятков тысяч людей, но и нанесла серьёзный удар по экономике, человеческим ресурсам и инфраструктуре. Это негативно сказалось на ходе экономических реформ. При этом общий экономический ущерб от гражданской войны составил 7-10 млрд. долл. США, которая является внушительной суммой, особенно если сравнивать его с текущим ВВП или доходами государственного бюджета страны.

За годы гражданской войны (1992-1997) сокращение экономики республики достигло почти 70% валового внутреннего продукта от уровня 1990 года.

Для строгого повышения показателей экономической эффективности требовались большие усилия по совершенствованию организации производства и значительная скорость научно-

технического прогресса. Для решения этих задач необходимо было повысить профессиональную квалификацию работников, предпринимателей и всех руководителей.

После достижения мира и национального согласия в Республике Таджикистан было остановлено падение экономических показателей. Кроме того, государству удалось постепенно стабилизировать ситуацию и с 2000 года осуществить постепенное развитие экономики.

Рост экономики Республики Таджикистан в 2000 году составил 110,8%, в 2003 году – 111,0%, в 2004 году – 110,6%. С ростом экономических показателей повысился и уровень жизни населения, а уровень бедности снизился. В среднем за период с 2000 по 2015 год рост валового внутреннего продукта составил 7,7% [75, с. 18].

Независимо от негативного влияния пандемии COVID-19, в результате принятия антикризисных мер в 2021 году была обеспечена стабильность макроэкономических показателей, а рост ВВП составил 9,2%, что является самым высоким показателем роста за последние 17 лет.

Развитие современной китайской экономики начинается с объявления реформ Дэн Сяопином в 1978 г. Благодаря стимулированию экспорта, внутреннего спроса и опоре на «активную фискальную политику» (выражавшуюся в масштабном финансировании ценных бумаг с целью инвестирования и недопущения роста бюджетного дефицита) КНР удалось добиться роста экономики - более 7% годовых. По данным Государственного бюро статистики КНР, за 1998-2001 годы ВВП страны увеличился на 33,9% при одновременном увеличении доходов бюджета на 89,2%, экспорта на 45,6% и импорта на 71,1% [88, с. 21].

Фактически КНР смог осуществить экономическое чудо, экономические реформы правительства страны дали положительные результаты.

По мнению автора, именно на основе проведения успешных реформ и постепенного устранения проблем Республика Таджикистан вышла из кризиса и движется вперед по пути стабильного прогресса.

В результате анализа экономической ситуации в Республике Таджикистан и Китайской Народной Республике можно сделать вывод, что в начальные годы после обретения независимости экономика Таджикистана оказалась в критическом состоянии. Это

было связано с серьёзными последствиями распада Советского Союза и разрушительным воздействием гражданской войны. Экономический спад в стране продолжался в период с 1991 по 1997 год. Лишь после подписания в 1997 году Общего соглашения о мире и национальном согласии началось постепенное восстановление и рост экономических показателей. В результате экономических реформ в Таджикистане достигнуто значительное укрепление финансовой системы. Темпы экономического роста заметны с каждым годом. В среднем за период 2000-2015 годы рост валового внутреннего продукта составил 7,7%. Перед Таджикистаном стоит долгосрочная задача преодоления всех существующих проблем. Для этого, прежде всего, необходимо подготовить хороших специалистов. Большинство развитых в социально-экономическом отношении стран сейчас понимают, что без решения проблемы качественной подготовки специалистов сложно полноценно развивать экономику со стабильными финансовыми механизмами [73, с. 650].

За годы реформ Китая удалось выполнить свои первоочередные задачи – удовлетворить основные потребности китайского народа, обеспечить его продовольствием и одеждой, а также увеличить свой экономический потенциал в четыре раза. В 1980–1990-е годы XX века Китай следовал последовательному пути развития, постепенно выводя экономику в состояние устойчивого роста, сохраняя баланс между стабильностью, реформами и развитием. Такая ситуация соответствовала принципу «нет стабильности, нет реформ, нет развития без реформ». После проведения экономических реформ Китай смог добиться исключительных результатов, среднегодовой темп роста ВВП составил 8% в реальном выражении, что позволило Китаю стать одной из самых развитых стран мира. В результате в 2009 году экономика Китая обогнала Японию и стала второй по величине в мире.

В целом стабильное развитие сторон является основой для углубления экономического сотрудничества и роста взаимной торговли и отвечает интересам сторон.

Второй параграф главы называется «**Динамика развития торгово-экономического сотрудничества между Республикой Таджикистан и КНР и его основные направления**», автор анализирует, как развивалось экономическое сотрудничество, и указывает на наиболее важные области взаимодействия.

По мнению автора, торгово-экономические отношения между Таджикистаном и КНР находились на низком уровне в начале 90-х годов. Благодаря установлению мира, национальному единству и урегулированию пограничных споров, торгово-экономическое сотрудничество между странами получило мощный импульс и стало развиваться очень быстро. В этой связи одним из факторов глубины и расширения сотрудничества между Таджикистаном и КНР является открытие в 2004 году погранперехода Кулма/Каросу.

Благодаря активной работе руководства Таджикистана и КНР, торгово-экономическое взаимодействие между странами демонстрирует устойчивый рост. Так, если «в 1992 году объём взаимной торговли составлял всего 2,75 миллиона долларов», то уже к 2021 году, несмотря на вызовы, связанные с пандемией COVID-19, этот показатель увеличился до 550 миллионов долларов [126].

В начале XXI века в рамках льготных кредитов для государств-членов ШОС были построены первые коммуникационные и транспортные объекты, ставшие не только фактором преодоления коммуникационной изоляции страны, но и основой устойчивого развития.

Основным звеном торгово-экономического сотрудничества сторон является двусторонняя торговля. Товарообмен между Таджикистаном и Китаем развивается с начала девяностых годов, достигнув в 1992 году \$2,75 млн., а в 1993 году — \$8,9 млн. Однако это считалось начальным этапом в торгово-экономических отношениях между соседними странами. В последующие годы наблюдался стремительный рост объемов торговли между Таджикистаном и Китаем [126].

Торгово-экономические отношения между Таджикистаном и Китаем в начале XXI века демонстрировали стремительную положительную динамику. Так, если в 2003 году объём двустороннего товарооборота составлял 38,8 млн долларов США, то уже в 2004 году он вырос до 69,9 млн. В 2005 году этот показатель достиг 157,9 млн долларов, а в 2006 году — 323,8 млн. К 2007 году объём взаимной торговли увеличился до 524 млн долларов. В период с 2007 по 2011 год объём товарооборота между странами вырос более чем в 8,4 раза.

Примечательно, что к 2011 году доля Китая в общем объёме таджикского экспорта превысила 20 %, тогда как в 2007 году она составляла лишь 5,7 % [121, с. 43].

В течение анализируемого периода между Таджикистан и КНР было выстроено прочное и взаимовыгодное сотрудничество, основанное на общих интересах. Одним из подтверждений этого является сформированная договорно-правовая база, включающая порядка 150 двусторонних документов, охватывающих все ключевые направления взаимодействия.

Согласно данным Министерства экономики и торговли Республики Таджикистан, объём внешнеторгового оборота с КНР в 2015 году составил 793,0 млн долларов США. Уже в 2016 году этот показатель увеличился примерно на 12 %, достигнув отметки в 885 млн долларов. Однако в 2017 году наблюдалось снижение товарооборота между Таджикистаном и Китаем [19].

В результате анализа торгово-экономического взаимодействия между Таджикистан и КНР за исследуемый период можно констатировать обширная сеть деловых контактов, а также наличие обширной договорно-правовой базы, регламентирующей ключевые аспекты сотрудничества. В настоящее время правовая основа двусторонних отношений включает более 200 соглашений и договоров, охватывающих широкий спектр сфер взаимодействия.

К числу ключевых документов относятся: *Совместная декларация об основных принципах сотрудничества между Таджикистаном и КНР* (Пекин, 9.03.1993 г.), *Договор о добрососедстве, дружбе и сотрудничестве* (Пекин, 15.01.2007 г.) и *Совместная декларация глав государств Таджикистана и Китая об установлении стратегического партнёрства* (Пекин, 20.05.2013 г.).

Следует отметить, что в начале 1990-х годов торгово-экономические отношения между двумя странами находились на начальной стадии развития. Это было связано как с недавним обретением Таджикистаном государственной независимости, так и с его постепенным включением в систему международных экономических отношений в качестве самостоятельного субъекта. После завершения гражданской война в Таджикистане в 1990-х годах и урегулирование пограничных вопросов между Таджикистаном и Китаем, торгово-экономическое сотрудничество между странами стало развиваться быстрыми темпами. Благодаря усилиям руководства Таджикистана и Китая товарооборот между соседними странами увеличивается с каждым годом.

В настоящее время в Таджикистане действуют более 400 китайских предприятий. Китайские компании реализовали большое количество масштабных инфраструктурных проектов в Таджикистане, включая строительство дорог, тоннелей, линий электропередач, подстанций и т.д [124].

В целом динамика развития сотрудничества между Таджикистаном и КНР в этой сфере положительная и характеризуется повышением уровня и качества торговли товарами и продукцией, что является позитивным фактором.

Третья глава диссертационного исследования посвящено **«Взаимодействие между Таджикистан и КНР в сфере образования, культуры, а также в рамках международных и региональных организаций»**. В данной главе проводится анализ эволюции гуманитарного сотрудничества, осуществляемого как на двусторонней, так и на многосторонней основе.

Первый параграф главы - **«Сотрудничество Таджикистана и КНР в области образования и культуры»** - посвящён анализу динамики взаимодействия сторон в этих направлениях. Особое внимание уделено расширению культурных связей, академическому обмену, а также совместным инициативам в сфере просвещения и научного сотрудничества. Культурный фактор наблюдается в отношениях между Таджикистаном и КНР с древних времен. Данная ситуация способствовала развитию культурного сотрудничества в современных условиях и стала фактором укрепления договорно-правовой базы в этом направлении.

Таджикистан и КНР развивают культурное сотрудничество на основе взаимной выгоды. В этом направлении заключено большое количество межгосударственных и межправительственных соглашений. Проведение Дней и Недель культуры, организация кинофестивалей, выставок фотографий и художественного искусства, а также взаимные визиты деятелей культуры и искусства стали доброй традицией.

В целях укрепления культурного сотрудничества между Таджикистаном и КНР осуществляется обмен информацией о культурной жизни обеих стран, издание книг ученых двух стран на языках друг друга, обмен учебниками, проведение совместных научных исследований необходимы трансляция языковых, развлекательных и информационных программ на национальном

телевидении, реализация совместных программ и проектов в интернет-сетях.

Ключевым аспектом взаимовыгодных отношений между Таджикистаном и КНР в сфере образования является межвузовское сотрудничество. Для укрепления этого сотрудничества в вузах Республики Таджикистан созданы культурно-образовательные центры Конфуция.

Такие китайские компании как TBEA, УАН СЕН, China Railway WUJU, Sinohaidro, Xinjian Beysin эффективно работают на рынках Таджикистана и в последние годы принимают участие в строительстве общеобразовательных школ на территории Республики Таджикистан [21].

Автор предлагает, учитывая большой экономический потенциал КНР, соответствующим органам власти республики разработать и представить конструктивные программы реализации подобных проектов в различных отраслях сферы образования, итаким образом обеспечить развитие система образования.

Комплексный анализ сотрудничества Таджикистана и Китая в сфере культуры и образования показал, что Таджикистан и Китай развивают культурное сотрудничество на основе взаимной выгоды. В этом направлении заключено большое количество межгосударственных и межправительственных соглашений. Поэтому немаловажным является заключение соглашений в отдельных отраслях культурной сферы, в том числе по подготовке специалистов в области кино, театра, цирка, архитекторов.

Следует отметить, что в развитии культурного сотрудничества между Таджикистаном и Китаем большую роль играют культурные мероприятия, художественные гастроли, торжественные мероприятия, выступления актеров, танцевальных коллективов и певцов, обмен картинками и рисунками, экспонирование исторических памятников в национальных музеях друг друга. Необходимо разработать краткосрочные и среднесрочные междисциплинарные программы по каждому сектору для укрепления народной дипломатии. В то же время, для укрепления культурного сотрудничества между Таджикистаном и Китаем необходимо обмениваться информацией о культурной жизни обеих стран, издавать книги ученых стран на языках друг друга, обмениваться учебниками, проводить совместные научные исследования, транслировать языковые, развлекательные и

новостные программы на национальном телевидении, реализовывать совместные программы и проекты в сетях Интернет.

Отношения между Таджикистаном и Китаем в сфере культуры всегда были на высоком уровне. Подтверждением этому может служить организация Дней и недель таджикской культуры в Китае и Дней и недель китайской культуры в Таджикистане. В этом контексте предлагается в период этих важных мероприятий проводить дни кино, театра, цирка, оперы и балета, танцевальные мероприятия, эстрадные программы с привлечением широких слоев населения обеих стран, чтобы люди больше узнавали о культурных достижениях стран.

Важнейшей сферой научного и культурного сотрудничества Таджикистана и Китая является сфера образования. Известно, что главной основой беспрецедентного развития стран мира, в том числе и Китая, стало их огромное внимание к сфере образования. Поэтому необходимо усилить межотраслевое и межведомственное сотрудничество по изучению опыта китайских образовательных секторов. Также при проведении реформ в системе и секторах образования Таджикистана необходимо привлекать специалистов и экспертов из Китая для внедрения передового опыта этой страны в систему образования страны.

Известно, что сотрудничество между Таджикистаном и Китаем в сфере образования находится на высоком уровне, учитывая большое количество студентов, привлекаемых в вузы обеих стран. Обучение в передовых университетах Китая позволяет нашей молодежи получать новые и современные знания. Поэтому увеличение государственных стипендий и квот для таджикских студентов на обучение в Китае очень важно.

Ключевым аспектом взаимовыгодных отношений между Таджикистаном и Китаем в сфере образования является межвузовское сотрудничество. Для укрепления этого сотрудничества в вузах Таджикистана созданы Культурно-образовательные центры Конфуция. В то же время, необходимо принятие государствами необходимых мер по открытию учебных центров для горнодобывающей, металлургической и машиностроительной отраслей. Необходимо открытие центров по изучению таджикского языка и культуры в Китае[28].

В последние годы правительство Китая и китайские компании содействуют строительству общеобразовательных школ в

Таджикистане, что также играет актуальную роль в международном сотрудничестве в сфере образования. Китай реализует ряд благотворительных и финансовых проектов.

Второй параграф третьей главы **«Взаимное сотрудничество Таджикистана и КНР в рамках ШОС и ООН»** акцентируется внимание на расширении многосторонних отношений между странами в рамках международных и региональных организаций.

В системе дипломатических отношений Таджикистана особое место в рамках ООН и ШОС занимает сотрудничество с большим восточным соседом КНР.

Учредителями ШОС в числе других стран считаются Республика Таджикистан и КНР. Следует сказать, что в основе создания ШОС лежало решение пограничных проблем и укрепление доверия в приграничных районах, в результате чего сложилась «Шанхайская пятерка». В конце 90-х годов взаимоотношения Таджикистана, КНР и других государств-членов развивались в рамках «Шанхайской пятерки», и были заложены фундаментальные основы для ее трансформации в ШОС в начале XXI века.

Сегодня ШОС стала одной из важнейших региональных и глобальных организаций. Совместная деятельность Таджикистана и КНР в рамках ШОС создаст еще больше возможностей для государств по расширению взаимовыгодных отношений, реализации региональных и межрегиональных проектов, защите регионального и национального мира и стабильности. Увеличение числа государств-членов ШОС свидетельствует о том, что наряду с влиянием организации возрастает и влияние Таджикистана и КНР как государств-основателей.

Республика Таджикистан и КНР поддерживают взаимное сотрудничество во всех представляющих интерес областях в рамках ШОС. Сегодня обе страны в знак солидарности с другими государствами-членами направили свои усилия на укрепление дружбы, региональной стабильности и совместную борьбу со всеми нежелательными явлениями. Поэтому в рамках организации при принятии соответствующих решений по региональным и международным вопросам должна обеспечиваться солидарность стран, особенно взаимопонимание между Таджикистаном и КНР.

По мнению автора, КНР запустила ряд крупных региональных и межрегиональных проектов на пространстве ШОС, а Республика

Таджикистан наладила конструктивное сотрудничество с КНР с целью присоединения к этим проектам как на двусторонней основе, так и в рамках ШОС. В результате на средства КНР в Таджикистане построен ряд объектов и инфраструктур экономического, энергетического, коммуникационного, транспортного и жилого характера, которые способствуют развитию страны.

Таджикистан четырежды (в 2008, 2013, 2018 и 2021 годах) принимал саммит авторитетной и влиятельной региональной организации ШОС, и наша страна с гордостью справилась с этой задачей. Прием ШОС в Таджикистане проходил под девизом «Сотрудничество, развитие и совместное процветание» [102. с. 18].

В период с 8 по 10 августа 2019 года в Душанбе – при поддержке Секретариата ШОС состоялся Международный туристический форум и выставка «Таджикистан-2019». В рамках торжественного открытия были представлены туристические ресурсы и потенциал таджикских компаний, а также направления развития внутреннего и въездного туризма.

Одним из ключевых мероприятий форума стала вторая презентация проекта «*Восемь чудес ШОС*», организованная в парке имени Кира Великого совместно с Компанией по развитию культуры и туризма при Китайской академии наук. В ходе мероприятия также были продемонстрированы образцы прикладного искусства, отражающие материально-художественное наследие таджикского народа: живопись, ювелирные изделия, элементы традиционной одежды и музыкальные инструменты.

Республика Таджикистан принята в члены ООН 2 марта 1992 года, и ведет сотрудничество с этой организацией и в ее рамках с другими странами. Следует отметить, что взаимодействие Таджикистан и КНР в рамках ООН носит разнообразный характер, при этом обе стороны стабильно оказывают взаимную поддержку на международной арене. В частности, Таджикистан и КНР выступают солидарно в поддержке усилий правительства Афганистана и мирового сообщества, направленных на установление и укрепление мира в этой стране. С точки зрения обеих сторон, важным направлением дальнейшего международного взаимодействия должна стать борьба с угрозами, исходящими от незаконного оборота наркотиков, основным источником которого остаётся Афганистан.

Республика Таджикистан исходит из того, что международное сообщество могло бы оказывать целевую финансовую и техническую поддержку Афганистану, в том числе через реализацию специализированных программ. Особое значение в этом контексте придаётся созданию современной и эффективной системы охраны государственной границы, в первую очередь – укреплению афганской пограничной службы для обеспечения надёжной охраны таджикско-афганского рубежа. Китайская Народная Республика последовательно поддерживает данные инициативы Таджикистана в рамках деятельности международных организаций [84, с. 147].

Таджикистан с момента обретения независимости и установления дипломатических отношений с КНР поступательно поддерживает официальную позицию Пекина по тайваньскому вопросу, включая соответствующие инициативы в рамках ООН. Так, 13 сентября 2005 года постоянный представитель Таджикистана при ООН выступил с заявлением, в котором была обозначена принципиальная позиция страны в поддержку суверенитета, территориальной целостности и международно-правового статуса Китая, закреплённого в соответствии положениях Устава ООН.

КНР является одним из пяти постоянных членов Совета Безопасности ООН и играет решающую роль (с правом вето) в принятии важнейших региональных и глобальных решений.

ООН как универсальный глобальный институт активно участвует во всех сферах международной деятельности, решая глобальные проблемы и предотвращая опасности и угрозы человечеству. Таджикистан как ее полноправный член также заинтересован в укреплении конструктивного сотрудничества с другими странами, особенно с КНР. Таджикистан сделал себе имя своими инициативами в области водной дипломатии для решения глобальных проблем в этой сфере, которые были поддержаны и одобрены ООН. Также особое значение имеет предложение Президента Республики Таджикистан о построении пояса безопасности вокруг Афганистана.

Поэтому можно сказать, что между Таджикистан и КНР складываются дружественные взаимодействия, взаимовыгодные сотрудничество, конструктивный диалог в отношениях и в целом стратегическое партнерство как на двустороннем уровне, так и в рамках международных организаций таких как ШОС и ООН.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

I. Основные научные результаты диссертации

С обретением независимости в 1991 году Республика Таджикистан столкнулась с чрезвычайно трудным этапом своей истории. Несмотря на начавшуюся гражданскую войну, перед новым суверенным государством остро встал вопрос о формировании собственной внешней политики. В условиях серьёзной политической и социальной нестабильности правительство страны, включая Министерство иностранных дел, было вынуждено выстраивать внешнеполитическую деятельность фактически с нуля. [1-А]

В рамках научного осмысления процессов становления и развития таджикско-китайских сотрудничество в период независимости (1991–2021 гг.) представляется возможным сделать следующие обобщения и предложения:

1. Взаимоотношения между Таджикистан и КНР занимают одно из приоритетных направлений внешнеполитической деятельности обеих стран. За прошедшие десятилетия стороны преодолели сложный путь становления партнёрства. С момента установления дипломатических связей 4 января 1992 года началось активное развитие контактов на различных уровнях.

В настоящее время таджикско-китайское отношения приобретает всеобъемлющий характер и включает в себя широкий спектр направлений: от политико-дипломатической и торгово-экономической до культурно-гуманитарной и образовательной. Их партнёрство развивается как в двусторонних, так и в многосторонних механизмы взаимодействия, включая региональные и международные организации [2-А].

2. Китайская Народная Республика на протяжении последних десятилетий выступает одним из ключевых торгово-экономических партнёров Республики Таджикистан. Согласно статистическим данным, в 1992 году объём двустороннего товарооборота составлял 2,75 млн долларов США. В 2020 году благодаря совместным усилиям правительств двух соседствующих государств этот показатель достиг 679,7 млн долларов США. При этом объём экспорта из Таджикистана в Китай составил 159,6 млн долларов, что эквивалентно 13,1 % от общего внешнеторгового оборота страны [3-А].

3. Стоит отметить, что китайские компании активно участвуют в реализации различных проектов на территории Таджикистана. В

частности, ряд китайские компании отремонтировала множество дорог в Республики Таджикистан. Они занимается реконструкцией, комплексным ремонтом, строение автодорожные тоннели, а также железнодорожные тоннели. Надо подчеркнуть, что на основе безвозмездную помощь китайские компании строят энергетическую инфраструктуру в Республике Таджикистане, которые содействуют на развитие энергетической сферы региона. [3-А]

4. Таджикистан и КНР также наладили взаимовыгодное сотрудничество в сферах народного и сельского хозяйств. Например, в 2014 году китайская государственная компания «Xinjiang Production and Construction» арендовала более 500 га земли сроком на 50 лет в Хатлонской области. Также компании «Синьцзян Инхай» и «Хай Ли» арендовали земли для выращивания и работы в Хатлонской области сроком на 49 лет.

5. Укрепление культурного взаимодействия между Таджикистан и КНР в исследуемый период отражает как объективные потребности, так и имеющиеся возможности двух сторон. Установление прочных добрососедских отношений и развитие многостороннего сотрудничества между государствами требует регулярного и устойчивого культурного обмена, как важнейшим звеном гуманитарного диалога. Как известно, культурный обмен и сотрудничество могут укрепить дружбу, принципы доверия, взаимной выгоды и равенства между нашими народами и привести к развитию и уважению культурного разнообразия. В прошедший период были проведены определенные работы по реализации заключенных договоренностей. [2-А]

6. Фундамент для образовательного взаимодействия между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой был заложен 16 сентября 1996 года. В этот значимый день было подписано Соглашение о сотрудничестве в сфера образования между Министерством образования и науки Таджикистана и Государственным комитетом по делам образования КНР. При Таджикском Национальном университете и Горно-металлургическом институте Таджикистана действует учебно-культурный центр «Конфуций», где обучают языку, культуре, обычаям и традициям китайского народа. В целом в этих центрах обучается около 2000 студентов. Начиная с 1993 года правительство КНР ежегодно выделяет стипендии и государственные квоты для таджикских

студентов. Количество студентов, обучающихся в КНР, увеличивается с каждым годом. В настоящее время свыше трёх тысяч студентов из Таджикистана проходят обучение в 112 различных высших учебных заведениях Китайской Народной Республики.

Кроме того, в рамках двустороннего гуманитарного сотрудничества при поддержке КНР в Республике Таджикистан были построены и продолжают возводиться десятки общеобразовательных учреждений, что свидетельствует о конкретной и практической реализации партнёрства в сфере образования. Например, в 2014 году китайскими компаниями были построены школы в городе Норак и Дангаринском районе. В 2016-2018 годах за счет компании «ТВЕА» было открыто 4 школы в городах Душанбе, Вахдат и Дангаринском и Рудакинском районах. В настоящее время благодаря грантам этой компании ведется подготовка к строительству общеобразовательной школы на 1200 мест в городах Вахдат и Файзабад. В 2020 году полностью подготовлена смета по этому проекту, и началось его строительство. Также китайская компания «Синогайдро» построит 3 общеобразовательных учреждения в Дангаринском, Левакандском и Бохтарском районах в рамках проекта реконструкции плотины Сарбандской ГЭС. [1-А]

7. Таджикистан и КНР как учредители ШОС установили взаимное сотрудничество, которое включает в себя множество возможностей для расширения отношений, реализации совместных проектов, защиты регионального и национального мира и стабильности. С учетом потенциала организации очевидна необходимость совместных действий стран в коллективной борьбе с «тремя факторами зла» и решении региональных вопросов. [5-А]

Понимая статус КНР в Совете Безопасности ООН и при принятии важнейших глобальных решений, особое значение имеет укрепление сотрудничества с ней Республики Таджикистан.

II. Рекомендации по практическому использованию результатов

- в сфере торгово-экономического сотрудничества следует улучшить пограничный контроль и активнее использовать потенциал приграничной торговли;

- необходимо создать условия, облегчающие и стимулирующие взаимный доступ к товарам, услугам и капиталу обеих стран на

рынках друг друга, а также развивать сотрудничество в технико-экономической и инвестиционной областях, в том числе в области создания совместных предприятий, производственных учреждений и обмена технологиями;

- с целью развития цивилизованной торговли необходимо создать эффективные механизмы для предотвращения контрабанды товаров и продукции в соответствии с требованиями Всемирной торговой организации;

- следует наладить обмен информационными и аналитическими базами данных, а также модернизировать информационно-коммуникационные технологии для повышения эффективности деятельности таможенных служб;

- расширение объёмов взаимной торговли и улучшение её товарной структуры необходимо реализовать за счёт увеличения доли высокотехнологичной продукции, продукция машиностроительной отрасли, электронной техники и других доступных по цене товаров, обеспечивая при этом устойчивое развитие торговых отношений;

- необходимо совершенствовать систему торгово-сервисных операций, включая укрепление сотрудничества в сфере межбанковских расчётов, кредитных гарантий, страхования, а также активизировать усилия обеих стран в юридической и административной сферах регулирования торгово-экономического сотрудничества с целью гармонизация торгового режима с международными стандартами;

- в культурной сфере актуальной задачей остаётся согласование плана двустороннего сотрудничества между соответствующими учреждениями Таджикистан и КНР;

- необходимо более эффективное использование различных средств массовой информации с целью повышения информированности населения о культурных достижениях народов обеих стран.

- представляется важным активизировать совместную работу по созданию художественных и телевизионных проектов, а также

расширить платформы для показа национального кинематографа обеих стран;

- в сфере образования особое значение имеет дальнейшее развитие партнёрства между вузами Таджикистана и Китая;

- одной из актуальных задач остаётся увеличение числа образовательных грантов и квот для молодёжи обеих государств в высших учебных заведениях;

- следует углублять сотрудничество в подготовке профессиональных кадров, включая реализацию целевых аспирантских программ, курсов повышения квалификации и научных стажировок в ведущих университетах Таджикистана и Китая.

В целом, Таджикистан и КНР выполнили свои исторические задачи, как и в предыдущие периоды и поддерживают политику добрососедства, взаимовыгодного сотрудничества в отношениях друг с другом. Выведение таджикско-китайских сотрудничества на уровень стратегического партнёрства играет важную роль в обеспечении устойчивого развития, региональной стабильности и расширении взаимовыгодного сотрудничества между двумя странами.

Как особо отмечает Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон, предстоящее укрепление добрососедских связей, углубление дружбы и расширение партнёрства с КНР считается как одно из ключевых направлений внешнеполитического курса страны. По его словам, активное развитие сотрудничества во всех областях соответствует не только национальным интересам Таджикистана и Китая, но и вносит весомый вклад в укрепление мира, стабильности и устойчивости в региональном контексте.

В свою очередь, Председатель Китайской Народной Республики Си Цзиньпин отметил: «Китай и Таджикистан должны реализовать историческую цель – обеспечить устойчивое развитие, повышение национального авторитета, укрепить сотрудничество, защищать общие интересы и совместно бороться с глобальными угрозами».

ПУБЛИКАЦИЯ ОСНОВНЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

Суть и основное содержание диссертации отражены в следующих публикациях:

I. Научные статьи, опубликованные в рецензируемых журналах, рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан:

- [1-А]. Зокиров, И. Отношения между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой [Текст] / И. Зокиров // Вестник ТНУ. – Душанбе: 2019, №1. - С. 124-129 (на тадж. языке).
- [2-А]. Зокиров, И. Отношения Республики Таджикистан и Китайской Народной Республики в области культуры и искусства в период независимости [Текст] / И. Зокиров // Вестник ТНУ. – Душанбе: 2019, № 5, часть 1. - С. 47-51 (на тадж. языке).
- [3-А]. Зокиров, И. Отношения между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой в области экономики и торговли в период независимости [Текст] / И. Зокиров // Вестник ТНУ. – Душанбе: 2019, №8. – С. 122-126 (на тадж. языке).
- [4-А]. Зокиров, И. Отношения Республики Таджикистан с Китайской Народной Республикой в рамках ШОС и ООН [Текст] / Ф.Т. Бобозода, И. Зокиров // Государственное управление. – Душанбе: 2020, № 4/2 (49). – С. 243-249 (на рус. языке).
- [5-А]. Зокиров, И. Развитие сотрудничества Республики Таджикистан и Китайской Народной Республики в контексте стратегического партнерства (2013-2020 гг.) [Текст] / Ф.Т. Бобозода, И. Зокиров // Вестник ТНУ. – Душанбе: 2023, № 4. – С. 80-89 (на тадж. языке).

II. Научные статьи, опубликованные в других журналах:

- [6-А]. Зокиров, И. Состояние и перспективы сотрудничества Таджикистана и Китая в сферах культуры и образования [Текст] / И. Зокиров // Материалы Республиканской научно-практической конференции на тему «Перспективы международных отношений в эпоху острой современной конкуренции» (Душанбе, 5 марта 2024 г.). - Душанбе: ДМТ, 2024. – 271 с. - С. 260.
- [7-А]. Зокиров, И. Экономическое положение Таджикистана и Китая в конце XX века и начале XXI века [Текст] / И. Зокиров // Материалы Республиканской научно-теоретической конференции на тему «Геополитические цели Таджикистана: проблемы и перспективы развития» (Душанбе, 25 апреля 2025 г.). - Душанбе: АГУПРТ, 2025. – 326 с. - С. 275.

РҶҲАТИ АДАБИЁТ ВА САРЧАШМАҲОИ ИСТИФОДАШУДА

I. Феҳристи манбаъҳо ва адабиёти истифодашуда Маводи бойгонӣ

- [1] Временное положение об отделениях Торгпредства Таджикистана в Китай [Текст] // Бойгонии ҷории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шуъбаи байналмилалӣ.
- [2] Выступления бывшего Министра культуры Республики Таджикистан Мирзошоҳруха Асрори [Матн] // Бойгонии ҷории Вазорати фарҳангӣ Тоҷикистон. Шуъбаи муносибатҳои байналмилалӣ.
- [3] Основные показатели внешнеторгового оборота между Республики Таджикистан и Китайской Народной Республики 1992-2018 гг. [Текст] // Бойгонии ҷории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шуъбаи байналмилалӣ.
- [4] Отчёт деятельности Республики Таджикистан в рамках международных и региональных организации [Текст] // Бойгонии ҷории Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон.
- [5] Отчёт за 2012 год. Культурные отношения между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой [Текст] // Бойгонии ҷории Вазорати фарҳанги Тоҷикистон. Шуъбаи муносибатҳои байналмилалӣ.
- [6] Отчёт за 2015 год [Текст] // Бойгонии ҷории Вазорати маориф ва илми Тоҷикистон. Шуъбаи муносибатҳои байналмилалӣ.
- [7] Отчёт за 2018 год [Текст] // Бойгонии ҷории Вазорати маориф ва илми Тоҷикистон. Шуъбаи муносибатҳои байналмилалӣ.
- [8] Отчёт о деятельности Душанбинской табачной фабрики от 21.07.2001 г. [Текст] // Бойгонии ҷории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шуъбаи байналмилалӣ.
- [9] Отчёт о деятельности компании ТВЕА Китайской Народной Республики в Республики Таджикистан от 16.04.2009 [Текст] // Бойгонии ҷории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шуъбаи байналмилалӣ.
- [10] Отчёт о деятельности контрольно-пропускного пункта «Кульма-Карасу» от 10.12.2004 [Текст] // Бойгонии ҷории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шуъбаи байналмилалӣ.

- [11] Отчёт о деятельности культурно-образовательного центра Конфуций при Таджикском национальном университете [Текст] // Бойгонии чории Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.
- [12] Отчет о деятельности Министерства иностранных дел Республики Таджикистан за 2002 год.[Текст] //Бойгонии чории Вазорати қорҳои Тоҷикистон.
- [13] Отчёт о деятельности совместных предприятий Таджикистан-Китай[Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шӯбаи байналмилалӣ.
- [14] Отчёт о деятельности СП «Зарафшан» [Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шӯбаи байналмилалӣ.
- [15] Отчёт о деятельности Торгпредства Таджикистана в Китай [Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шӯбаи байналмилалӣ.
- [16] Отчёт о проведения Дней культуры Китайской Народной Республики в Республике Таджикистан от 23.08.2008 года [Текст] // Бойгонии чории Вазорати фарҳанги Тоҷикистон. Шӯбаи муносибатҳои байналмилалӣ.
- [17] Отчёт о проведения Дней культуры Республики Таджикистан в Китайской Народной Республике за 2014 и 2019 годы [Текст] // Бойгонии чории Вазорати фарҳанги Тоҷикистон. Шӯбаи муносибатҳои байналмилалӣ.
- [18] Отчёт о работе восьмой заседании таджикско-китайская комиссия по торгово-экономическому сотрудничеству от 25.10.2016 [Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шӯбаи байналмилалӣ.
- [19] Отчёт о работе десятой заседании таджикско-китайская комиссии по торгово-экономическому сотрудничеству от 27.09.2018 [Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шӯбаи байналмилалӣ.
- [20] Отчёт о работе третьей заседании таджикско-китайская комиссия по торгово-экономическому сотрудничеству от 03.10.2006 года[Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шӯбаи байналмилалӣ.
- [21] Отчёт о строительстве школ со стороны китайских компаний [Текст] // Бойгонии чории Вазорати маориф ва илми Тоҷикистон. Шӯбаи муносибатҳои байналмилалӣ.

- [22] Отчёт о таджикско-китайских отношениях за 1992 год [Текст] // Бойгонии чории Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон. Раёсати Осие ва уқёнуси Ором.
- [23] Отчёт о таджикско-китайских отношениях за 1993 год [Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шӯъбаи байналмилалӣ.
- [24] Отчёт о таджикско-китайских отношениях за 1998 год [Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шӯъбаи байналмилалӣ.
- [25] Отчёт о товарообороте между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой [Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шӯъбаи байналмилалӣ.
- [26] Отчёт о ходе строительства нефтеперерабатывающего завода от 12.08.2015 [Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шӯъбаи байналмилалӣ.
- [27] Папка Соглашение между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой [Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шӯъбаи байналмилалӣ.
- [28] Папка Соглашение между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой [Текст] // Бойгонии чории Вазорати маориф ва илми Тоҷикистон. Шӯъбаи муносибатҳои байналмилалӣ.
- [29] Парвандаи Тоҷикистон-Хитой, № 4/6, варақи 3. [Матн] // Бойгонии чории Вазорати фарҳанги Тоҷикистон. Шӯъбаи муносибатҳои байналмилалӣ.
- [30] Парвандаи Хитой [Матн] // Бойгонии чории Кумитаи қонун, вазоиш ва сайёҳии назди Ҳукумати Тоҷикистон. Шӯъбаи муносибатҳои байналмилалӣ.
- [31] Парвандаи Хитой (солҳои 1991-2021) [Матн] // Бойгонии чории Вазорати қорҳои хориҷии Тоҷикистон. Раёсати ИДМ. Раёсати Осие ва Африко.
- [32] Парвандаи Хитой (солҳои 1991-2021) [Матн] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шӯъбаи байналмилалӣ.
- [33] Парвандаи Хитой (солҳои 1991-2021) [Матн] // Бойгонии чории Вазорати энергетика ва захираҳои оби Тоҷикистон.

- [34] Парвандаи Хитой (солҳои 1991-2021) [Матн] // Бойгонии ҷории Вазорати фарҳанги Тоҷикистон. Шӯъбаи муносибатҳои байналмилалӣ.
- [35] Парвандаи Хитой ва созишномаҳо (солҳои 1991-2021) [Матн] // Бойгонии ҷории Вазорати маориф ва илми Тоҷикистон. Шӯъбаи муносибатҳои байналмилалӣ.
- [36] Программа сотрудничества между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой на 2015-2020 годы [Текст] // Бойгонии ҷории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шӯъбаи байналмилалӣ.
- [37] Торгово-экономические отношения между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой. Хроника событий. -С.10 [Текст] // Бойгонии ҷории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шӯъбаи байналмилалӣ.
- [38] Ҳисобот барои ҷаъолият дар соли 1999 [Матн] // Бойгонии ҷории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон.
- [39] Ҳисобот оид ба муносибатҳои Тоҷикистону Хитой (солҳои 1991-2021) [Матн] // Бойгонии ҷории Ҷамъияти дӯстии Тоҷикистон ва ҳамкориҳои фарҳангӣ бо кишварҳои хориҷӣ.
- [40] Ҳисоботи соли 2010 [Матн] // Бойгонии ҷории Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон.
- [41] Ҳисоботи соли 2016 [Матн] // Бойгонии ҷории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон. Шӯъбаи байналмилалӣ.

Санадҳои байнидавлатӣ ва созишномаҳои байналмилалӣ

- [42] Договора о дружбе и сотрудничестве государств-членов ШОС. Статья 19. - Бишкек, 16 августа 2007 года [Манбаи электронӣ]. URL: <https://lex.uz/docs/2051397> (санаи мурочиат: 23.01.2019).
- [43] Душанбинская декларация глав государств-членов Шанхайской организации сотрудничества от 12 сентября 2014 г. [Манбаи электронӣ]. URL: <http://www.kremlin.ru/supplement/4750> (санаи мурочиат: 20.01.2019).
- [44] Программа культурного обмена между Министерством культуры Республики Таджикистан и Министерством культуры Китайской Народной Республики на 2005–2009 от 21.05.2005 [Текст] // Бойгонии ҷории Вазорати фарҳанги Тоҷикистон. Шӯъбаи муносибатҳои байналмилалӣ.

- [45] Протокол третьего заседания Межправительственной таджикско-китайской комиссии по торгово-экономическому сотрудничеству от 13-15 сентября 2006 г. [Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иктисод ва савдои Тоҷикистон.
- [46] Протокол третьего заседания таджикско-китайской Комиссии по торгово-экономическому сотрудничеству от 15.09.2006 года [Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иктисод ва савдои Тоҷикистон. Шуъбаи байналмилалӣ.
- [47] Совместная Декларация об основных принципах взаимоотношений между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой. (Пекин, 09.03.1993 г.) [Текст] // Бойгонии чории Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон. Раёсати Осиеъ ва Африко.
- [48] Совместная Декларация Республики Таджикистан и Китайской Народной Республики о развитии отношений добрососедства, дружбы и сотрудничества, ориентированных на XXI век. (Душанбе, 04.07.2000 г.), Совместная Декларация Республики Таджикистан и Китайской Народной Республики об установлении стратегического партнерства (Пекин, 20.05.2013 г.) [Текст] // Бойгонии чории Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон. Раёсати Осиеъ ва Африко.
- [49] Соглашение между Местный исполнительный орган власти Горно-Бадахшанской автономной области Республики Таджикистан и Народно Правительство Кашгарского округа Синьцзян-Уйгурского автономного района Китайской Народной Республики. Статьи 2-3 [Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иктисод ва савдои Тоҷикистон. Шуъбаи байналмилалӣ.
- [50] Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Китайской Народной Республики от 16 сентября 1996 года [Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иктисод ва савдои Тоҷикистон. Шуъбаи байналмилалӣ.
- [51] Соглашение о сотрудничестве в сфере образования между Министерством образования Республики Таджикистан и Государственным Комитетом Китайской Народной Республики по делам образования [Текст] // Бойгонии чории Вазорати маориф ва илми Тоҷикистон. Шуъбаи муносибатҳои байналмилалӣ.
- [52] Соглашение между Министерством образования и науки Республики Таджикистан и Министерством образования Китайской Народной Республики от 1 февраля 2002 года. статья 4 [Текст] //

Бойгонии чории Вазорати маориф ва илми Тоҷикистон. Шуъбаи муносибатҳои байналмилалӣ.

- [53] Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Китайской Народной Республикой в области культуры от 15.12.1993 года. Статья 1-3. [Текст] // Бойгонии чории Вазорати фарҳанги Тоҷикистон. Шуъбаи муносибатҳои байналмилалӣ.
- [54] Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Китайской Республики о технико-экономическом сотрудничестве от 7 июня 1999 года. Статья 1 [Текст] // Бойгонии чории Вазорати рушди иқтисод ва савдои Тоҷикистон.
- [55] Соглашение между Республики Таджикистан и Китайской Народной Республики в области образования от 1 февраля 2002 года. №57 [Текст] // Бойгонии чории Вазорати маориф ва илми Тоҷикистон. Шуъбаи муносибатҳои байналмилалӣ.

Китобҳо, паёмҳо ва баромадҳои Президенти Тоҷикистон

- [56] Интервью Президента Эмомали Рахмона с представителями средств массовой информации Китайской Народной Республики [Текст]. – Душанбе: 13.09.2014.
- [57] Раҳмон, Э. Независимость Таджикистана и возрождение нации. Т.2 [Текст] / Э. Раҳмон. – Душанбе: 2006. – 424 с.
- [58] Раҳмонов, Э. Независимость Таджикистана и возрождение нации. Том I. [Текст] / Э. Раҳмонов. – Душанбе: 2004.
- [59] Раҳмонов, Э. Таджики в зеркале истории. От арийцев до Саманидов. Книга I. [Текст] / Э. Раҳмонов. – Лондон: 1999. – 374 с.
- [60] Раҳмонов, Э. Даҳ соли истиқлолият: ваҳдатимиллиявбунёдкорӣ. Т.6. [Матн] / Эмомалӣ Раҳмонов. – Душанбе: 2001. – 200 с.
- [61] Раҳмонов, Э. Истиқлолияти Тоҷикистонваэҳёимиллӣ. Т.1. [Матн] / Эмомалӣ Раҳмонов. – Душанбе: 2001. – 480 с.
- [62] Раҳмонов, Э. Тоҷикистон: Чаҳор соли истиқлолиятваҳудшиносӣ. [Матн] / Эмомалӣ Раҳмонов. – Душанбе: 1995. – 142 с.

Китобҳо, паёмҳо ва баромадҳои Роҳбари Хитой

- [63] Официальное выступление Председателя Китайской Народной Республики Си Цзиньпина после переговоров с Президентом Республики Таджикистан Эмомали Рахмоном [Текст]. – Пекин: 20.05.2013.

- [64] Си Цзиньпин. Всестороннее углубление реформ // Сборник высказанный, подготовленный Центром по изучению партийных документов при ЦК КПК. [Текст] / Си Цзиньпин. –Пекин: Издательство литературы на иностранных языках, 2014. - 580 с.

Китобҳо, монографияҳо, дастурҳои таълими

- [65] Алимов, Р. «Таджикистан-Китай». Сборник основных документов (1992 – 2007 гг.).[Текст] / Р. Алимов, М.Халифаев, У. Сицзюй, Я. Шаочуня. –Пекин: 2008. – 163 с.
- [66] Алимов, Р.К. Таджикистан и Китай: курсом стратегического партнерства. Международно-политические, экономические и гуманитарные измерения сотрудничества[Текст] / Р.К. Алимов. – Москва: 2014. – 384 с.
- [67] Алимов, Р.К. Таджикистан и Китай: опыт и возможности соразвития. [Текст] / Р.К. Алимов.–Москва: 2011. – 111 с.
- [68] Алимов, Р.К. Таджикистан-Китай: на пути друг к другу. Возможен ли равноправный и взаимовыгодный диалог? [Текст] / Р.К. Алимов. –Москва: ИДВ РАН, 2012. – 248 с.
- [69] Алимов, Р.К. Таджикистан-ООН. История взаимоотношений. 2-е изд., доп.[Текст] / Р.К. Алимов. –Москва: 2001. – 374 с.
- [70] Алимов, Р.К. Таджикско-китайские отношения: история, современность и перспективы. [Текст] / Р.К. Алимов. – Пекин: 2013.
- [71] Бабаханов, М. История таджиков мира. [Текст] / М. Бабаханов. – Душанбе: 2004. – 573 с.
- [72] Джекшенкулов, А. Новые независимые государства Центральной Азии в мировом сообществе. [Текст] / А. Джекшенкулов. – Москва: 2000. - 306 с.
- [73] История таджикского народа. Т.VI. Новейшая история (1941-2010 гг.). [Текст]. –Душанбе: 2011. – 687 с.
- [74] История таджикского народа. Том I. Древнейшая и древняя история. [Текст]. –Душанбе:1998. – 751 с.
- [75] История таджикского народа. Том II. Эпоха формирования таджикского народа. [Текст] / Под редакцией академика Академии наук Республики Таджикистан Н.Н.Негматова. –Душанбе: 1999. – 791 с.
- [76] Кушкумбаев, С. Центральная Азия на путях интеграции. Геополитика. Этничность. Безопасность. [Текст] / С. Кушкумбаев. – Алматы: 2002. – 198 с.

- [77] Мирзоев, Н. Таджикистан – Шанхайская Организация Сотрудничества: векторы сотрудничества. [Текст] / Н. Мирзоев. – Душанбе: 2014. – 197 с.
- [78] Мирзоев, Н.М. Таджикистан и страны Востока. Т.1 [Текст] / Н.М. Мирзоев. -Душанбе: НИЦ «Диловар ДДМТ», 1998. -140 с.
- [79] Назаров, Т. Дипломатияи муносири тоҷик[Матн] / Т. Назаров, А. Сатторзода. – Душанбе: 2006. – 224 с.
- [80] Назаров, Т. Рыночная экономика и международная сотрудничество[Текст] / Т. Назаров. –Душанбе: 2007. – 204 с.
- [81] Назаров, Т. Таджикистан: экономическое сотрудничество и безопасность[Текст] / Т. Назаров. – Минск: 2003. – 264 с.
- [82] Назаров, Т. Экономическая реформа, сотрудничество и безопасность (проблемы и суждения) [Текст] / Т. Назаров. – Душанбе: 2013.
- [83] Назаров, Т.Н. Таджикистан: экономика, политика, международное сотрудничество[Текст] / Т.Н. Назаров. –Душанбе: 2001.
- [84] Назриев, Д. Республика Таджикистан: история независимости. Год 1992-й (хроника событий)[Текст] / Д. Назриев, И. Сатторов. – Душанбе: 2005. – 732 с.
- [85] Нуриддинов, Р. Ш. Геополитика. [Текст] / Р.Ш. Нуриддинов. – Новосибирск: СИБАГС, 2007. – 200 с.
- [86] Нуриддинов, Р.Ш. Геополитические проблемы национальной безопасности в условиях глобализации: региональная история в глобальном измерении. [Текст] / Р.Ш. Нуриддинов. – Новосибирск: 2010. -196 с.
- [87] Нуриддинов, Р.Ш.Мировая политика. [Текст] / Р.Ш. Нуриддинов, П.Р. Нуриддинов. - Душанбе: Андалеб, 2015. -352 с.
- [88] Портяков, В.Я. От Цзян Цзэминя к Ху Цзиньтао: Китайская Народная Республика в начале XXI века. [Текст] / В.Я. Портяков. – Москва: 2006. - 248 с.
- [89] Постников, В. На «Крыше Мира»: Политики, разведчики, географы в борьбе за Памир в XIX веке.[Текст] / В. Постников. –Москва: 2005. – 341 с.
- [90] Примбетов, С. Центральная Азия: реалии и перспективы экономической интеграции. [Текст] / С. Примбетов. – Москва: 2000. – 504 с.
- [91] Саидов, З. Внешняя политика Республики Таджикистан на современном этапе. [Текст] / З. Саидов. – Душанбе: 2006. – 560 с.

- [92] Саидов, З. Межгосударственные отношения Республики Таджикистан в двустороннем формате[Текст] / З. Саидов. – Душанбе: 2001. – 312 с.
- [93] Саидов, З. Политика открытых дверей.[Текст] / З. Саидов. – Душанбе: 2003. – 224 с.
- [94] Саидов, З. Таджикистан: межгосударственные отношения в период становления внешней политики. Изд. 4.[Текст] / З. Саидов. – Душанбе: 2012. – 628 с.
- [95] Саидов, З.Ш. Внешняя политика Таджикистана в условиях глобализации[Текст] / З.Ш. Саидов. - Душанбе: Авасто, 2004.
- [96] Сайидзода, З. Основные тенденции внешней политики Республики Таджикистан на рубеже столетий[Текст] / З. Сайидзода. –Душанбе: 2009.
- [97] Семенов, А.А. Средняя Азия. Очерк. [Текст] / А.А. Семенов. – Москва: 1910. – 96 с.
- [98] Таджикистан-Китай: от исторической дружбы к стратегическому партнерству. [Текст] / Под общей редакцией академика Т.Назарова. –Душанбе: 2019. – 392 с.
- [99] Торкунов, А. Современные международные отношения. [Текст] / А. Торкунов. – Москва: 1999. – 584 с.
- [100] **Эмомалӣ Раҳмон – бунёдгузори сиёсати хориҷии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 272 с.**

Диссертация ва авторефератҳо

- [101] Ван, Лин Лин. Приоритеты и основные направления гуманитарного сотрудничества между Китайской Народной Республикой и Республикой Таджикистан на современном этапе. Дисс. на соис. Уч. ст. К.и.н. (5.6.7) / Л.Л. Ван; Таджикский Национальный Университет. – Душанбе, 2023, 163 с.
- [102] **Мирзоев, Х.Т. Научно-культурное сотрудничество Республики Таджикистан и Китайской народной Республики в период независимости (1991-2021 гг.). [Текст]: автор...дисс....к.и.н: 07.00.15: защищена 18.06.2021: Мирзоев Хабибджон Табрикджонович. - Душанбе, 2021. – 25 с.**
- [103] Мирзоев, Х. Научно-культурное сотрудничество Республики Таджикистан и Китайской Народной Республики в период независимости (1991-2020 гг.), Дисс. на соис уч. ст. к.и.н., (07.00.15)

/ Х.Мирзоев; Таджикский Национальный Университет. – Душанбе, 2021, 188 с.

- [104] Шарипов, Ш.Ш. Установление и укрепление торгово-экономических, научно-технических и культурных отношений между Таджикистаном и Китайской Народной Республикой (1991 – 2008 гг.) [Текст]: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. ист. наук (07.00.02) / Ш.Ш. Шарипов; Таджикский Национальный Университет. – Душанбе, 2010. - 24 с.

Мақолаҳои илмӣ

- [105] Алимов, Р.К. К вопросу о таджикско-китайском сотрудничестве в сфере образования [Текст] / Р.К. Алимов // Международные отношения КНР. – 2013. – С. 254-265.
- [106] Алимов Р.К. О роли Китая в выходе Таджикистана из транспортного тупика. [текст] /Р.К.Алимов //Китай в мировой и региональной политике. История и современность. 2015. Т. 20. № 20. С. 292-305
- [107] Алимов, Р.К. Таджикско-китайские отношения: история, современность, перспективы[Текст] / Р.К. Алимов // Китай в мировой и региональной политике. История и современность. Вып. XV: ежегодное издание. - М.:ИДВ РАН, 2010. -С. 93.
- [108] Алимов, Р.К. Таджикско-китайские отношения: культурно-историческая ретроспектива[Текст] / Р.К. Алимов // Китай в мировой и региональной политике. – 2012.
- [109] Алимов, Р.К. Таджикско-Китайские отношения: культурно-историческая ретроспектива[Текст] / Р.К. Алимов // Известия АН РТ. Отделение общественных наук. –Душанбе, 2010. - №1. -С. 17.
- [110] Алимов, Р.К. Таджикско-китайское сотрудничество в области культуры [Текст] / Р.К. Алимов // Известия АН РТ. Отд. обществ. наук. - Душанбе, 2008. - № 1. - С. 148.
- [111] Алимов, Р.К. У истоков добрососедства[Текст] / Р.К. Алимов //. К 20-й годовщине подписания Совместной Декларации об основных принципах взаимоотношений между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой. –Китай, 2013.
- [112] Выступление постоянного представителя Республики Таджикистан при ООН Рашида Алимова на заседании Генерального комитета ООН по вопросу о включении в повестку дня 60-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН вопроса о представительстве Тайваня в ООН. От 13.09.2005.

- [113] Майтдинова, Г.М. 25 лет государственной независимости Республики Таджикистан: достижения и перспективы [Текст] / Г.М. Майтдинова // Таджикистан и современный мир. ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан. – 2016. - №3.
- [114] Майтдинова Г. Диалог цивилизаций в центральноазиатском ареале Великого шелкового пути: исторический опыт интеграции и ориентиры XXI - века. [текст] / Г.Майтдинова - Душанбе, 2015, 260 с.
- [115] Майтдинова, Г.М. Реализация национальных интересов Таджикистана в современной геополитической динамике Центральной Азии / Традиции и процессы демократизации в Таджикистане. [Текст] / Г.М. Майтдинова // Материалы научно-прак. семинара «Внешние и внутренние угрозы национальному суверенитету Таджикистана». -Душанбе, 2013. -С.35-49.
- [116] Морозов, Ю. Сотрудничество стран ШОС в гуманитарной сфере: проблемы и возможные пути их решения [Текст] / Ю. Морозов // Центральная Азия и Кавказ. – 2009. - №4-5 (64-65). – С. 156-169.
- [117] Назаров, Т.Н. «Китайская мечта» - богатое наследие прошлого и реалии настоящего. [Текст] / Т.Н. Назаров // Известия АН РТ. Отделение умственных наук. – Душанбе, 2015. - №2. - С. 8.
- [118] Назаров, Т.Н. Китай и Таджикистан: стратегия экономического сотрудничества[Текст] / Т.Н. Назаров // Известия АН РТ. Отделение умственных наук. –Душанбе, 2011. - №1. -С. 2-9.
- [119] Назаров, Т.Н. Китайско-таджикское сотрудничество: от прошлого к настоящему и будущему [Текст] / Т. Назаров// Известия АН РТ. Отделение умственных наук. – Душанбе, 2012. - №1. – С. 3.
- [120] Назаров, Т.Н. Некоторые проблемы экономического роста и оздоровления финансов. [Текст] / Т.Н. Назаров // Известия АН РТ. Отделение умственных наук. – Душанбе, 2018. - №1. - С.16.
- [121] Назаров, Т.Н. Таджикистан и Китай: двадцать лет плодотворного сотрудничества [Текст] / Т. Назаров// Сборник материалов 20 годовщины первой таджикско-китайской встречи на высшем уровне посвящается. –Пекин, 2013. – С. 43.
- [122] Назаров, Т.Н. Таджикистан и Китай: сотрудничество на уровне стратегического партнерства [Текст] / Т. Назаров// Известия АН РТ. Отделение умственных наук. –Душанбе, 2014. - №1. - С. 8.

- [123] Шарипов А.Н. Шарикии стратегӣ дар низоми муносибатҳои байнидавлатӣ дар мисоли Тоҷикистон ва Қазоқистон. [Матн] / А.Н. Шарипов, С.С. Шарипов. // Паёми ДМТ, 2019. № 9.- С.173-180.

Мақолаҳо илмӣ-оммавӣ

- [124] Интервью Посла Китайской Народной Республики в Республики Таджикистан [Текст] // Азия-плюс. – 2019. - 30 октября.
- [125] Попов Д.С. Китайско-таджикские отношения: проблемы и перспективы [Текст] / Д.С. Попов [Манбаи электронӣ]. URL: <http://www.riss.ru/analitikakitaysko-tadzhikskie-otnosheniya-problemi-i-perspektivy> (санаи мурочиат: 26.05.2019).
- [126] Экономическое сотрудничество между Республики Таджикистан и Китайской Народной Республикой [Манбаи электронӣ]. URL. <https://tajikembassychina.org/podpisanie-aktov/> (санаи мурочиат: 24.01.2019).

ШАРҲИ МУХТАСАР (АННОТАТСИЯ)

ба диссертатсияи Зокиров Иброҳим Исмоилович дар мавзун “Истикрор ва рушди ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Хитой дар даврони истиқлолият (солҳои 1991-2021)” барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои таърих аз рӯйи ихтисоси 07.00.15 – Таърихи муносибатҳои байналмилалӣ ва сиёсати хориҷӣ (илмҳои таърих)

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии халқии Хитой, ҳамкориҳо, истикрор ва рушди ҳамкориҳо, муносибатҳои сиёсӣ, ҳамкориҳои тичоратӣ-иқтисодӣ, робитаҳои илмӣ-фарҳангӣ, шарикӣ стратегӣ, мушкilot ва дурнамо, дучониба ва бисёрҷониба, ташаббус.

Таҳқиқоти диссертатсионии Зокиров Иброҳим Исмоилович ба яке аз масъалаҳои мубрами сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шуда, дар он истикрор ва рушди ҳамкориҳои мутақобила бо Хитой, марҳилаҳои ташаққули таърихӣ ҳамкориҳо, густариши муносибатҳои сиёсӣ-дипломатӣ, тавсеаи ҳамкориҳои иқтисодӣ –тиҷоратӣ ва рушди равобити илмӣ-фарҳангии кишварҳо дар ҷаҳорчӯбаи дучониба ва бисёрҷониба баррасӣ гаштааст.

Муаллиф аз асноди меъёрӣ-ҳуқуқии байнидавлатӣ, байниҳуқуматӣ ва байниидорӣ, осори олимони дохилӣ ва хориҷӣ, мавод аз бойгонҳои ҷорӣ вазоратҳои давлатӣ, сомонаҳои расмӣ ва васоити ахбори омма истифода намудааст.

Муайян кардани масъалаи мазкур ба сифати мавзӯи таҳқиқотӣ ва пажӯҳиши он нағзони асосии илмӣ ба шумор рафта, дар ҷараёни таҳқиқот як қатор масъалаҳое баррасӣ гардидаанд, ки дар оянда метавонанд дар сиёсати хориҷии кишвар амалӣ гарданд.

Муаллиф раванди истикрор ва рушди ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо Хитой мавриди омӯзиш қарор дода, мушкilot ва самтҳои афзалиятноки ҳамкориҳоро мавриди баррасӣ қарор додааст.

Дар баробари таҳқиқи сатҳи дучонибаи ҳамкорӣ, муаллиф ба омӯзиши муносибатҳои Тоҷикистон бо Хитой дар доираи созмонҳои байналхалқӣ ва минтақавӣ тавачҷӯх менамояд. Пажӯҳиши муҳаққиқ соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳанг ва маорифро дар бар гирифта, дурнамои мусбатро дар заминаи ҳусни ҳамҷаворӣ муайян менамояд. Таҳқиқи ҳамкориҳои ҷонибҳо оид ба ҳалли масоили мубрами глобалӣ ва минтақавӣ дар доираи Созмони Милалӣ Муттаҳид ва СҲШ имконияти истифодаи иқтидори бузурги ин ниҳодҳоро фароҳам оварда, дар роҳи мувофиқати манфиатҳои миллий ва ҳалли мушкilotи минтақавӣ ва глобалӣ мусоидат менамояд.

Зиёда аз он, ҳамкорӣ дар самти маориф ва фарҳанг ба истифодаи таҷрибаи якдигар, омода намудани кадрҳои баландихтисоси гуногунсоҳа замина мегардад, ки яке аз заминаҳои татбиқи ҳадафҳои Стратегияи рушди миллий то соли 2030 мегардад.

Тоҷикистон бо Хитой дар заминаи сиёсати ҳусни ҳамҷаворӣ ва арзишҳои таърихӣ дорои манфиатҳои муштарақ буда, дар руёри хатарҳои муосири ҷаҳонӣ дастаҷамъона баромад менамоянд. Дарёфти самтҳои нави афзалиятноки ҳамкорӣ, омӯзиши иқтидори иқтисодӣ, технологӣ, инноватсионӣ ва сармоягузориҳои ҷониби Хитой барои рушди иқтисоди кишвар ва фароҳам овардани зиндагии шоиста барои ҳар як шаҳрванди кишвар муҳим мебошад. тақвияти ҳамкориҳо ва амалҳои дастаҷамъона дар самти хатарҳои муосир ва ҳалли масоили глобалӣ на танҳо ба манфиати ҷонибҳо, балки тамоми минтақа хоҳад буд.

АННОТАЦИЯ

на диссертацию Зокирова Иброхима Исмоиловича на тему «Становление и развитие сотрудничества между Таджикистаном и Китаем в период независимости (1991-2021 гг.)» на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.15 – история международных отношений и внешней политики (исторические науки)

Ключавые слова: Республика Таджикистан, Китайская Народная Республика, сотрудничество, установление и развитие сотрудничества, политические отношения, торгово-экономическое сотрудничество, научно-культурные отношения, стратегическое партнерство, проблемы и перспективы, двустороннее и многостороннее, инициатива.

Диссертационное исследование Зокирова Ибрагима Исмоиловича посвящено одному из актуальных вопросов внешней политики Республики Таджикистан, в ней рассматриваются установление и развитие взаимного сотрудничества с Китайской Народной Республикой, этапы исторического становления сотрудничества, расширение политико-дипломатических отношений, расширение торгово-экономического сотрудничества и развитие научно-культурных связей между страны в двустороннем и многостороннем формате.

Автор использовал межгосударственные, межправительственные и межведомственные нормативно-правовые документы, труды отечественных и зарубежных ученых, материалы действующих архивов государственных министерств, официальных сайтов и средств массовой информации.

Определение данного вопроса в качестве темы исследования и его исследование является основной научной новизной, и в ходе исследования был обсужден ряд вопросов, которые в будущем могут быть реализованы во внешней политике страны.

Автор изучил процесс установления и развития сотрудничества между Таджикистан и КНР, обсудил проблемы и приоритетные направления сотрудничества.

Наряду с исследованием уровня двустороннего сотрудничества автор уделяет внимание изучению отношений между Таджикистаном и Китаем в рамках международных и региональных организаций. Исследования автора охватывают политическую, экономическую, культурно-образовательную сферы и определяют позитивную перспективу на основе добрососедства. Изучение взаимодействия сторон для решения глобальных и региональных вопросов в рамках ООН и ШОС дает возможность использовать большой потенциал этих институтов, способствует согласованию национальных интересов и решению региональных и глобальных проблем.

Сотрудничество в сфере образования и культуры становится основой для использования опыта друг друга, подготовки высококвалифицированных кадров различного профиля, что становится одной из основ реализации целей Национальной стратегии развития до 2030 года.

Таджикистан и Китай имеют общие интересы на основе политики добрососедства и исторических ценностей и действуют вместе перед лицом современных мировых угроз. Поиск новых приоритетных направлений сотрудничества, изучение экономического, технологического, инновационного потенциала и инвестиций китайской стороны имеет важное значение для развития экономики страны и создания достойной жизни каждого гражданина страны. Укрепление сотрудничества и коллективных действий в направлении современных угроз и решения глобальных проблем пойдет на пользу не только сторонам, но и всему региону.

ANNOTATION

on the dissertation of Zokirov Ibrohim Ismoilovich on the topic "Formation and development of cooperation between Tajikistan and China during the period of independence (1991-2021)" for the degree of candidate of historical sciences in the specialty 07.00.15 - history of international relations and foreign policy (historical sciences)

Key words: Republic of Tajikistan, People's Republic of China, cooperation, establishment and development of cooperation, political relations, trade and economic cooperation, scientific and cultural relations, strategic partnership, problems and prospects, bilateral and multilateral, initiative.

The dissertation research of Zokirov Ibrohim Ismoilovich is devoted to one of the current issues of foreign policy of the Republic of Tajikistan, it examines the establishment and development of mutual cooperation with the People's Republic of China, the stages of the historical development of cooperation, the expansion of political and diplomatic relations, the expansion of trade and economic cooperation and the development of scientific and cultural ties between the countries in a bilateral and multilateral format.

The author used interstate, intergovernmental and interdepartmental regulatory documents, works of domestic and foreign scientists, materials from current archives of state ministries, official websites and mass media.

The definition of this issue as a research topic and its study is the main scientific novelty, and during the study a number of issues were discussed that can be implemented in the country's foreign policy in the future.

The author studied the process of establishing and developing cooperation between the Republic of Tajikistan and the People's Republic of China, discussed the problems and priority areas of cooperation.

Along with the study of the level of bilateral cooperation, the author pays attention to the study of relations between Tajikistan and China within the framework of international and regional organizations. The author's research covers the political, economic, cultural and educational spheres and defines a positive perspective based on good neighborliness. The study of the interaction of the parties to resolve global and regional issues within the UN and SCO makes it possible to use the great potential of these institutions, promotes the harmonization of national interests and the solution of regional and global problems.

Cooperation in the field of education and culture becomes the basis for using each other's experience, training highly qualified personnel of various profiles, which becomes one of the foundations for implementing the goals of the National Development Strategy until 2030.

Tajikistan and China have common interests based on good-neighborliness policy and historical values and act together in the face of modern global threats. Finding new priority areas of cooperation, studying the economic, technological, innovative potential and investments of the Chinese side is important for the development of the country's economy and the creation of a decent life for every citizen of the country. Strengthening cooperation and collective action in the direction of modern threats and solving global problems will benefit not only the parties, but the entire region.